

A RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ INTÉZET ÉS
ARCHÍVUM FOLYÓIRATA

RENDSZERVÁLTÓ

ARCHÍVUM

IDŐTLENSÉG 1956-1989-2016

A tartalomból:

Szekér Nóra: Záróakkord – nyitószólam (Az MSZMP és 1989. október 23.)

Szörényi László a „szomorú vidámparkról”

Riba András László: A RETÖRKI Archívum küldetéséről és kihívásairól

Tisztelegő búcsúzás Csoóri Sándortól

2016. október

I. évfolyam 1. szám

Tartalomjegyzék

Vezérfonal

Köszöntő	5
A miértekre keressük a válaszokat. Beszélgetés Bíró Zoltánnal, a RETÖRKI főigazgatójával	6
Szekér Nóra: Záróakkord – nyitószólam. 1989. október 23. a Köztársaság kikiáltásának napja az MSZMP perspektívájából	9

Műhely

Domonkos László: Két nap, egy év, időtlenség	27
Dippold Pál: Gyászünnepe. Nagy Imre újratemetése a kortárs sajtó publicisztikáiban	31
Szomorú vidámpark. Szörényi László a szobrokról, a Csizmáról és Leninketről	47

Újragondoló

„Átlényegülés” az új játéktérben. Szekér Nóra és Riba András A Nagy Imre-kódról, a katarzis és a hatalomtechnika jelentőségéről	55
---	----

Portré

Csak ezt ne tovább! Benedek Lajos a hazugságok elleni lázadásról	62
--	----

Rendszerváltó és Archívum

Riba András László: A RETÖRKI Archivum küldetéséről és kihívásairól	77
---	----

Történeti szöveggyűjtemény

Vélemények 1956-ról a '80-as évek második felében	81
Szilágyi Sándor: Legyünk az Emberi Jogok Őskeresztényei!	81

Mikes Tamás: Miért nem? Válasz Szilágyi Sándornak	86
---	----

Krassó György: Két választás Magyarországon	87
---	----

Kőszeg Ferenc: Ne csak építkezz... Politizálj!	90
--	----

Szabó Miklós: Hogyan látjuk ma 1956-ot?	95
---	----

Csurka István: Magyar abszurditások	100
-------------------------------------	-----

Glatz Ferenc: Kérdőjelek 1956-ról	105
-----------------------------------	-----

Recenzió

Kiss Gy. Csaba: Elkésett recenzió – avagy lábjegyzetek egy tranzitológiai könyvhöz	110
--	-----

Művészet

Tisztelgő búcsúzás Csoóri Sándortól	115
Tamási Áron: Magyar fohász	119
Szabó Lőrinc: Ima a jövőért	121
Tamási Lajos: Piros a vér a pesti utcán	123
Faludy György: 1956, te csillag	124
Örkény István: Noteszlapok, 1956 /részlet/	125
Oláh János: A budai hegyek alatt	126
Nagy Gáspár: A Fiú naplójából	131

A Rendszerváltó Archivum 2016/1. számának szerzői	132
---	-----

Az egyéb írások szerzőinek életrajzai	134
---------------------------------------	-----

Vezérfonal

Szerkesztői előszó

Régi-új

Régi és új folyóiratot tart „kezében” az Olvasó. Régit, amely szellemiségében hűen követi a 2002 és 2007 között időközönként megjelent, Lakiteleken kiadott *Rendszerváltó Archívum* folyóiratot. Újat, amely formátumában kissé megváltozva, immár *online*, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI) folyóirataként éled újjá.

Újrakezdeként értelemszerűen és szinte parancsolóan „kínálkozik” 1956 hatvanadik évfordulója. Ahogy nemzedékek őrizték titokban, szívükben-lelkükben megőrizve a forradalom emlékét akkor is, amikor tilos volt; ahogy az újjászerveződő ellenzéki erők zászlajukra tűzték a szabadságharc követeléseit és ügyét; ahogy a rendszerváltáskor újra hívószó és zászló lett – úgy kell visszanyúlnunk hozzá, és megőriznünk nekünk is 1956-ot.

Nyitószámunk felidézi a késői állampárt – helyenként erősen manipulatív – kísérleteit, mellyel a forradalmat („népfelkelést”) saját emlékezetpolitikájába akarta beépíteni. Körüljárja a két fontos dátum, 1989. június 16-a és október 23-a ebben a kísérletben játszott szerepét. De kitér arra is, hogyan próbálták az ellenzék különböző irányzatai értékelni és a maguk számára is érthetővé tenni 1956 jelennek szóló üzenetét harminc év távolából.

„Ősz volt, ősz, napok, hetek, / vagy talán évek óta: karhatalmista ősz” – idézi fel a tragikus novembert a közölünk nemrég távozott Csoóri Sándor. „...s végül nem éri föl a kilincset / a végkimerült tavasz / de mi elfolyt szemevilágát / isszuk: haza” – írja négysoros versében a rendszerváltás hajnalán a nemrég filmszerepéért kitüntetett Röhrig Géza költő.

Az idő telik, az évek, évtizedek jönnek-mennek, de legyen akár tavasz vagy ősz:
1956 mindig viszonyítási pont marad.

Budapest, 2016. október 21.

Köszöntő

Hosszabb szünet után folytatódhat a 2002 szeptemberében útnak indult, de 2007-től az anyagiak hiánya miatt szünetelő időszaki kiadvány, a *Rendszerváltó Archivum* megjelenése. A megújuló sorozatot a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum jelenteti meg, szorosan együttműködve a korábbi kiadóval, a Lakiteleki Népfőiskolával.

A *Rendszerváltó Archivum* induló száma az első lakiteleki értelmiségi találkozó 15. évfordulóján jelent meg. Háttéranyag akkor már volt elegendő, 2002-ben gyűjteményemben ezernél több irattári doboz, 800 hangkazetta, és több mint 300 videokazetta őrizte a megelőző negyedszázad ellenzéki megnyilvánulásait és a rendszerváltó történéseket. Az archiválás gondolata már a kezdetektől foglalkoztatott. A hatvanas évek végén néhány hónapig könyvtári segédmunkás voltam a Széchényi Könyvtár raktárai palotái raktárában. Szíj Rezső mellett tanultam meg a kisnyomtatványok tiszteletét, és a kéziratok megbecsülését. A korabeli plakátok, rölapok, meghívók, de még a gyászjelentések is korhangulatot idéztek, egy-egy történelmi esemény háttérét villantották föl, lényeges vagy apró mozzanatok értelmeztek. Az irattári tapasztalatok arra is megtanítottak, hogy felesleges nyomtatvány nincs, egyszer minden szöveges vagy képes papírlap dokumentummá válik, és segíthet eligazodni a távolabbi múlt hétköznapijaiban. Egy ilyen gyűjteményt szakszerűen kell megszerezni, és a megfelelő körülmények között kell tárolni. Ehhez viszont egy ilyen feladatra is alkalmas szellemi műhely létrehozásán kellett gondolkodni. Én arra a megoldásra jutottam, hogy népfőiskolát kell szervezni. A magam nagyon szerény lehetőségeivel próbáltam olyan cselekvő szellemi erő-

tereket létrehozni, amik hiányoztak a nagypolitikából. A fő gondolatom az volt: ember nélkül semmi sem lehetséges, intézmény nélkül semmi sem lehet tartós. Ez a Lakiteleki Népfőiskola fogadta be a hatvanas évek végétől tudatosan gyűjtött irat- és hanganyagaimat. Ez a bőséges és sokrétű irattár, a lakiteleki találkozók, a szamizdatos irodalom és az

MDF történetének első éveit részletesen dokumentáló anyag lett a *Rendszerváltó Archivum* időszaki kiadvány tudományos háttére. Ezt a hazai irat-anyagot egészítette ki a magyar nemzeti emigráció dokumentum-gyűjteménye.

Biztos vagyok benne, hogy a sorozatunkban megnyilatkozó szellemiség nem múlik el nyomtalanul. Útravalóul kapják az új nemzedékek, az utánunk jövők, hogy azzal a hűséggel őrizték és adják tovább, mint amilyen hűséggel az első kötetek alkotói a szabadság szellemének e dokumentumait összegyűjtötték és közreadták. Ahogy a múltat nem lehet eltörölni, úgy lezárni sem. A közelmúlt élő, eleven archívumából ma is érvényes, időtálló gondolatok, meg nem valósított, befejezetlen nemzetpolitikai törekvések élnek bennünk tovább, és adnak új feladatokat.

Lakitelek, 2016. október 17.

Lezsák Sándor
a Lakiteleki Népfőiskola vezetője

A miértekre keressük a válaszokat

Beszélgetés Bíró Zoltánnal, a RETÖRKI főigazgatójával

Folyóiratunk indulásának alkalmából Bíró Zoltánnal beszélgettünk a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI) múltjáról, valamint jövőbeli feladatairól. Megkérdeztük arról is, hogy mennyiben segítheti a kutatást és annak bemutatását a *Rendszerváltó Archívum* folyóirat.

Mit tart az elmúlt három év legfontosabb eredményeinek?

Két részre osztanám a dolgot. Az egyik a kiadványok sora, amelyek közül nem

szívesen emelnék ki egyet sem. Ezek a maguk nemében mind alaposan felkészült munkatársak munkái, gazdag dokumentációval, melyet több esetben a reakciók vissza is igazoltak. A kiadványok nyilvánosságra kerülnek, egyetemen is megkapják, po-

litikusoknak, tárcavezetőknek, a miniszterelnöknek is elküldjük. A Miniszterelnökség háttérintézményeként olyan tanulmányokkal és dokumentumokkal állhatunk elő, melyek akár a politikai döntéshozatalt is segíthetik. A másik az Archívum, ami alapját képezheti, illetve képezi is a kutatásoknak, már most is, és a jövőben is. Különösen érdekes és nagyon szerencsés megoldásként jött létre egyfajta kettősség:

egy Archívum létesítése itt, Budapesten és a Lezsák Sándor-féle lakiteleki gyűjteménnyel való kapcsolat, valamint ennek technikai megoldása. Hozzáteszem, hogy remélhetőleg egy év múlva elkészül

a lakiteleki Rendszerváltó Archívum új épülete, mely új feladatokat ró az Intézetre is. Nemcsak az átköltözés lesz fontos munka, hanem az ottani berendezkedés, az anyag áttekintése, feldolgozása is. De még itt is van feldolgozni való bőven, egyre gazda-

Fotó: RETÖRKI

gabb az Archívum, és ezzel összefüggésben az anyagok kutathatóvá tétele is halad, az érdeklődés is növekszik iránta. Ez a két dolog, amit tárgyyszerűen a legfontosabbnak tekinthetek. A nem ennyire tárgyi, kézzelfogható eredmény pedig az, hogy kialakult egy nagyon jó, együttműködő csapat, amely jól felkészült, és sokszínű emberekből áll – a történészek dominálnak, mellettük azonban politológusok, közgazdászok, művelődéskuta-

tók is vannak köztünk. Ha jól csináljuk a dolgunkat, ezek a különböző képességek összeadódhatnak.

Az Archívum jövőjéről hallhattunk – mik várhatók a közeljövőben a kiadványok terén?

Hosszú ideje előkészületben van Duray Miklós tanulmánykötete. Mivel egy nagy életműről, életútjáról van szó, nem is fér el egy kötetben, kétkötetes kiadvány lesz. Duray a Felvidék minden kérdésében, témájában érintett volt, emellett nagyon éles szemű, és megfogalmazza a kisebbségi ügyekkel kapcsolatban nagyon fontos és szükségszerű kritikákat. Ezt a kötetet október második felében tervezzük megjelentetni. A másik, ami már kész kézirat, Orosz Timeának a Magyar Szociáldemokrata Párttal kapcsolatos dolgozata. Ez is az idén megjelenik. Ennek a fontos szerepe az, hogy értékelhető, áttekinthető képet ad arról, miként vergődött egy kis párt a rendszerváltás időszakában, a születésétől viszonylag rövid úton történő megszűnéséig. Az interjúalanyok nagyon érdekes véleményeket fogalmaztak meg, helyenként ellent is mondtak bizonyos dolgokban egymásnak, pl. hogy az MSZP-nek milyen szerepe volt a párt szétzilálásában. Szélsőséges képlet ez azokról a folyamatokról, amelyek valamennyi pártban végbementek – hatalmi harcok, sértődések, agresszív egyéni ambíciók, érdekérvényesítés –, de a szociáldemokratáknál jobban látható módon történt mindez. Megemlíteném még Bakos István munkáját, a Magyarok Világszövetsége Életrajzi Lexikonát, amely részben folytatja a nagysikerű kronológiakötetet, amely egy MVSZ életében lezárult korszakot dolgozott fel. Azt is elmondhatom, hogy Bogár Lászlónak is készülöben van egy kötete, amely nemcsak gazdaságpolitikai elemzés, hanem saját életútját és politikai állásfoglalását is tartalmaz-

za. Lóránt Károly és a miskolci Drótos László közösen dolgoznak azon, hogy egy korábban együtt elkezdett vizsgálódásunkat lezárják a diósgyőri acélművel (akkori nevén Lenin Kohászati Művekkel) kapcsolatban. A témában sok interjú elkészült kollégáink munkájaként. Ez egy hatalmas intézmény volt, zászlóshajója a magyar nehéziparnak, privatizációja katasztrofálisan zajlott le, mely rengeteg problémával járt. Tömeges munkanélküliség, bűnözés, gyerekek iskolakerülése, cigány családok teljes ellehetetlenülése. Maga a látvány is borzalmas Miskolc város közepén, több hektáros területen. Ennek a rendbetétele meghaladja a város erejét, ehhez a kormányzat támogatására is szükség van. Ezzel a tanulmánnyal is szeretnénk feltárni, nyilvánosságra hozni a helyzetet, és valamiképpen jelezni a döntéshozók felé a problémát, felhívni a figyelmet a lehetetlen helyzet megoldására.

Milyen közép- vagy hosszú távú, nem a kiadványokkal kapcsolatos terveik vannak?

Van egy stratégia, ezt kell követni. A hosszú távú terv a kezdetekben is az volt, hogy legyen egy jól használható könyvtár az Intézet saját kiadványaiból. A kutatás legkényesebb pontja az, hogy milyen adatokhoz, tényekhez, dokumentumokhoz juthatunk hozzá. Igyekszünk az Intézet kapcsolatait fejleszteni, elsősorban Oroszország és Németország irányában. Egyrészt itt lehet kapcsolatokat kiépíteni, másrészt innen számíthatunk olyan dokumentumokra, amelyek segíthetik a kutatásainkat. Nagyon érdekes lenne az USA külpolitikájával kapcsolatos dokumentumokhoz is hozzájutni, de ennek az esélye csekély. Tulajdonképpen az egész működésünk eredeti értelme az, hogy a miértekre megpróbálunk válaszokat keresni. Az átalakulás előzményeit, tényeit és következményeit úgy

kell elemezni, hogy lássuk a válaszokat, hogy miért így történt, kit vezéreltek, ebben mekkora szerepe volt a hazai és nem hazai politikai erőeknek. Ez a privatizációs folyamattal kapcsolatban is fontos kérdés, ami lényegében prédává tette az országot pár évre, és az a pár év meghatározó volt.

Az Intézet céljainak, működésének bemutatásában mit tud segíteni a most induló folyóirat?

Nem is lehet más célja, mint hogy olyan emberek felé is eljusson a munkásságunk, akik nem feltétlenül fognak kutatni, de érdeklődnek az általunk feldolgozott témák iránt, és egyetlen kattintással szeretnének dokumentumokhoz hozzáférni. Másrészt elemzéseket, tanulmányokat is olvashatnak, melyek segíthetik őket az értelmezésben is. A negyedévenkénti megjelenés megfelelő arra, hogy jól összeállított, tematikus anyagok kapjanak helyet benne.

Bíró Zoltán (Budapest, 1941) irodalomtörténész. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett egyetemi diplomát, doktori fokozatot pedig a szegedi József Attila Tudományegyetemen. Kandidátusi disszertációját 1994-ben védte meg a Magyar Tudományos Akadémián A „harmadik út” és az 1945. utáni Válasz gondolatköre címmel. Szegeden a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán tanított közel húsz éven át 20. századi magyar irodalomtörténetet. Politikai pályafutása a Magyar Demokrata Fórumhoz kapcsolódik, melynek 1987 és 1989 között ügyvezető elnöke volt. E mellett 1988 és 1992 között a *Hitel* című kéthetenente megjelenő irodalmi és társadalmi, politikai lap főszerkesztője volt. Legfontosabb kutatási területe Ady Endre költészete és a 20. századi magyar irodalom, elsősorban történeti- esztétörténeti vizsgálata, különös tekintettel a népi írók mozgalmára. A 2013-ban alakult Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI) főigazgatója.

HÁZI BALÁZS – NAGYMIHÁLY ZOLTÁN

Szekér Nóra

Záróakkord – nyitószólam

1989. október 23. a Köztársaság kikiáltásának napja az MSZMP perspektívájából

„A magyarországi rendszerváltás másik¹ különlegességét az 1956-os évszám jelölte, egy ketyegő bomba, amit a kommunista hatalom több mint 30 esztendőig tartó igyekezete ellenére sem volt képes hatástalanítani”² – írja Oplatka András Németh Miklóssal készült interjúkötetében.

Megkérdőjelezhetetlen, hogy az 1956-os „események” újraértékelése a magyar rendszerváltás folyamataiban kulcsszerpet játszott, mint ahogy az is megkérdőjelezhetetlen, hogy az 1956-os forradalom vérbe fojtása, majd a történetek tabusítása és ezzel összefüggésben az egész magyar társadalom hazugságba kényszerítése a Kádár-rendszer diktatórikus jellegének egyik fő vonulata. Az 1956-hoz való viszony nemcsak a rendszer születésének körülményeit és végnapjait szötte át, hanem bő harminc éves fennállása alatt megszabta azt a légkört, amelyet a gondolatszabadság szűk határok közé szorítottsága jellemzett. 1956 nyugtalanító terhe, mely tele volt a rendszerrel szemben felhalmozódott indulatokkal és a saját sorai között is jelenlévő ellentmondásokkal, arra kényszerítette a hatalmat, hogy azt folyamatosan kezelje vagy – ahogy Oplatka András fogalmazott – hatástalanítsa. Ez egyben azt is jelentette, hogy itt távolról sem történel-

mi, hanem a legkomolyabban vett hatalomtechnikai kérdésről volt szó. Amíg a kommunista rendszer fennállt – és a rendszerváltás éveiben még fennállt –, addig 1956 értékelése nem lehetett más, mint hatalmi és politikai kérdés.

„1989-ben a robbanás bekövetkezett” – folytatódnak Oplatka András bevezetőben idézett mondatai. A bomba hatástalanítása tehát nem sikerült, a tűzszerészek elvesztették az események felett az irányítást – pörgethetnénk tovább a fenti képsorokat. A történet azonban nem egészen így alakult. Még ha a bomba robbant is, a „tűzszerészek” sok szempontból urai maradtak helyzetnek. Ahogy a rendszerváltozás egészéről elmondható, hogy az nem a régi keretek elemi erejű szétrobbantásáról szólt, ahol a hatalom teljesen elvesztette a befolyását, úgy 1956 újraértékelésére is érvényes, hogy annak nem engedtek teljes mértékben szabad folyást. Sok küzde-

1 Első különlegességként a német egységhez való hozzájárulást említi a kötet.

2 Oplatka András: *Németh Miklós – „Mert ez az ország érdeke”*. Budapest, Helikon, 2014. 149.

lem és vita kíséretében a párt igyekezett '56 kérdésében a saját sorait rendezni. Ugyanakkor a hatalom részére még mindig rendelkezésre álló állambiztonsági, infrastrukturális és egyéb eszközökkel – sokszor akár csak nüánsznyiinak tűnő vonatkozásokban – befolyásolták '56 értékelésének menetét és irányát. Ez éppen úgy érvényes volt a Kádár-rendszer szimbolikus lezárásaként is értelmezett eseményre, Nagy Imre és mártírtársainak újratemetésére, mint az új korszak nyitóaktusának szánt ceremóniájára, a Köztársaság 1989. október 23-i kikiáltására.

„Dehogy akartuk mi elhomályosítani 1956. október 23-a emlékét a harmadik Magyar Köztársaság október 23-i kikiáltásának ünnepével, ahogyan azt akkor az 1956-as veterán harcosok közül többen gondolták, illetve szóvá is tették. Éppen ellenkezőleg, 1956 fényének növelése, jelentőségének tudatosítása, és példájának követése állt szándékunkban”³ – emlékszik vissza Szűrös Mátyás 20 évvel azután, hogy ünnepélyes keretek között kikiáltotta a Magyar Köztársaságot. A korabeli Központi Bizottság jegyzőkönyvei és az eseménnyel kapcsolatban keletkezett állambiztonsági anyagok azonban arra engednek következtetni, hogy igen is volt ilyen törekvés a párt és a hatalom részéről, amit az 1956-os forradalomtól való elemi erejű félelem motivált. „Nemcsak az MSZMP, hanem az állampárt önfelszámoló kongresszusa után a jogutódként létrejött MSZP is a »nemzeti megbékélés« koncepció keretében igyekezett baj nélkül túljutni a forradalom évfordulóján. A köztársaság kikiáltását nyilvánvalóan azért időzítették október 23-ára, mert azt remélték, hogy

mentesíthetik a napot a múlt harcainak keserves emlékétől”⁴ – írja Ripp Zoltán a Köztársaság kikiáltásával kapcsolatban.

Jelen dolgozatban azt kívánom bemutatni, hogy a párt 1956-értelmezésének milyen útját járta be, és az 1989. október 23-ra való készüléshöz kapcsolódó Központi Bizottság-i jegyzőkönyvek áttekintésével érzékeltetni kívánom, hogy 1956 Nagy Imre újratemetése után is milyen szorongást váltott ki a hatalomból, és annak megfelelő kezelését milyen kulcsfontosságú „ügynek” tekintették a jövő demokratikus rendszerében elfoglalt helyük szempontjából.

Hogy érthető legyen, 1956 értékelésének különböző módzatai mögött milyen politikai koncepciók rejlenek, át kell tekinteni a rendszerváltást megelőző harminchárom esztendő „emlékezetpolitikáját”.⁵

A kommunista párt 1956. október 23-a és december 5-e között az események értékelésének számos variánsát felsorakoztatta, míg eljutott ahhoz az 1989-ig, Pozsgay népfelkelésről szóló nyilatkozataig érvényben lévő álláspontjához, amely a történeteket megkérdőjelezhetetlenül ellenforradalomnak minősítette.

Közvetlenül október 23-a után a párt ellenforradalmi lázadásnak értékelte a történeteket, ahol ugyan megfogalmazódtak jogos követelések és sérelmek, de a

4 Ripp Zoltán: *Rendszerváltozás Magyarországon, 1987-1990*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2006. 467.

5 Részletesen lásd: Ripp Zoltán: 1956 emlékezete és az MSZMP. *Múltunk*, 2002/1. 146-158; Székér Nóra: Az 1956-os forradalom újraértékelése a nemzeti megbékélés jelszavával. In: *Jeles napok, jeltelen ünnepek a diktatúrában*. Szerk. Székér Nóra – Nagymihály Zoltán. Lakitelek, Antológia, 2015. 117-131.

3 Szűrös Mátyás: *Köztársaság született „harangszavú délben”*. Visszatekintés húsz évvel a köztársaság kikiáltása után. Budapest, Heraldika, 2009. 40.

tömeg az indulatait nem tudta kellőképpen kordában tartani, így a soraik között megbúvó ellenséges elemek a kezdetektől fogva kihasználták és eltorzították az eseményeket.

Az október 28-i fordulat a párt nézőpontjában is gyökeres változást eredményezett. Nemzeti demokratikus fordulatként üdvözölte a bekövetkezett változásokat, az október 31-én megalakult MSZMP pedig alapnyilatkozatában dicsőséges népfelkelésről beszélt. Ez jelentette a párt hivatalos álláspontját november 4-ig.

A szovjet intervenció után a történetek népfelkelésként való értékelése a párt számára tarthatatlanná vált. A szovjet háttérrel alakult Kádár-kormánynak újra kellett gondolnia az eseményeket, melynek eredményeképpen ismét megjelent az ellenforradalmi jelző. A párt tehát visszatért elsőként megfogalmazott álláspontjához, azzal a hangsúlykülönbséggel, hogy ott még az irányadó tendenciák ellenforradalmiak voltak, és a kezdetektől ott kavaroztak az események körül, itt azonban a „kétszakaszos értékelés” értelmében a megmozdulások népfelkelésként indultak, de az ellenforradalmi erők mind inkább hatalmukba kerítették az eseményeket. A teljes körű leszámolást jelentő rendteremtés feltételei közvetlenül november 4-ét követően még nem voltak adottak. Ezt tükrözi Kádárék első hivatalos álláspontja is, amely az elmarasztalás mellett még békülékeny hangot üt meg, és a forradalom bizonyos vonulataival az együttműködés lehetőségét is nyitva hagyja. „A hazánkban október 23-án megindult tömegmozgalom, amelynek nemes célja a Rákosi és társai által elkövetett párt- és népellenes bűnök kijavítása, a nemzeti függetlenség és szuverenitás védelme volt, a Nagy Imre-kormány gyöngesége és a mozgalomba befurakodott ellenforradalmi elemek növekvő befolyása révén

veszélybe hozta szocialista vívmányainkat, népi államunkat, munkás-paraszt hatalmunkat, hazánk létét. Ez indította bennünket, magyar hazafiakat arra, hogy megalakítsuk a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt” – hangzik a Kádár-kormány november 4-én kiadott nyilatkozata.

A december 5-i párthatározatban megfogalmazott végleges álláspont már semmiféle értéket nem tud felfedezni az október 23-a és november 4-e között zajlott eseményekben. Azt minden kétséget kizáróan ellenforradalomnak minősíti, ahol semmilyen pozitív tömegmozgalmi jelleg vagy jogos követelés nem jelent meg. Ez a párthatározat radikális változást hozott 1956 értékelésében. Az ellenforradalmi minősítést az események minden résztvevőjére és momentumára általánosan érvényesíti, finomító jelző vagy enyhítő kitétel nélkül. Így mérlegelés nélkül minden személy, aki a történetekkel összefüggésbe hozható, megbélyegzetté és számon kérhetővé vált. E párthatározat radikalizmusának az ellenforradalmi jelleg kizárólagossá tétele mellett van egy másik – a kádári propagandában, de az utólagos elemzésekben is kevésbé hangsúlyozott – eleme. A történeteket nemcsak hogy ellenforradalomnak, hanem ellenforradalmi összeesküvésnek írja le. Eszerint a külső és belső ellenségek összehangolt szervezkedésének következményeként ellenforradalmi összeesküvés zajlott Magyarországon. „Az eseményeknek négy alapvető oka, illetve mozgató tényezője volt. Ezek az okok és tényezők már jóval az októberi események kirobbanása előtt, egy időben, egymás mellett, egymásba kapaszkodva és egymással kölcsönhatásban hatottak, s együttesen vezették az eseményeket tragikus alakulásuk felé.”⁶ A

6 A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai és Dokumentumai, 1952-1962. I. Szerk. Vass Henrik

nemzetközi imperializmus erői összefogtak a „Horthy-fasiszta klikkel” és a „deklasszált magyar kapitalista-földesúri elemekkel”. Ennek az összefogásnak az élére állt az az „áruló pártellenzék”, amely az eseményeket átmeneti sikerre tudta vinni.

A történetek ilyenén beállítása az „ellenforradalmat” nem egyfajta politikai eltévelyedésnek értékeli (ahogy ezt az önmagában álló ellenforradalmi minősítés teszi), hanem mögötته a nemzet ellen tervszerűen szerveződő, összehangolt tevékenységet láttat. A kommunista mozgalmat és az országot eláruló összeesküvés a megtorlásnak egészen más lehetőségét teremti meg, mintha csupán a politikai eltévelyedés vádját lehetett volna felhozni.

Az összeesküvés kitétel tehát a megtorlás mértékét és szigorát erősen meghatározta, ugyanakkor Kádár János és társai „küldetését” is más alapokra helyezte. Kádár és rendszere a nemzet védelmezőjeként és a szocialista haza megmentőjeként léphetett fel, ami egy megalapozottabb indoklást adott a hatalom gyakorlásához.

Ugyanakkor ez „az összeesküvés-elmélet” olyan mértékben elrugaszkodott a valóságtól, hogy még koncepciók eszközökkel sem lehetett megfelelő módon alátámasztani, és nemcsak hogy a társadalom széles rétegei nem hittek benne, de néhány száz fanatizált pártmunkás kivételével nem hitt benne senki, beleértve a kommunista párt legfelsőbb vezérkarát és magát Kádár Jánost is.⁷

Ha a megélt élmények emlékének igazsága és a hatalom által megkövetelt vélemény között ilyen óriási a szakadék, akkor annak elfogadását csak a legkeményebb diktatórikus eszközökkel lehet kikényszeríteni a társadalomból. Kádár János azonban nem a diktatúra fokozásában, hanem annak konszolidálásában gondolkodott. De olyan konszolidációban, amely nem a forradalomban felszínre törő társadalmi erőkkel köt kompromisszumot. (Ezért sem marad-

1958. szeptember 2-i határozata az '56-tal kapcsolatos dokumentumokat szigorú kutatási zárlat alá vonta. '56 kutatásával kapcsolatban pedig alapvetően fogalmazódott meg: „nem követhető a káros objektivizmus, az osztálypolitika érdekeit sértő minden áron való igazságra törekvés.” Részletesen lásd Ripp, 2002, 151. Erről tanúskodik Fock Jenő, az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának 1989. április 28-i ülésén történt megnyilatkozása is: „Nekem meggyőződése, hogy politikai gyilkosság volt Nagy Imre kivégzése. Politikai gyilkosság volt. Valamennyi időre elítélhetők voltak őket, ezért, azért, amazért, de nem úgy, hogy '53-ban összeesküdtek ellenük. Mert ez én szerintem dokumentálhatatlan, nem igaz. Politikai gyilkosság volt minden szempontból. Olyan szempontból is, hogy példát mutatni, de olyan szempontból is, hogy bosszút állni.” MNL OL 288. f. 62./4. ő. e.

Ugyancsak '89-ben, a PB május 15-i ülésén zajlott le Grósz Károly és Németh Miklós között a következő párbeszéd: „Németh Miklós: – Jaruzelszki és Rakowszki [...] azt mondja, [...] teljesen egyértelmű, hogy Nagy Imre politikai gyilkosság áldozata volt. [...] Grósz Károly: – Persze, ehhez kétség sem fér. Ez a megállapítás így pontos. Politikai gyilkosság áldozata lett. Ez egy dolog. Meg más dolog, hogy itt, ha ezt az ügyet elkezdjük piszkálni, akkor mi minden jön itt a felszínre. [...] Az idő nem nekünk dolgozik”. Magyar és szovjet párt dokumentumok. *Beszélő*, 1999/10, 90. De talán Kádár János KB-ban elmondott utolsó beszéde a lehangsúlyosabb beismerése annak, hogy ezt a sokak halálát jelentő összeesküvés-elméletet a politikai pragmatizmus és nem a meggyőződés szülte.

– Ságvári Ágnes. Budapest, Kossuth Kiadó, 1964. 13-17.

7 Hogy a párt tisztában volt azzal, hogy 1956-tal kapcsolatos értékelése távol áll a valóságtól és hogy ezen értékelés jegyében hozott halálos ítéletek tarthatatlanok, bizonyítja, hogy az MSZMP PB

hatott érvényben Kádárék november 4-ei, az '56-os eseményekről kiadott első nyilatkozata.) A kádári konszolidáció lényeges eleme, hogy az a hatalomnak a saját döntése volt, és maga a hatalom oldotta élhető hétköznappokká a sztálini diktatúra dermesztő légkörét, nem pedig a kommunista mozgalmon kívül álló társadalmi erők kényszerítő hatása.

Ennek a konszolidációnak a következménye, hogy miután a párt megtorolta az 1956-os forradalmat, nem ismételtette unos-untalan a decemberi párt-határozatban megfogalmazott téziseket, hanem tabuvá formálta '56 kérdését. Ennek az igyekezetnek egyik jellegzetes szimbóluma az „Októberi Sajnálatos Események” megnevezés. A kádári diktatúra finoman hangolt hatalmi logikája rejlik e „tabusítási politika” mögött. A vezetés legitimációjához szükség volt ugyan az összeesküvés teóriájára, ugyanakkor annak állandó súlykolása a rendszert egy szűkre szabott ideológiai mozgástérbe kényszerítette volna, ami a konszolidációját, társadalmi elfogadottságát (ami ugyancsak a rendszer legitimációjának eleme volt) lehetetlenítette volna el. Azzal, hogy Kádár tabuként kezelte '56-ot, megteremtette annak a lehetőségét, hogy a rendszer anélkül, hogy negligálta volna az „ellenforradalmi összeesküvés” érvényességét, nem vált egy összeesküvés-elméletből fakadó ideológiai rugalmatlanság foglyává.

Ebből a politikából fakad a történetek nemzeti tragédiaként való értelmezése. Kádár János 1972-ben, 60. születésnapján fogalmazta meg, hogy mit ért ő nemzeti tragédia alatt 1956-ra vonatkozóan: „1956-ban súlyos, kritikus helyzet állt elő, amelynek tudományosan az ellenforradalom a megnevezése. Mi tudjuk, hogy annak, ami 1956-ban történt, ez a tudományos meghatározása. De van más fogalom is, amit mindnyá-

jan elfogadunk: az egy nemzeti tragédia volt. Tragédia a párt számára és az egyes emberek számára is. Úttévesztés történt és ebből tragédia jött létre.”⁸

Az 1956-ban történeteket nemzeti tragédiaként értelmezni továbbra sem jelenti az „ellenforradalmi összeesküvés” tételmondataival való szakítást, de legalább elismeri, hogy a bűnösök szenvedése is fájdalommal jár, még ha az megérdemelt is. Ez a decemberi párthatározattól nagyon eltérő hangnem a hangsúlyt nem '56 értelmezésére, annak előzményeire, eseményeire, felelőseire helyezi, sokkal inkább annak tragikus következményeire, minden minősítés nélkül. Arra a pontra fókuszál, ahonnan a Kádár-rendszer konszolidál. A nemzeti tragédia mentén tematizálni '56-ot arra is példa, hogy '56 kapcsán is lehet a rendszer konszolidációs politikáját hangsúlyozni.

Ez a megközelítés a helyzet kezelésére évtizedekig megfelelőnek tűnt, azonban a '80-as évek közepére egyre erőteljesebben körvonalazódni kezdtek a társadalomban rejlő ellenzéki érzelmek, amelyek többek között 1956 újraértelmezése köré koncentráálódtak. Az 1986-os, harmincadik évforduló egyértelművé tette, hogy a párt által kreált értelmezési keret tarthatatlansága már nem elfedhető az-
zal, hogy nem beszélünk róla. A Szovjetunióból érkező irányelvek is mind inkább „a politikai pluralizmus”⁹ felé való

8 Idézi: Gyurkó László: *Arcképvázlat történelmi háttérrel*. Budapest, Magvető, 1982. 221-222.

9 Részlet Alekszandr Jakovlev (Gorbacsov tanácsadója) 1989 januárjában írt emlékeztetőjéből: „Politikai berendezkedésünket még most is gyengíti a legitimáció hiánya [...]. A tekintélyuralmi módszerek, a közvetlen nyomásgyakorlás nyilvánvalóan elavultak, [...] rendkívül valószínűtlen, hogy az 1956-os és 1968-as módszert alkalmazzuk. [...] Kiemelt fontossággal, átfogó megközelítésben kell kezelnünk a politikai pluralizmus struktúráit kiala-

elmozdulás irányába mutattak, és az események felgyorsulását sejtették. Ha a párt az egyre elkerülhetetlenebb demokratizálódási folyamatokban és a reformokban kezdeményező akart maradni, 1956 újraértékelése elkerülhetetlen volt.

1956 megítélésében új álláspontra helyezkedni azonban nem volt könnyű feladat, hiszen az rögtön felvetette volna az eltelt harminc év legitimációjának gyengeségeit és a megtorlás felelősségét. A kérdés egzisztenciális tétjéből adódóan az egységes álláspont kialakításához vezető vita könnyen pártszakadáshoz vezető összecsapást is hozhatott, és a pártot egy olyan önértelmezési labirintusba vezethette, amely olyan mértékben felőrölte volna energiáit, hogy az átmenet kritikus időszakában nem tudták volna az eseményeket megfelelően az irányításuk alatt tartani.

Pozsgay Imre 1989. január 28-i bejelentése a *168 Óra* című rádióműsorban, melyben minden árnyalás és finomítás nélkül népfelkelésnek minősítette az 1956-ban történeteket, ettől az önmérsztő vitától megkímélte a pártot. A bejelentés kész helyzetet teremtve pontot tett az MSZMP-n belül már bontakozóban lévő vitára, és ezzel a pártot határozottan a reformok irányába lendítette. E dolgozatban nincs rá lehetőség, hogy részlete-

iben elemezzem e kijelentés hátterét, de a párt és 1956 viszonyának tisztázásához néhány mozzanatra ki kell térnem.¹⁰

1988 júniusában az MSZMP KB megbízott egy munkabizottságot, hogy dolgozza ki az MSZMP reformprogramját. A bizottság elnökévé Pozsgay Imrét nevezték ki. A program megalkotásának részeként hozták létre a Történelmi Albizottságot, hogy az történészek bevonásával készítse elő az 1956-os események újraértékelését. Az albizottság január végére állította össze *Történelmi utunk* című, 100 oldalas tanulmányát. A *168 Óra* ennek ürügyén készítette a népfelkelésről szóló híres interjút. Pozsgay Imre pártban betöltött szerepe, illetve a párt által felállított bizottságra való hivatkozás azt az érzést keltette, hogy az elhangozottak a párt hivatalos álláspontját jelentik: „Ez a bizottság a jelenlegi kutatások alapján népfelkelésnek látja azt, ami 1956-ban történt. Egy oligarchikus és nemzetet is megalázó uralmi forma elleni fellépésnek.”¹¹ Ez azonban nem a párt hivatalos álláspontja volt. Egyrésről azért nem, mert az albizottság 100 oldalas tanulmánya nem azt mondta ki, hogy 1956-ban népfelkelés történt, hanem azt, hogy ami volt, az „népfelkelés ellenforradalmi elemekkel”. Másrésről ezzel kapcsolatban mindenféle álláspont akkor válhatott volna hivatalos pártvéleménnyé, ha a párt Központi Bizottsága azt elfogadja. A Központi Bizottság azonban Pozsgay népfelkelésről szóló nyilatkozatának vitája után a következő közleményt adta ki: „A KB a vitában megerősítette: valószínű felkelés, népfelkelés tört ki, amelyben szerepet játszottak a demokratikus szocializmus erői, de kezdetektől fogva,

kító folyamatokat, a koalíciós, parlamentáris típusú berendezkedés felé vezető folyamatokat, az ellenzék legalizálását. Természetesen feltérképezetlen területen át vezet ez az út, ami szükségessé teszi, hogy a pártok szilárd alapelvekkel és taktikai rugalmassággal rendelkezzenek, hogy képesek legyenek a folyamat irányítására, tehát hogy ne engedjék át a kezdeményezést az ellenzéki erőknek.” *Rendszerváltozás Magyarországon, 1989-1990 – Dokumentumok*. Szerk. Békés Csaba – Malcolm Byrne. National Security Archive – Hidegháború-történeti Kutatóközpont – 1956-os Intézet, 1999. 9. dokumentum.

10 Részletesen lásd: Székér Nóra – Riba András: *A Nagy Imre-kód. Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói*. Lakitelek, Antológia, 2014. 48-81.

11 Digitarchív MOL M_KS 288. f. 5/1050. ő.e. (1989.01.31.) 6R/40.

elkülöníthetetlenül jelen voltak a restaurációra törekvő erők, a deklasszálódott és lumpen elemek, és október végétől felerősödtek az ellenforradalmi cselekmények.”¹²

A Pozsgayhoz köthető, minden fenntartás nélküli népfelkelés lényegében az 1956. október 28-i fordulat után meghozott állásponttal, a dicsőséges népfelkeléssel egyenértékű, amely minősítéssel a párt „egyértelműen a forradalom platformjára helyezkedett”¹³. Ezt a feltétel nélküli azonosulást azonban a párt 1989-ben nem vállalta fel. A KB határozata ahhoz a „kétszakaszos értékeléshez” (népfelkelés, mely ellenforradalomba torkollott) tért vissza, amit a Kádár-kormány közvetlenül a megalkulása után fogalmazott meg, és abban az átmeneti időszakban tartotta érvényben, amíg helyzetét stabilizálta.

A két álláspont közötti különbségnek az adott történelmi helyzetben komoly jelentősége volt. Az a stratégia, amit a párt '56 értékelése kapcsán kialakított saját maga számára, nem működött volna az „ellenforradalmi elemek” nélkül. A „népfelkelők mennybemenetelét” és az önmagával való meg hasonlást csak így tudta elkerülni.

A párt ugyanakkor a hivatalos álláspontját igyekezett úgy feltüntetni a közvélemény előtt, hogy az a népfelkelés talaján áll (Pozsgayval való szakítás elmaradása, a rehabilitációk és az újratemetés támogatása mind ezt az érzetet erősítette), és nyíltan, hivatalos formában nem hangsúlyozta túl, hogy nem tud teljes mértékben elszakadni az ellenforradalmi értelmezéstől. A zárt üléseken megfogalmazott kommunikációs stratégia

és az állambiztonsági sajtótervek azonban határozottan előirányozták, hogy a médiában és közvéleményre befolyást gyakorló fórumokon 1956-tal kapcsolatban hangsúlyozni kell az ellenforradalmi megmozdulásokat, a lincseléseket, a párt halottjait és veszteségeit.¹⁴ Ennek jegyében született meg az '56-os események tematizálására a nemzeti megbékélés fogalma, amely nem volt más, mint a Kádár születésnapján megfogalmazott nemzeti tragédia aktuális történelmi helyzethez igazított változata. Ha sikerül elérni, hogy a közgondolkodásban '56 kérdése a nemzeti megbékélés köré kristályosodjon ki, akkor a párt felelőssége helyett a párt konszolidációs szerepe hangsúlyozódik.

Az 1989. február 10-i KB-ülésen Grósz Károly Pozsgay-nyilatkozatról szóló vitaindító felszólalásában már tetten érhetők a „nemzeti megbékélés” retorikái alapelvei. Fejtegetése a „nemzeti tragédia” jegyében abból indul ki, hogy 1956-ban a magyar társadalmat minden oldalról mély sebek érték. Grósz azonban a kádári érvelésen túllép annyiban, hogy elismeri, e tragédia során nemcsak a felkelők, de a hatalom részéről is történtek visszaélések és törvénytelen ségek. Az 1956-ból fakadó sérelmek elemzésében a felkelők által elkövetett törvénysértéseket párhuzamba állítja a hatalom eljárásával, és e két sérelem között gyakorlatilag egyenlőségjelet tesz. Mind a két oldalnak megvan tehát a maga fájdalma, senki nem róhat fel a másiknak büntetlenül semmit. A sebek felszakítása azonban nem szolgálja a nemzeti megegyezést és a nemzeti egységet – véli Grósz Károly. A társadalmi megbékélés gondolatának jegyében azt javasolja, hogy a párt hunyjon szemet az „ellenforradalmárok lincselései” és egyéb törvénytelen

12 Idézi: Kimmel Emil: *Végjáték a fehér házban*. Budapest, Téka Kiadó, 1990. 63-64.

13 Ripp, 2002, 148.

14 Kenedi János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv* II. Budapest, Magvető, 1996. 280-282.

Az összegyűlt tömeg a köztársaság kikiáltásának napján (1989. október 23.), a budapesti Kossuth Lajos téren.
Fotó: Rendszerváltó Archívum, Lakitelek

lenségei felett, a társadalomtól pedig azt kéri, hogy lépjen túl a sérelmein a nemzeti megbékélés jegyében.

A rendszerváltozás hátralevő időszakában a nemzeti megbékélés mint a társadalomtól elvárt magatartásforma a sajtóorgánumban, a párt különböző testületeiben és egyéb hivatalos fórumokon újra és újra megfogalmazódik. A nemzeti megbékélés programjából azonban nemcsak az elvárt magatartásformára, hanem arra is lehet következtetni, hogy a párt nem a bűneinek és felelőségének beismerésére készül, hanem a megbékélés kulcsszereplőjeként kíván fellépni, aki elsőként engedi el a sérelmeit, és viszonzásul ezt kéri a társadalomtól is. Ezzel lényegében ő az a jövőben sem nélkülözhető erő, aki megteremti a sérelmek kölcsönös elengedésének lehetőségét, esélyt teremtve ezzel a társadalmi egységre és együttműködésre, ami a

politikai és gazdasági válságból való kilábalás nélkülözhetetlen előfeltétele.

„Én tiszteletben tartom mindenkinek az érzését, akinek valakije elveszett, mert nyilvánvaló, számára az a legnagyobb veszteség. De ha azokat a társadalmi feszültségeket, amelyek az előbbiekből következnek, nem tudjuk feloldani a jóvátétel és a feledés eszközével, akkor nem tudunk a történelemben mint nemzet jelen lenni. És ennek kulcskérdése az MSZMP kérdése, mert véleményem szerint az MSZMP-nek a nemzet pártjának kell lennie a jövőre nézve is” – fogalmazott 1989 nyarán Balogh Sándor a Központi Bizottságban tett felszólalásában. Ugyanez a stratégia tűnik ki az Állambiztonság Operatív bizottságának jelentéséből: „Az új társadalmi-gazdasági modell fejlődési irányát bemutató széles körű propaganda hasson a társadalom legszélesebb rétegeire, hangsúlyozva,

hogy a társadalmi értékteremtés vívmányai csak a békés átmenettel őrizhetők meg és gyarapíthatók, s ez az MSZMP nélkül nem képzelhető el, az MSZMP ennek az egyik legfőbb garanciája.”¹⁵

A hatalom tehát azt a „kommunikációs stratégiát” választotta, hogy kezdeményezőként gesztust kíván gyakorolni a nemzeti megbékélés kompromisszumos békéjének felajánlásával és példamutató módon elsőként bocsátja meg a sérelmeit. De mindazok után, ami itt 40 évig történt és azzal a felelősséggel, ami őt ebben terheli, ennek a „kommunikációs bravúrnak” a sikerességéhez szükség volt arra, hogy az események mögött megbúvó „ellenforradalmárok” köztörvényes bűnei, a párt halottai, ha nem is fő szólamként, de a sorok között hangsúlyozva legyenek.

A pártállam időszakában 1956 kezelése hosszú évtizedek alatt formálódó stratégiát eredményezett. Véleményem szerint az 1989-ben megszülető nemzeti megbékélés koncepciója, még ha szakítást is jelent 1956 történelmi szerepének kádári értelmezésével, kontinuitásban áll a korábbi időszak hatalomtechnikai megoldásaival. A nemzeti megbékélés gondolatának legkézzelfoghatóbban Nagy Imre újratemetése kapcsán kívánt érvényt szerezni a párt, de az ezt követő időszakban az 1956-ban rejlő veszélyeket továbbra is e jelszó jegyében kívánták kézben tartani. Mindez jól tükröződik azokból a Központi Bizottságban zajló vitákból, melyek az október 23-ra való készülődésbe engednek betekintést.

A Központi Bizottság 1989. június 23–24-i ülésén nagy hangsúlyt fektettek Nagy Imre újratemetésének értékelésére, ahol már előre tekintettek az október 23-i eseményekre. „Nagy Imre temetése

– ez a régi adósság – az esemény jellegéhez méltó kegyelettel, fegyelmezett módon zajlott. Köszönet érte mindazoknak, akik ezt – függetlenül politikai meggyőződésüktől – a nemzeti megbékélés jegyében és érdekében segítették lebonyolítani”¹⁶ – nyitotta meg Grósz Károly a temetést értékelő felszólalásokat, melyet a KB tagjainak több tucatnyi hozzászólása követett. Ezek a hozzászólások nagyon jól érzékeltetik a kor viszonyait és beszédmódját, ezért ezekből vett hosszabb idézetekkel szeretném bemutatni a párt taktikáját és a soraiban tapasztalható hangulatot.

A felszólók szinte kivétel nélkül hangot adtak annak a megkönnyebbülésnek, hogy különösebb földindulás nélkül „megúszták” ezt a rettegett ceremóniát. Nyers Rezső egy hasonlattal érzékeltette, hogy végeredményben elégedett az események lefolyásával: „az eddigi menetet – sportnyelven kifejezve, azért itt egy politikai birkózás folyt – én döntetlennek ítélem a magyar politikában, mondjuk a hatalom és az ellenzék, a párt és a kritikusai között.”¹⁷

Németh Miklós Nyersre reagálva így fogalmazott: „hogy június 16-át, a temetést, hogyan értékeljük, vagy hogyan ne értékeljük. Én személy szerint azt mondom, hogy az öngólokat meg a kiegyenlítést én nem számolnám, [...] de vert helyzetből kellett bizonyos értelemben [...] egy elfogadható pozíciót kialakítani.”¹⁸

Szilágyi Péter hasonlóképpen adott hangot elégedettségének: „Június 16-a. Végignéztam az egészet videón többször

16 A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. II. Szerk. S. Kosztricz Anna. Budapest, MOL, 1993. 1097.

17 Uo. 1121.

18 Uo. 1243.

15 ÁBTL 1. 11. 6. 59. d. 92.

is. Felemelő dolgok is voltak, döntően felemelő dolog volt, és a nyugalom. Nagyon nehéz élni úgy egy országban, hogy nemzeti ünnepeinktől, kezdve március 15-én, a felszabadulás ünnepén, október 23-án, mindig kell valamitől félni, hát ez borzasztó. És remélem, hogy ez egy határkő volt ebben.”¹⁹

A Kommunista Ifjúsági Szövetség vezetője, Nagy Imre fiatalos egyszerűséggel így fogalmazott: „Túl vagyunk rajta. Tudtuk, hogy túl kell ezen esni, és tudtuk, hogy – mivel e párt követett el bűnöket – győztesen ebből, ennek a pártnak kikerülni nem lehet. Én is azt hiszem, hogy relatíve kis veszteséggel sikerült ezen túlkerülni.”²⁰

Horváth István belügyminiszter pedig így értékelte a történeteket: „Ha bárki bizonyos lett volna abban, hogy ezen a június 16-án így túlleszünk, mint ahogy ez bekövetkezett, ha ezt előre mindenki így bizonyosra beígérte volna, mint ahogy ezt utólag látjuk, akkor azt hiszem, hogy elfogadtuk volna. [...] Azt gondolom, nekünk nagyon rontotta [...] az esélyünket és a hitelünket az a körülmény, [...] hogy bizony folt van a múltunkon. Ennek a tudatában kell ehhez az egész üggyhöz viszonyulni, és ez nem azt jelenti, hogy be kell hódolnunk. Lábhoz kell tenni a fegyvert itt akkor is, amikor igaztalan, meg nemtelen dolgokkal jönnek előttünk.”²¹

A temetéssel kapcsolatban felszólaló KB-tagok között ugyanakkor többnyire abban is egyetértés volt, hogy megkönnyebbülésükbe hiányérzet is vegyült, mondván, hogy a megbékélés koncepciójának egy fontos eleme csorbát szenvedett, ugyanis a párt sérelmei, halottai nem kapták meg a megfelelő hangsúlyt.

Grósz Károly a fent idézett bevezetőjét így folytatta: „...azt javaslom a Központi Bizottságnak, hogy a leghatározottabban utasítsa vissza azokat a durva szocializmusellenes, antikommunista, szovjetellenes, nacionalista és egyéb ellenséges megnyilvánulásokat, amelyek egyes beszédekben kendőzetlen nyíltsággal kifejezésre jutottak. [...] Mi elismerjük azt az emberi jogot – a temetéssel ezt nyilvánosan demonstráltuk –, hogy a tőlünk eltérő politikai elveket vallók is gyászolhatják halottaikat. De mi is elvárjuk, hogy eközben ne érje semmiféle kegyeletsértés a hozzánk közeli áldozatok emlékét.”²²

Majd Grósz – az ő szóhasználatát idézve – egy „drámai” levelet húzott elő: Asztalos és Sziklai elvtársnő Központi Bizottsághoz intézett levelét, melyben az ’56-os lincselések két áldozatának özvegye sérelmezi, hogy Nagy Imre újratemetése kapcsán az ő fájdalmukat semmibe vették, és „hősnek, mártírnak, vértanúnak titulálták azokat a köztörvényes gyilkosokat is, akik férjeinket, apáinkat meggyilkolták”²³. E levél ezután javaslatot tesz az ’56-os megtorlás áldozatainak a köztörvényes bűnökben való érintettség alapján történő csoportosítására. A javaslat érdekessége, hogy a mai napig is érvényben lévő rehabilitálás illeszkedik az itt megfogalmazottakhoz.²⁴

Szilágyi Péter Nyers hasonlatát tovább gondolva adott hangot fenntartásainak: „...az bizony nagyon nagy baj, hogy ezeket a kommunista mártírokat ez a párt kiengedte a kezéből. Én tökéletesen megérttem azt, amire Nyers elvtárs

²² Uo. 1102.

²³ Uo. 1274.

²⁴ Részletesen lásd: Kahler Frigyes: *Az Igazság Canossa-járása, avagy a rendszerváltoztatás és az igazságtétel történetéhez*. Lakitelek, Antológia, 2014. 77-81.

¹⁹ Uo. 1139.

²⁰ Uo. 1144.

²¹ Uo. 1177.

utalt, hogy ez egy szép döntetlen, és [...] az is nyilvánvaló ebből a kijelentésből számomra, hogy a Politikai Bizottság pozitívként értékeli ezt a dolgot, és nem szándékozik továbblépni ez ügyből kifolyólag, mert azt mondja, hogy 0:0 az jó, de nem lett volna baj elvinni esetleg egy másik pontot, vagy legalábbis megpróbálni, hogy már egy ilyen futballhasonlatnál maradjak.”²⁵

Horn Gyula hasonlóképpen vélekedett: „...a párt nem állt a helyzete, a feladata magaslatán június 16-a kapcsán. Meg kell mondani önöknek személyes véleményemet, hogy ebből a párt bizonyos mértékig presztízsveszteséggel került ki. [...] Egyfelől azt le kell szögezni és hangsúlyozni kell, hogy az egész múlt és benne az 1956 és 1956 utáni időszak tisztázásának alapját az MSZMP teremtette meg, ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni, és az MSZMP volt a támasza mindannak a folyamatnak, ami végbement. [...] Június 16-a minden méltósága mellett [...] belekeveredett nagyon sok disszonáns hang, [...] és igazat adok azoknak, akik azt mondják, hogy igenis egy kalap alá vették a politikailag elitélteket, köztörvényes bűnözőket, és főképpen senki nem védte meg azokat, akik a barikád másik oldalán áldozatai lettek az akkori eseményeknek.”²⁶

Hollán Zsuzsa ugyancsak úgy érzékelte, hogy a temetés nem szolgálta megfelelően a nemzeti megbékélés ügyét, mert „a nemzeti megbékélés ügyét csak egy igazságos, tehát minden oldalnak minden fájdalmát, minden szörnyűségét tekintetbe vevő egyezség szolgálhatja”²⁷.

Aczél György is határozottan fogalmazott a temetés során felmerülő disszonáns érzései kapcsán, és mint vérbeli hatalomtechnikus, véleményét már a jövőre és a közelgő október 23-ára vonatkozóan is megfogalmazta: „Nekünk vissza kell utasítani, mert alaptalan a »bűnös párt« fogalma. Egy megtisztult, megújult párt image-ét kell megteremteni, mert az önostorozás nem vezet most már sehova, legfeljebb a bűnbakkereséshez [...]. Az engedményekről próbáljunk áttérni a kezdeményezésekre.”²⁸

A Nagy Imre újratemetését elemző hozzászólások a megkönnyebbülés kifejezése kapcsán arra a tényre is figyelmeztettek, hogy az '56-tal kapcsolatos megemlékezések sora nem zárult le június 16-ával, a párt számára a legfőbb kihívást ebben a tekintetben október 23-a jelenti majd. „Az év elején ebben az országban három dátumtól féltek nagyon sokan [...]. Március 15-től, a június 16-tól és az október 23-tól. Ezek közül kettőn túl vagyunk, nagyjából sikerélmények nélkül. [...] Nekünk október 23-a kapcsán lépnünk kell. Időben lépnünk kell, mert ha nem lépünk, megint az ellenzék lép, mert lépni fog, itt nincs mese, akkor megint probléma lesz”²⁹ – figyelmeztetett Boros László.

A KB-ülésen az újratemetés értékelésének gyakorlati jelentőségét az adta meg, hogy a temetés tanulságaiból le kell vonni '56 kezelésének kudarcait és sikereit; ebből kiindulva kell kialakítani azt a stratégiát, ami mentén a párt október 23-ból – Nyers Rezső sporthasonlatával élve – ne csak döntetlennel, hanem akár 1-0-s győzelemmel is kijöhessen. Ehhez azonban ki kellett szabadulni a párt számára nagyon kellemetlen múltértelmezési kelepceből, mert – ahogy Bara-

25 A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei..., 1140.

26 Uo. 1172.

27 Uo. 1351.

28 Uo. 1230.

29 Uo. 1366.

bás János fogalmazott – „a múlt terhe az egyik legerősebb terhünk a következő időszak politikai küzdelmeiben.”³⁰

A június 23–24-i és az ezt követő KB-üléseken az 1956-ról szóló viták már első sorban az október 23-i ünnepségsorozatról és annak megfelelő kezeléséről szóltak. E vitában megerősítést nyert, hogy a nemzeti megbékélés jelszava helyes, ugyanakkor az abban rejlő lehetőségeket jobban ki kell használni. „Hogy 1956 ne az ellenünk keresett érvek további tárháza legyen – fogalmazott a KISZ-titkár Nagy Imre –, most nem megkönnyebbülten hátradólnunk kell, hanem nekünk kell kiállnunk tanulságaink további kimondásával. [...] És most kell tennünk annak érdekében, hogy a nemzeti megbékélés folyamata ősszel, egy elég pontosan prognosztizálható október 23-án is folytatódjon.”³¹ Németh Miklós miniszterelnök ugyanezt így összegezte: „Igenis, nekünk tervezni kell, hogy mit csináljunk október 23-ával, mint nappal. Ezen már el kell kezdeni gondolkodni; a kiegyezés, a megbékélés jegyeire építve kell továbbépíteni a munkánkat október 23-áig.”³²

E további munkával kapcsolatban az az irányelv körvonalazódott, hogy meg kell próbálni 1956 kapcsán is a figyelmet a múlttól a jövő felé irányítani, oly módon, hogy a hangsúlyokat a békés átmenetre és az új közmegegyezésre kell helyezni.

Nyers Rezső hozzászólása – „a választásokon az én véleményem szerint az egyik vereségtényező számunka a múltunk”³³ – tükrözi, hogy a dolog tétje a párt számára nem csupán annyi, hogy végre „túl legyen” a kritikus évfordulókon. A jövő

felé történő orientálódás nemcsak tematikailag értendő, hanem „módszertanilag” is abban az értelemben, hogy 1989 nyarán az MSZMP-nek a magatartásformáját, munkamódszerét, beszédmódját már a jövő „pluralista” politikai rendszeréhez kell igazítania, ha az új versenyhelyzetben nem akar pályán kívül maradni. „Ha úgy döntöttünk – márpedig az elmúlt egy évben úgy döntöttünk –, hogy politikai modellváltásra van szükség, [...] ha úgy döntöttünk, hogy jogállamot akarunk létrehozni, és arra törekszünk, hogy mindezt viszonylag békés és demokratikus, viszonylag biztonságos körülmények között végezzük el, akkor számolnunk kell azzal, hogy az útválasztás rendkívül fontos”³⁴ – összegzi ezzel kapcsolatos véleményét az ortodox vonalként számon tartott Berecz János.

Horváth István belügyminiszter hozzászólásában ezt így fogalmazta meg: „... június 16-ának a kezelése, [...] vagy pedig a politikánkkal ellentétes dolgoknak a kezelése azért igen-igen nagy mértékben összefügg azzal – és ez most már a mi pártunk helyzetéhez és jövőjéhez kapcsolódik –, hogy tulajdonképpen mi egy erős és komoly elhatározásra jutottunk a múlt év májusában, hogy végrehajtottunk egy olyan fordulatot, amelyben a korábban megszokotthoz képest – amiben éltünk évtizedeken át, amiről tapasztalatunk volt, amiben otthonosan viselkedtünk – áttérünk egy olyan szisztémára, amiben a támpontjaink kevésbé bizonyosak a párt számára is. Nem lesz közvetlen hatalmi tényező és a politikacsinálásnak pedig nem az egyedüli centruma és nem az egyedüli fóruma lesz a Magyar Szocialista Munkáspárt. Most küszködünk ennek az összes zavarával szerintem a pártban és a párton kívül is, a társadalomban mindenfelé, a közhatalmi szervezetekben [...]. Amikor ilyen vál-

30 Uo. 1775.

31 Uo. 1144-1145.

32 Uo. 1243.

33 Uo. 1355.

34 Uo. 1372.

tozások közepette vagyunk, akkor mégis minden pillanatban olyan képet kérünk számon a helyzettől, mint amikor a párt egyedül állt a politikai küzdőtéren, és amikor mindenhatónak tartotta magát.”³⁵ Horváth István gyakorlati javaslata pedig a következő: „Ebben a helyzetben én azt mondom, hogy ha mi itt a politikai platformot fogalmazzuk meg, akkor nekünk a politikai platformunkat egy olyan helyszínen kell keresnünk, amelyet a társadalom többsége követhetőnek és elfogadhatónak tart. Nem kell, hogy a társadalom maga is ott legyen, csak elfogadja és követhetőnek tartsa.”³⁶

Horváth gondolatmenetéhez igazodva Kovács Jenő elő is állt egy konkrétumokat tartalmazó tervezettel. „Az első az, hogy a magyar politikai élet demokratikus erői dolgozzanak ki egy közös nyilatkozatot és egy ünnepélyes és történelmi kötelezettségvállalást az erőszakról való lemondásról és aktív fellépésükről az erőszakra való mindennemű felkészüléssel és az erőszakkal való fenyegetéssel szemben. [...] Ezt a fogadalmi nyilatkozatot esetleg október 23-án az Országgyűlés épületében lehetne aláírni, és azt a dokumentumot a parlamentben őrizni. Esetleg ki lehetne egészíteni azzal is, hogy legyen minden megalakuló politikai párt vezetőinek törvénybe iktatott kötelezettsége esküt tenni erre a dokumentumra majd a jövőben a későbbiekben is. [...] Elképzelhetőnek tartanám fogadalmi emlékmű állítását, és nemcsak Budapesten, hanem városainkban és falvainkban is, amelyek ezt a gondolatot testesítik meg. [...] De elképzelhetőnek tartanám, hogy kezdeményezzünk egy közös nemzeti fogadalmi emlékmű megalkotását. [...] Megfontolásra ajánlom az október 23-a és november 4-e közötti időszakra kezdeményezni – közö-

sen természetesen, itt mindig így kell érteni, az érintettekkel – egy nagyszabású kulturális eseménysorozat megszervezését nehéz gazdasági időkben is az erőszakmentesség, a megbékélés és a demokrácia jegyében, és elképzelhetőnek tartanám erre az időszakra időzíteni egy olyan nemzetközi találkozó megszervezését, amely például Spanyolország, Görögország, Portugália, esetleg Uruguay és Brazília politikai erőinek, legális politikai erőinek a tanácskozása lenne.”³⁷

E javaslat nem volt kellőképpen kiérlelve ahhoz, hogy ebben a formában valóra válhasson, ugyanakkor túlzásaiban is visszaadja a párt logikáját és azokat az alapelveket, amelyek mentén október 23-a kezelése megkezdődött. A Politikai Bizottság hasonló elvek alapján július 25-i dátummal egy állásfoglalást terjesztett elő a Központi Bizottságnak, melyben „hazánk minden felelős politikai tényezőjének és polgárának” javasolja, „hogy az október 23-a és november 4-e közötti történelmi események jelképeként október 23-ára, mint a nemzeti megbékélés napjára készüljön”, valamint megfogalmazza, hogy „a megújuló MSZMP 1956. október 23-át a demokratikus szocializmusért, a nemzeti függetlenségért, az átfogó és gyökeres reformokért kibontakozó mozgalom jelképeként tekinti”. A *Javaslat* elismeri, hogy 1956-ban népfelkelés történt, de hangsúlyozza „az alkotmányos rend megdöntésére törekvő elemek” jelenlétét is. Egymás áldozatainak kölcsönös megbecsülése jegyében indítványozza, hogy október 30-án azokról emlékezzenek meg, akik „az esztelen vérengzések ártatlan vértanúi lettek”, és ennek jegyében javasolja, hogy „állítsunk közös emlékművet” azoknak a tiszteletére, akik „a két szembenálló oldalon politikai meggyőződésükért” 1956-ban vagy az utána következő megtorlásban

35 Uo. 1178.

36 Uo. 1179.

37 Uo. 1240–1241.

hősi halált haltak. A *Javaslat* az alábbi mondattal zárul: „Felhívjuk elvtársainkat és honfitársainkat, segítsék elő, hogy a közelmúlt vízváltó történései ne nehezítsék tovább a nemzet előtt álló nagy célok megvalósításához szükséges társadalmi összefogást.”³⁸

A KB tagjai az állásfoglalás-javaslatot július 28-án vitatták meg. A hozzászólók többségében nem voltak elégedettek. A fő hiányosságot abban látták, hogy a beszéd mód, ahogy a javaslat október 23-a ünnepségét megfogalmazta, nem koncentrálnak kellőképpen a jövőre. A nemzeti megbékélés tematizálásában továbbra is a párt halottainak hangsúlyozására épít, és ezzel nem lép ki megfelelő határozottsággal a múltértelmezés köréből. Ugyanakkor a kérdésnek ebből az irányból történő megközelítése nem segíti az MSZMP-t abban, hogy olyan mederbe terelje a diskurzust, amiben saját pozitív szerepét kiemelheti, és amivel társadalmi szinten azonosulni lehet.

A megfelelő kezelés azonban nem volt kézenfekvő, csak hosszú fejtörés és több irányba tett javaslat után született meg a megoldás. Az erről szóló vita jól tükrözi, hogy a „megújuló MSZMP” hogyan próbált rátalálni új identitásának elemeire és nyelvezetére.

A közös emlékmű terve a múltidézés és a bizonytalan társadalmi fogadtatás okán nem váltott ki pozitív visszhangot. „Kérdésként vetném fel, hogy pl. annak a javaslatnak [...], hogy állítsunk közös emlékművet mindazoknak, akik a bariád két oldalán veszítették életüket, milyen reális lehetősége van? Az emlékmű a halottaknak szól, de nekik már teljesen mindegy. A [...] hozzátartozók, akik élnek, a baráti kör és a politikailag velük szimpatizáló tömegek hogyan fogják fel?

Gondoljuk csak végig. Közös emlékmű, akik akkor fegyverrel a kézben egymás ellen fordultak és kioltották egymás életét. És nem biztos, hogy ugyanazon célért. Ellenkező célért. Mit válthat ez ki?”³⁹ – fejtette ki véleményét Mórocz Lajos.

Veres József, aki az 1956-ról szóló KB-vitákban a keményvonalasok szószólójának számított, így nyilatkozott: „Azt hiszem, hogy a pártnak ideje volna most már támadásba menni [...] és nem helyeslek, és nem javaslok semmiféle emlékművet.”⁴⁰

Maróthy László az emlékmű kapcsán a következőket fogalmazta meg: „...benem egy gyanú támad, hogy itt valami politikai felfogás akar magának emlékművet állítani, folyó, napi politikai felfogás. [...] Kedves Elvtársak! Nem tudom mindezt, ami tényleg szent dolog mindegyikünk előtt: demokratikus szocializmus, nemzeti függetlenség, átfogó reform, ezt feltétlenül jelképszerűen tényleg 1956. okt. 23-a fejezi ki legjobban a nemzet számára? [...] Én azt javaslom – tudva, hogy politikailag ennek az időszaknak a lezárása nagyon fontos –, ezt nem volna szabad tagadni, és történelmi emlékezéssel és bizonytalan történelmi feltárással nem volna szabad agyoncsapni ezt a valóban nagy politikai kérdést. Valahogy meg kellene oldani.”⁴¹

Duschek Lajosné pedig ekképpen vélekedett: „Azt hiszem, hogy minden tisztességes magyar ember akarja a nemzeti megbékélést, nem csak a hozzánk tartozó. Akarja a rendet és a fegyelmet, és akar egy nyugodtabb, kiegyensúlyozott kivezető utat. De [...] ahogy többen mondták a KB tagjai közül, hogy külön-

39 Uo. 1348.

40 Uo. 1353.

41 Uo. 1354.

38 Uo. 1407–1408.

bőző másik oldal, vagy közös szobor, elvtársak, ezt nagyon sok ember, nemcsak érzelmi alapon nem fogadja el, hanem a történelmi tanulmányai alapján sem”.⁴²

Több hozzászólás felvetette, hogy nem szükséges a nemzeti megbékélés emléknapjává nyilvánítani október 23-át ahhoz, hogy az a nemzeti megbékélés gondolkörében maradjon, azzal azonban a többség is egyetértett, hogy maga a gondolat, hogy valamiféle emléknapi, vagy jól megfogalmazott formula segítségével október 23-át eltávolíthatnák a párt számára kellemetlen forradalmi vetületétől, jó.

„Én magát a kifejezést, hogy nemzeti megbékélés napja, nem tartom szerencsésnek. Magát a célt, hogy a nemzeti megbékélést elérjük, azt igen. [...] Ha egy ilyen általános fogalmat mondunk, hogy nemzeti megbékélés, erre Csurka István is reagál, és azt mondja, hogy ez ugyan mit jelent? De reagál a párttagság is, és ugyanezt kérdezi meg, hogy ugyan ez mit jelent? [...] De vannak fogalmak, amik nagyon fontosak, és a pontosságuk miatt nagyon fontosak. Ezért én ezt a sztálinizmus elleni felkelés napját szerencsésebbnek találnám, mint a nemzeti megbékélés napját”⁴³ – fogalmazott Mádlné Maár Ilona.

Somogyi Imre erre vonatkozóan azt a javaslatot tette, hogy október 23-át nyilvánítsák a mártírok napjává. Ez az 1956-os évfordulót általánosabb érvényűvé tette volna, és ebben a megközelítésben – hasonlóan a korábbi nemzeti tragédia meghatározáshoz – a mártíromság hangsúlyozódik, és nem a történelmi kérdés. Nagy Imre ugyan továbbra is a forradalom áldozata, de sokkal hangsúlyosabban a mártír miniszterelnök, aki

mellesleg – Somogyi Imre érvelése szerint – „adminisztratív nem lett kizárva a MSZMP-ből, tehát amikor kivégezték, párttag volt, tehát egy párttag halt meg”⁴⁴.

Ezekkel a formulákkal azonban az volt a probléma, hogy még mindig túlságosan a múltra koncentráltak. „Én úgy érzem, hogy dátumok helyett, ahelyett, hogy ezekkel a kérdésekkel ilyen hosszasan és ilyen mértékben [...] foglalkoznánk, sokkal inkább azzal kellene foglalkozni, hogy mi lesz a bányászokkal”⁴⁵ – érvelt az ortodox vonalhoz tartozó Hollán Zsuzsa. A reformmoldalt képviselő Kovács László Hollánnal vitatkozva ugyan, de hozzá hasonlóan a jövőre való orientálódást hangsúlyozta. „...nem hiszem, hogy alternatíva az, hogy a bányászok helyzetével foglalkozunk-e inkább, vagy pedig október 23-ával. Ez egy hamis alternatíva. [...] Hiszen egy választásra készülő párt sikeres szereplése első számú feltétele a programjának tartalma, de a tartalma nem elég, hanem a hitelessége is fontos. [...] Tehát ténylegesen igaz az, hogy egyik tényezője lehet a kudarcnak az, ha a múltunkat tudják ellenünk fordítani. Ezért van szükség erre; egy politikai aktus, ha úgy tetszik, és nem pedig egy történelmi tanulmány.”⁴⁶ Kovács ugyanakkor arra is figyelmeztetett, hogy az MSZMP-nek igazodva az új demokratikus elvárásokhoz figyelnie kell a hatáskörére, mert mint fogalmaz: „... az MSZMP nem nyilváníthat valamit a nemzeti megbékélés napjává, hanem erre javaslatot tehet. Nem tudom kinek, talán az Országgyűlésnek lehetne ilyen javaslatot tenni.”⁴⁷

44 Uo. 1244.

45 Uo. 1351.

46 Uo. 1358.

47 Uo. 1359.

42 Uo. 1360.

43 Uo. 1374.

A történész Balogh Sándor kapcsolódva Kovács László felszólalásához, már konkrét javaslatot is tett. „Mi az, amit e tekintetben tehetünk? A következőt: miért jó október 23? Kérem, nincs olyan dokumentum, nincs olyan megnyilatkozás, amelyik tagadta volna, legalábbis a kettősségét ennek az eseménynek. Most fordítanék: a jelenlegi lehetséges partnereink és ellenfeleink mit mondanak? Ők azt mondják, hogy ők nem a szocializmus ellen léptek fel, hanem ők úgymond javítani akarták a szocializmust. És én azért tartom rendkívül fontosnak itt az előterjesztésben is, hogy ez a nap legyen a népi demokratikus megújulás napja is. Tudniillik, ha ez a népi demokratikus megújulás napja is, akkor állást foglalunk az 1944 és 1948–49-es periódusig hazánk igazán értékes hagyományai mellett; akkor állást foglalunk amellett, hogy 1953. júniussal egy reform bontakozik ki, akkor állást foglalunk amellett, hogy október 23-ával egy kísérlet történik tulajdonképpen ennek folytatására, és a Kádár-korszak legjobb másfél évtizede tulajdonképpen bizonyos értelemben ebbe igazodik bele. Akkor tudunk a saját történelmünknek is egy folyamatoságot teremteni. [...] De meggyőződésem szerint ezzel válaszút elé állíthatjuk a lehetséges partnereinket és ellenfeleinket is. Most eldönthetik, hogy hajlandók-e vállalni a népi demokratikus rendszer megújítását, vagy nem hajlandók vállalni. Így teremthetünk tiszta képet. Viszont számunkra, hangsúlyozni szeretném, egyfajta folyamatosságot jelent, történelmi alapot egy program kidolgozása szempontjából.”⁴⁸

A hosszú vita végére megfogalmazódott, hogy az október 23-i ünnepnapnak a békés átmenet eredményeképpen megszülető új korszak nyitányát kell jelképeznie. Ezen az ünnepen az MSZMP,

vagy legalábbis az MSZMP-hez kötődő reformpolitikusok már nemcsak mint a megbékélés jegyében megtúrt személyek vesznek majd részt – ahogy történt ez Nagy Imre újratemetésén –, hanem mint főszereplők, akik a békés átmenet lehetőségét és feltételeit megteremtették. Hogy ez a nap pontosan milyen nevet kapjon, ekkor még nem körvonalazódott egyértelműen, de a „népi demokratikus megújulás napja” tartalmában már közel állt a „Köztársaság kikiáltásának ünnepéhez”. Az események gyakorlati lebonyolításával kapcsolatban a Központi Bizottság azt is hangsúlyozottan tisztázta tagjai előtt, hogy a párt saját álláspontját egy kommunikációban kifejtheti, de az új helyzetben mint döntési jogkörrel rendelkező hatalmi tényező nem jelenhet meg. Az ünnepnap, melyet az Országgyűlésnek kell majd beterjesztenie, nemcsak tartalmában, de formájában sem kötődhet a párthoz vagy a pártemlékezéshez.

A köztársaság kikiáltásának alkotmányjogi feltételeit a Nemzeti Kerekasztal dolgozta ki, melynek alapján az 1985-ben megválasztott Országgyűlés 1989. október 18-án emelte törvényerőre az Alkotmány módosítását, amely kimondja: Magyarország köztársaság. Az aznap esti kormányülésen Glatz Ferenc művelődési miniszter tett javaslatot arra, hogy az alkotmánymódosítás kihirdetésének napja, mely egyben a Magyar Köztársaság kikiáltásának ünnepe is, legyen október 23-án. A kormányülésen a javaslatot elfogadták. Németh Miklós miniszterelnök azt október 20-án az alábbi szavakkal terjesztette be a Parlamentben: „Bejelentem a tisztelt Országgyűlésnek, hogy a Kormány kész megteremteni a feltételeket ahhoz, hogy a törvény kihirdetésének és ezzel hatályba helyezésének napja október 23-a legyen. Mindez lehetővé teszi, hogy október 23-a ne csupán nemzeti emléknappént, ha-

48 Uo. 1361–1362.

nem egyben mint a Köztársaság kikiáltásának dátuma vonuljon be nemzeti történelmünkbe és ünnepeink sorába. Ily módon ez az ünnepünk keretbe foglalhatná a totális elnyomó rendszer elleni felkelés emlékét és e harc szellemi örökségeként megszülető új, demokratikus jogállamiságot, amelyet elnevezése, a Magyar Köztársaság szimbolizál.”⁴⁹

Szeptember 4-én huszonnégy ellenzéki csoport részvételével alakult meg az 1956-os forradalom első szabad évfordulójának megszervezésére az Október 23-a Bizottság. Delegációjuk október 9-én tárgyalta az ünnepség gyakorlati lebonyolításáról Soós Tiborral, az Országgyűlés Hivatalának vezetőjével. A megbeszélésen az ellenzék képviselői elhatározták magukat attól a lehetőségtől, hogy a 22 szervezet sorában bármilyen bővítés történjen, különösen pedig, hogy soraikhoz csatlakozzon az MSZP. Ezt azzal utasították el, hogy számukra nem elfogadható az MSZP kongresszusa által meghatározott „nemzeti emléknap” fogalom, arra a napra, „amely egy nemzeti szabadságharc és forradalom kezdő napja volt.”⁵⁰ Ugyanakkor – ahogy a tárgyalásról készült feljegyzés fogalmaz – „rendkívüli határozottsággal vetették fel”, hogy szónokaik a Parlamentnek arról az erkélyéről kívánják elmondani ünnepi beszédeiket, ahonnan Nagy Imre szólta a forradalom alatt. Ekkor a Hivatal ehhez a kéréshez még hozzájárult, azzal a megjegyzéssel, hogy a kérdést nyitva hagyják.

Németh Miklós bejelentése után azonban egy újabb Bizottság szerveződött, már a Köztársaság kikiáltásának meg-

rendezésére. Az erkélyről való beszéd jogát innentől kizárólag erre az aktusra tartották fenn, az ellenzéki szónokok ezzel kizorultak a Parlament épülete elé.

Az előkészületek részeként, az ünnepség biztonságos lebonyolítása érdekében elrendelték, hogy október 23-ára a Parlament tetejét díszítő csillagot üzemén kívül kell helyezni. Ilyen rövid határidőn belül a sok tonnás szerkezetet biztonságosan leszerelni nem lehetett, ezért kimondták, hogy a világítást biztosító műszert meg kell semmisíteni, „hogy kizárjuk annak a lehetőségét, hogy azt később valaki újra felgyújthassa”, és a csillagot fóliával be kell vonni, hogy „már most semlegesítsük, és beolvadjon az épület tömegébe.”⁵¹ Országosan utasításba adták a vörös csillagok eltüntetését a középületekről, így módon az állampárti diktatúrához kapcsolódó szimbólumok sorsát nem a népítélet, hanem egy minisztertanácsi határozat pecsételte meg.

1989. október 23-án déli 12 órakor az ideiglenes köztársasági elnök, Szűrös Mátyás ünnepélyes keretek között kikiáltotta a Magyar Köztársaságot. Ezzel az aktussal lehetővé vált, hogy megkezdődhessen az új korszak – a rendszerváltást jelentő választások előtt fél évvel.

49 Szűrös, i. m. 52-53.

50 MOL XVII-6-n OE/2167-1989. Idézi: *Rendszerváltás Magyarországon 1987-1990.* (DVD). Szerk. Majtényi György – Mikó Zsuzsa – Szabó Csaba. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2012.

51 MOL XVII-6-n OE/2167-1989. Idézi: *Rendszerváltás Magyarországon 1987-1990...*

Műhely

Domonkos László

Két nap, egy év, időtlenség

Mintha kicsit elveszett volna az a nap a csodák igazi évében. Mert 1988 olyan volt, akár egy József Attila-vers: elejétől a végéig tiszta és emelkedett, töretlen ívű és a maga teljességében tökéletes. Az idő meglódult, a lélegzetelállító rohanásban ugyanakkor egyféle varázslatosan megnyugtató, hűvös önuralom magabizó derűje is élt és hatott: nyitottabbak, barátságosabbak, fellépésünkben jóval határozottabbak voltunk, miközben hittük, hogy mindenre van energiánk, lebírhatatlanok, elnyűhetetlenek vagyunk, egyben érettebbek és felelősségteljesebbek is, mialatt tulajdonképpen mindenki testvér körülöttünk, ennek a ténye pedig állandóan pezsgő, alig leplezett komoly ünnepélyességet jelentett, akár ha egy új, nagy szerelem legelső időszakát élnénk.

Már az év elejétől – a Jurta Színházban – tartott a nagy mozgolódás, nyár elejére aztán országos és helyi méretekben egyaránt még jobban felgyorsult minden: Erdély-tüntetés, bőszi vízlépcső, Lakitelek, október 1-jén Szegeden mi rendeztük az immár (fél)legális MDF első nagy vidéki tanácskozását a magyar demográfia helyzetéről, teljes gőzzel folytak a november elején, Illyés Gyula születésnapjára megjelenő *Hitel* előkészületei. Valamikor október 20-21-e táján jött a hír: előbb a BRFK, majd az ORFK betiltott minden gyülekezést, október 23-ára való megemlékezést. Holott ilyen megmozdulások – az idestova háromnegyed éve történő események fényében – az előzményekből, a körülöttünk sűrítve rohanó-változó idők természetéből

ből következően a létező leglogikusabb, legszükségyszerűbb fejleményeknek számítottak. Néhányan a pesszimistábbak közül a 32 évvel korábbi tüntetés-betiltás analógiáját emlegették – végül azt is engedélyezték, és azután... – főleg, midőn megtudták: a fővárosi „ellenzék” (az a belvárosi csoport, amely már korábban is, később is az egyedüli „tényleges” ellenzéki tömörülésnek hirdette magát), szóval „ők”, nem minden provokációs szándék nélkül, bejelentették: mindezek ellenére megtartják demonstrációjukat. Közben, mint később megtudtuk, Pozsgay Imre baráti cinkossággal figyelmeztette Bíró Zoltánt, az MDF elnökét: a hatalom nagyon is komolyan gondolja az erőszakos fellépést, elszántak és bosszúszomjasak, vigyázzunk. (Az alig néhány héttel későbbi, hírhedetté vált sportcsarnokbéli Grósz-féle „fehérterrorozás”, a nekivadult, brutális fenyegetőzés – no meg ennek a felhergelődött, nagyszámú hallgatóságra és azok országszerte nagyban tenyésző cinkosaira

gyakorolt, igencsak feltűnő hatása (!) – nagyon is indokoltta tette nemcsak ezt a figyelmeztetést, de az ezután következő lépéseket is.) És máris, nagyon rövid időn belül jött az értesítés: 1988. október 23-án az MDF-esek ne menjenek ki az utcára. Az MDF 22-én este a televízión keresztül is felhívta tagjai figyelmét, hogy maradjanak távol az október 23-ai utcai megmozdulásoktól.

Estig ki sem mozdultunk a lakásból a feleségemmel, valamikor délután nejem jó barátnéja, egykori kolléganőnk, Kovács Piroska felhívott – vacsorázni invitált bennünket az egyik belvárosi étterembe. Úgy gondoltuk, estefelé már megkockáztathatjuk a kilépést. Midőn Piroska értesült a fejleményekről, rokonszenve és szolidaritása kifejezéséként – tudta, mi a kedvenc étel – nem engedett ma-

gamnak rendelni az étteremben, hanem taxit hívatott és elhozatta az általa aznap ebédre készített milánói makarónit, hogy így aztán nekem hosszú-hosszú évtizedekre egy taxis által elémtálalt milánói makarónis vacsorával forrjon össze az ellenforradalmi Kádár-rendszer utolsó, legeslegutolsó október 23-aja...

*

Egyetlen esztendő micsoda elképesztő különbséget tud teremteni két nap, két dátum, két eseménysor között: 1989. október 23-a, noha szinte az egész napot a szerkesztőségben töltöttem, az időtlenség jótékonyan megnyugtató (bizonyos összefüggésekben azóta is tartó) hűvösbe burkoltan jelenik meg előttem, akárcsak a Horn-éra alatti 1996. október 23-a, a 40. évforduló. Vagy a sok szempontból bicskanyitogatóan gyalázatos 2006. október 23., a terrorral és többszörös hazaárulással elévülhetetlenül megbecstelenített, tíz évvel ezelőtti szegény-évforduló.

1989 ősze ugyan már a csalódások és kijózanodások több mint ellentmondásos időszakához tartozott, az a nap mégis a tiszta, mélyen emberi kollegialitás, az egymást megbecsülő szeretet, humanum és segítőkészség napja marad számomra, összefonódva egyféle aranyos, összekacsintós, tündéri cinkossággal, ami a mai napig jóféle szerkesztőségek, ilyen-olyan „műhelyek”, közösségek egyik legvonzóbb és legizgalmasabb sajátja, redakcióktól tudományos intézetekig és tovább.

Meglehetősen közismert volt e sorok írójáról, hogy „rebellis” – a korábbi főszerkesztő gőzösféjű nacionalistának nevezett, és nem is túl burkoltan megfenyegetett; egykori, szeretett rovatvezetőm, most már jelenlegi főszerkesztőm, Nikolényi Pista már vagy másfél

Pozsgay Imre a Kossuth Lajos téri tömegben 1989. október 23-án.

Fotó: Rendszerváltó Archívum, Lakitelek

éve úgy évődött velem, hogy gyakran üdvözlésképpen „MDF, MDF!!” kiáltásokkal köszöntött. Még akkor is, midőn nekem már ez a három betű írásban és kimondva egyaránt a mindinkább növekvő-szorongásos kételyek, iszonyatos elszomorodások-letörtségek és mind kiábrándított szembesülések jelentéstartalmával azonosult. Szóval elég régóta és elég jól tudták rólam, hol állok, valószínűleg nem lepett meg hát senkit, amikor a szerkesztőségi értekezleten – új időknek új dalaiként – engem kértek meg, szedjek össze egy kétkolumnás (két teljes újságoldalnyi) összeállítást kitevő irodalom-részlet kollekciót az 1956-os forradalomról és szabadságharcról. Nemsokára az is kiderült: játékos-kedves – de mint láthattam, „véresen” komolyan gondolt – gesztusként nekem is kell teljes egészében megszerkesztenem ezt a két oldalt, teljesen egyedül, önállóan, nemcsak ami a válogatást-elrendezést, de a tördelést is illeti.

Tördelést éppen tizenkét esztendővel korábban, az akkor még kötelező és igen komoly felkészültséget kívánó és nyújtó (hivatalos, bejegyzett szakképesítést, szakmát adó, szakvizsgának nevezett szakmunkásvizsgát követelő), 1976–77-ben elvégzett újságíró-iskolán tanultunk. Természetesen fogalmam sem nagyon volt már róla, noha annak idején vizsgázni kellett belőle, emlékszem, a Radics–Ritter-féle *Laptervezés, tipográfia* kötet nem volt sem vékony, sem könnyű olvasmány. Számítógépnek persze még híre-hamva sem lévén, a hagyományos laptükröt, a tipométert és egy erősen használt, régi HB-s ceruzát kapván, az olvasó és tördelőszerkesztő Németh Tibi hatalmas asztalához ültettek – nemigen hagyván, hogy a tévében éppen a harmadik köztársaságot kikiáltó Szűrös Mátyást nézzem –, és afféle „szólj, ha gond van”-szerű, biztató vállveregetéssel magamra hagytak.

Tompa hülyeségben meredtem a hatalmas, bekockázottnak tűnő, előnyomtatott laptükrök-oldalakra, meg a korábban már gondosan legépeltetett és lelőtt madarakként összehajtogatva, kéziratokként előttem sorakozó iromány-részletekre; az 1956. november 2-ai *Irodalmi Újságban* megjelent több cikk mellett például a *Corriera della Sera* korabeli tudósítójának, Indro Montanellinek akko-

Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnök 1989. október 23-án az Országház erkélyén.

Fotó: Rendszerváltó Archívum, Lakitelek

riban megjelent kötetkéjéből a harcokról tudósító egyik beszámolójára több, aprólékos gonddal kiszemezgetett versre – meg az összes többire. A vállalkozás minden gyönyörűsége, páratlan nagyszerűsége és egyedi szenzáció-mivolta ellenére igen-igen gyötrelmesnek is tűnt. Nemcsak tördelni nem tudtam (nem-hogy „már nem”: soha nem is gyakoroltam igazán), de akkor még valójában a

szerkesztéshez, ehhez a külön művészetet jelentő (a későbbi évtizedekben első sorban Hornyik Miklós és Fejér Dénes által megtanított), igen nagyfokú átlátó-rendszerező képességet, ízlést és minőségérzékelt követelő művelethez sem konyítottam. Ráadásul arra is rájöttem: egyféle „kopfot” (rövid, összegző-summázó jellegű be- vagy felvezetőt) is kell írnom az összegyűjtött és két oldalba betendő anyagokhoz. Ez a könnyebb, essünk hát neki, legyünk legalább ezen túl. Meg is született: „Megrendülten fogom most meg a tollat, fölkaparva ülök az írógép elé, pedig immáron tizennegyedik esztendő a tapasztalat. Két oldalt szerkeszthetek az 1956-os forradalom és szabadságharc tiszteletére – földélezve azokat a nagy napokat korabeli versekkel, külföldi és hazai visszaemlékezésekkel, különböző dokumentumokkal. Egy világtörténelmi jelentőségű, sorsfordító esemény előtt tisztelegni óriási felelősség és páratlan megtiszteltetés is egyben, ám most sokszorosan rendkívüli ez az ünnepi alkalom. Harminchárom irtalmatlanul hosszú esztendő után, mi, harmincöt-negyven körüliek csöndben és agyonmanipuláltan ellobbant ifjúság után, annyi rágalom, hazudozás, mocsok után most mélyen fejet hajtani és tisztelegni: annyit tesz, mint megpróbálni hinni Batsányinak, ki kétszáz esztendeje írta, hogy vidulj gyászos elme, megújul a világ, s elébb, mint e század végső pontjára hág. 1956-ra, legújabbkori történelmünk legfőlemelőbb eseményére emlékezhetünk, szabadon és meghatottan: tehát vidultabb elmével. Legyen ez a két újságoldal tanúságtétel égi s földi hatalmak előtt arról, hogy

igenis létezik ezen a Földön igazság és erkölcs. Büszke és boldog vagyok, hogy ezt a munkát elvégezhettem.”

Ezek után – láss csodát –, ha olykor-olykor akadozva is, ha nem is éppen első-rő tempóban, de megindult a szerkesztés. (Ami azért inkább szerkesztgetésnek volt mondható.) Időnként – kezdetben sűrűbb, később ritkuló – besegítésekkel, tanácsokkal, végül mégiscsak összeálló, talán egészen tűrhetőnek nevezhető végeredménnyel. (*Ezerkilencszázötvenhat, te csillag* címmel készült el a legelső, 56 előtt tisztelgő szegedi összeállítás, többek között Németh László- és Füst Milán-részlettel az *Irodalmi Újság* említett számából, Molnár Miklós *Szabad Nép*-beli, *Válasz a Pravdának* című cikkével, Csoóri Sándor, Benjámin László és Tamási Lajos verseivel, Nagy Imre november 1-jei semlegességi nyilatkozatával.) Már igencsak estefelé járt az idő, amikor merev, sajtó háttal, zúgó fejjel és enyhén remegő lábbal kibotorkáltam Tibi hatalmas asztala mögül, előírás szerint a gondosan négyrét hajtott lap-tükör-oldalakba illesztve az odatartozó, kétrét hajtott kéziratokat. Minden vállveregetésnél, cinkos-kaján viccelődésnél többet ért, amikor emlékül nekem adták a megrajzolt és a nyomdából visszakért lap-tükör-oldalakat és az agyonhasznált HB-s ceruzát. Sőt, később még magát Németh Tibi íróasztalát is, amely valamikor 1990 elejétől, a leltári leselejtezést követő időtől egészen a 2016 nyári lakásfelújításig emlékeztetett a szerkesztésre, oldalán a rajta maradt „Csongrád Megyei Lapkiadó Vállalat Szeged” felíratú apró fémlapocskával.

Dippold Pál

Gyászünnap

Nagy Imre újratemetése a kortárs sajtó publicisztikáiban

A Hítel

1989. június 16-ára, Nagy Imre és mártírsai újratemetésének idejére már lényegében lezajlott a rendszerváltás. Ha nem a technikai részletkérdések bozótjában csellengünk – ellenzéki pártok újjászületése, kerekasztal tárgyalások, készülődés a következő évi parlamenti választásokra stb. – a fenti, merésznek tűnő állítás igaz.

Az természetesen azóta is komoly történelmi, politikai viták alapkérdése, hogy ki, mit is ért rendszerváltás alatt. Mi ezt a folyamatot, pontosabban ennek egyik legfontosabb pillanatát, Nagy Imre végzettségét a kortárs sajtó publicisztikái felől közelítjük meg. Két lapot vizsgálunk, az ekkora már nagy népszerűséget szerző, az előző év novemberében indult *Hítelt* és egy napilapot, a *Magyar Nemzetet*. Megvizsgáltuk a *Kapu* és a *Ring* című folyóiratok ehhez a dátumhoz közeli számainak is, ám a publicisztika műfajába sorolható írásokat az egész országot megrendítő és erővel eltöltő eseményről, a temetésről nem találtunk bennük. (Míg a három vezető új ellenzéki lap nem alkalmazta az események értelmezését és értékelését segítő publicisztikát, sőt a könnyebben elkészíthető riportot sem, addig furcsa módon az 1989. április 28-án Czakó Gábor főszerkesztésével újtárra indított *Igen* című katolikus ifjúsági lap bátran és viszonylag nagy számban tett közzé írói-újságírói műveket a Nagy Imre-temetésről.)

A Hítel – kéthetenként megjelenő lapról lévén szó – a többi folyóirathoz hasonlóan, lényegéből adódóan nem tudott, de nem is akarhatott naprakész lenni. Szerkesztői az 1989. június 7-én megjelent lap II. évfolyamának 12. számát tudatosan a Nagy Imre-temetés eseményei elé rakták össze. Az addigra már a tabutémák köréből kiszabadult, 1956-ról szóló szabad beszéd nevében sokszínű, sok műfajú és feltétel nélkül minőségi írásokkal tisztelegtek 1956 hőseinek emléke előtt. Ezzel nem mellékesen hozzájárultak a méltóságteljes megemlékezéshez, a Nagy Imre-temetés megrendítő, az egész országot felrázó és a nagyvilág érdeklődését is kiváltó tömegrendezvénné válásához. A temetésen egyébként a Magyar Demokrata Fórum embereiből szervezte meg Lezsák Sándor és Olajos Csaba a rendezők nagy létszámú csapatát.

Milyen szellemi útravalóval látta el a *Hitel* 1989. június 16-ának részeseit (ami nem jelentett mást, mint a teljes magyarságot – határon innen és túl)? A Hősök terén akkor a jelenlévők százezrei és az eseményeket a szolgálatkész közmédiák segítségével figyelemmel kísérők megélhették a nemzet egységének, annak kimondásának felemelő pillanatait. Azokat, amelyeket talán csak az 1956-os forradalom napjaiban élhettek át.

A *Hitel* történetének egyik legjobb számát adta június 7-én olvasói kezébe. 1956 egy legendás alakja, Krassó Miklós írása szerepel a belső borítón. 1956. október 23-át idézi: „Minden ország katonája – menjen saját hazájába.” A neves, Londonban élő Czigány Lóránt jegyzetével közzétett Krassó-írás szikár tényfelsorolásával a lehető legpontosabb leírását adja a forradalomnak. Szinte hihetetlen, hogy egy rövid szövegben milyen magabiztosan vezeti át a figyelmet a múltból a jelenbe, és mutatja meg a magyar forradalom hatását, a világ nagyhatalmi politikájában játszott szerepét. A szálak, amelyek a jelent a múlthoz kötik, csak távolról és a gyáván hazudozóknak bonyolultak, kuszák. Krassó írásában minden egyenes.

A *Hitel*nek sikerült megszereznie Nagy Imre lányának, Nagy Erzsébetnek az olasz szocialisták 1989 májusában megtartott kongresszusán elmondott beszédének szövegét. A tanácskozáson kétezeren vettek részt, 90 országból jöttek pártküldöttségek, a magyar ellenzéki mozgalmak képviselőit a Magyar Demokrata Fórumot hívták meg. Nagy Erzsébetet rendkívüli módon tisztelték az európai szocialisták, beszéde is nagy visszhangot kapott az olasz sajtóban. 1956-ot megidéző szövegének címe: *A megbékélés szellemére, társadalmi békére van szükség!* Nagy Erzsébet nem kertelt. Pontos szavakkal adta hallga-

tói-olvasói tudtára nézeteit a nemzeti és családi tragédiáról. Az olasz szocialistákat megszólítva néhány mondatban sebészi pontossággal érzékeltette a magyarság helyzetét. A következőkben idézettek kimondásához különös bátorság kellett. „Rendkívüli megtiszteltetés a számomra, hogy meghívtak (apám, Nagy Imre, az 1958. június 16-án gyalázatosan kivégzett törvényes magyar miniszterelnök emlékezetéül) a nagytekintélyű Olasz Szocialista Párt jelenlegi 45. kongresszusára. Tisztában vagyok azzal, hogy ez a megtiszteltetés az OSZP tisztelgése valamennyi elesett és kivégzett 1956-os magyar forradalmár és szabadságharcos előtt, és azzal az alázattal fogadom, ami eltölt emlékük iránt. Tisztában vagyok azzal, hogy meghívásukkal Önök a világszabadság magyar harcosai előtt tisztelegnek.”

Alig néhány héttel apja újratemetése előtt tehát Nagy Erzsébet a világ tudtára adhatta, hogy Magyarországon megfordult a szél, és június 16-án a magyarok ünnepélyesen emlékeznek majd 1956 valamennyi elesettjére és meggyilkolt, kivégzett áldozatára. Egyszerre távolságtartóan, ugyanakkor érzelmeit nem leplezve közli, hogy édesapja holtteste – az ő, a leánya kívánságára – visszakerül a 301-es parcellába, oda, ahol kivégzett harcostársainak százai fekszenek. Furcsa szókapcsolattal várja ezt a napot, gyászünnepnek nevezi, melynek a nemzeti megbékélés napjává kell válnia.

Nagy Erzsébet pontosan közli azt is, hogy milyen változások szükségesek szerinte Magyarországon: nem liberalizmus kell, hanem igazi szociális demokrácia. Tételen felsorolja, hogy milyen lépésekkel lehet eljutni az általa vágyott társadalmi berendezkedéshez. Nagy Erzsébet az új törvényhozástól történelmi elégtételt vár 1956 áldozatainak. Valamiféle sajátos függetlenség vízióját festi fel: Magyar-

ország, a köztes állam egyaránt barátja Keletnek és Nyugatnak. Egy egészen különös, az élet minden területét átfogó rendszert ismertet, amelyben gyerekkortól az időskorig nagy szerepe van az államnak a népesség erkölcsi és gazdasági biztonságában. Szól a gazdaságban megjelenő magánerőről, a munkavállalók szabadságáról, a kultúra kiemelt szerepéről. Nagy Erzsébet programja feltehetően szöges ellentétben állt az 1989-ben még Magyarországon hatalmon lévő szocialista elit eszméivel. Még ma is nagy hatással világít ez a beszéd, ami néhány héttel Nagy Imre temetése előtt szakadt ki lányából. Befejezésül szinte magától értetődő természetességgel közli, hogy „Magyarországnak jelenleg nincs se[m] megfelelő államrendje, se[m] megfelelő gazdasága, eladósodtunk, társadalmunkat számtalan baj gyötri.”

Az egyszerre fölemelő és megrendítő szövegbe ékelődik Bella István Nagy Imre-verse, *Arccal a földnek* címmel. A nagy költők csapatához tartozó Bella ebben költői mesterfogásaival, a Nagy Erzsébet által elmondottakat az örök emberi érzelmekkel megtámasztva ad hitet azoknak, akik a szabadságra készülnek.

A *Hitelnek* ezt a számát egyébként 1956-os dokumentumfotók illusztrálják. A rommá lőtt pesti utca fölött Szepesi Attila *Maléter* című verse világít a 6. oldalon, mellette pedig egy hallatlanul izgalmas dokumentum, Milan Drobac ezredestől, *Nagy Imre kísérője voltam* címmel, ami a jugoszláv nagykövetségen menedéket kérő Nagy Imre történetének mindaddig ismeretlen részleteiről vall.

Könczöl Csaba szociológus, az 1983-ban tönkrezúzott *Mozgó Világ* állandó szerzője, *Salgótarján, 1956. december 8-a* című mozaikszerűen összerakott, a nőgrádi forradalmi eseményeket bemutató munkája legalább annyira izgalmas, mint az

azt követő *Perújrafelvétel* című Gecsényi Lajos-írás, amely a győri forradalmár, Szigethy Attila különös körülmények között bekövetkezett öngyilkosságáról szól. És kimondja, hogy lényegében az 1956 utáni megtorlások egyik gyalázatos gyilkosságának áldozatáról van szó.

Hogy mennyi indulat, bánat és megaláztatás emléke él a magyarságban 1956 kapcsán, arról megrendítő dolgozatok tanúskodnak a *Magántörténelem* című rovatban. Sorra lepleződnek le azok a hivatalos hazugságok, melyekkel három évtizeden keresztül volt kénytelen együtt élni a magyarság. A forradalom egyik legvéresebb vidéki eseménye volt a mosonmagyaróvári sortűz. Közel száz ártatlant, békés civilt gyilkoltak le a zöld ávósok. Ugyanígy nem tudhatott a nagyközönség például a forradalom egyik központjában, a Kilián laktanyában történekről. Hosszú, dokumentatív elbeszélésben osztja meg az olvasóval emlékeit Szalay Róbert, a Magyar Néphadsereg egykori századosa. Fürjes József a kommunista hatalom által bőszen lobogtatott Köztársaság téri eseményekről ír. Pontról pontra cáfolja azokat a propaganda által sulykolt állításokat, amelyek a felkelőket gyilkos, lincselő csőcseléknek állítják be. Ez a dolgozat talán nagyobbbat szól, mint az előzőek, hiszen a Kádár-rendszer egyik leggyakrabban és legerőteljesebben hangsúlyozott tétele volt, hogy az 1956-os forradalom nem más, mint a Köztársaság téri lincselők átmeneti diadala.

Solymár József, a jeles újságíró-író *Szolnoki tanú* címmel teszi közzé ebben a rovatban 1956-ról szóló jegyzeteit. Szemközt Szesztay András emlékezik Bibó Istvánra.

Meglepő és megrendítő, ahogy a *Hitel* 22. oldalán Pásztor Emil, a tudós nyelvész egy 1956. november elsejei újság-

ról, a *Szabad Viharsarok* című csongrádi lapról ír. Talán ő az egyetlen, aki 1989-ben észrevette, hogy a cím fölött nem a „Világ proletárjai egyesüljete!” jelmondat áll, hanem a szózat első mondata, csupa nagybetűvel szedve: „HAZÁDNAK RENDÜLETLENÜL LÉGY HÍVE, OH MAGYAR...”. A többek között a tizennegyedik aradi vértanúról, Kazinczy Lajosról alapos kutatások után könyvet író nyelvész-professzor éppen azzal a méltóságteljes, visszafogott, kicsit szégyenlős attitűddel húzza bele nemzeti imánk történetét, stilisztikai és nyelvi elemzését a dicsőséges 1956-os napokba, mint ahogy vélhetően 1956-ban a magyar értelmiség színe-java élt.

A Világ-Szem rovat mesteri módon illeszkedik a lap első részéhez. 1968. augusztus 21-én az orosz tankok ugyanúgy lerohták Prágát, mint tizenkét évvel korábban Budapestet. Lubomír Feldek idézi meg ezeket az időket, egyrészt egy konferencián elhangzott beszéd írott változatával, másrészt a *Tankok a prágai utcán* című versével. Azért nem mondhatjuk, hogy kísérteties a hasonlóság a magyarokat és a cseheket ért gyalázat között, mert nem hasonlóság ez, hanem maga a nemzetgyilkos kommunista rendszer. (A *Hitel* szerkesztői nem vették észre, hogy furcsa módon a Feldek-írás itt közzétett változatában végig 1986. augusztus 21-e szerepel. Egyedül a vers alatt van ott helyesen az évszám: 1968. Negyed század után újraolvasva nem lehet ezt az évszámcserét, a rendkívül következetes elírást a véletlennek tulajdonítani. Sok jel utal arra, hogy az ilyenfajta véletlen következetesség a szellemi kútmérgezők munkájának eredménye. Cseppet sem vigasztaló, hogy akkor ezt az ordító hibát senki – az olvasók sem – nem vette észre.)

A lap közepén egy addig példátlan fénykép-összeállítás mutatja meg 1956 emb-

lematikus alakjait, a Kádár-hóhérok áldozatait. Fegyelmezetten elrendezett képek sorakoznak, rajtuk Gimes Miklós, Losonczy Géza, Maléter Pál, Nagy Imre és Szilágyi József. Az oldalon csak képek, alattuk a nevek, a születési évszámok és a halál dátuma szerepel.

Azt hihetnénk, hogy a *Hitel* Nagy Imre-számának első fele már mindent elmondott, amit el lehet mondani az újratemetés előtt. Ám a megdöbbenő képösszeállítás után valamiféle fájdalmas folytonosság visz el egy húsz évvel későbbi tragédiához, Latinovits Zoltán 1976. júniusi öngyilkosságához. A világgal szent indulattal perlekedő, a sorba soha be nem álló, hatalmas tehetségű színészre három vers, egy fénykép és Huszárik Zoltán grafikája emlékezik. Az olvasóban összeáll a kép, fájdalmas pontossággal érzékeli, hogy 1956 története nem zárult, nem zárulhatott le Nagy Imre és társai kivégzésével, ott volt a bánat, a megalázottság minden magyar ember lelkében, és folyamatosan szedte áldozatait.

A forradalom hozta felemelő szabadságban – amely a lapból is sugárzik – ott gomolyognak az 1989-es magyar valóság legkülönbözőbb dokumentumai. Ezek közzététele is egyfajta tisztelgés 1956 előtt, hiszen a szabad beszéd jogát 33 év után végre sikerült kiharcolni. Van itt minden. Nyílt levél egy rendőr századoshoz, programtézisek az egészségügyről, melyhez hozzászerkesztették egy főorvos szakvéleményét és a Magyar Demokrata Fórum egészségügyi fórumának felhívását. Némiképp komikusan kötődik mindehhez a magyar gyógyszerészek tizenkét pontja, a *Mit kívánnak a gyógyszerészek?*, melyet 1989. március 20-ai keltezéssel az MDF gyógyszerész munkacsoportja nevében bizonyos Vancsura István jegyez. De elfér itt Dobák István, a később tárcáival nagy népszerűséget

szerzett idős petőfiszállási tanárember kiskunfélegyházi tudósítása vagy a későbbi években a kisebbségügyi pályán nagy karriert befutó Furmann Imrével készített beszélgetés, aki a *Miskolci Fórum*, az MDF első vidéki újságjának szerkesztőjeként nyilatkozott.

És elindul kívülről, egyenesen Wimbledonból Határ Győző szavaival az a lehengető erejű gondolatsor, ami behozza az országba a szabadságot és a nyugat-európai magyar irodalom legnagyobbjait. Az 1958-ban készült esszé 1956 lényegét különös nézőpontból ábrázolja: egy különleges tehetségű ember külföldre menekülésének okait rendszerezi. Határ Győző azért ír, hogy el tudja mondani, amit mások nem tudnak, így az 1956-ban Magyarországról kisöpört, nagy többségében az ország színe-javát képviselő 200 ezer magyar sorsáról is szól.

Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 1989-es burgenlandi tanácskozásáról két írás is bekerült a lapba, ezek természetesen szintén a szabadság gondolatkörében mozognak. Rendkívül érdekes Vályi Nagy Ervin *A változás keresztyén olvasata* című tanulmánya. A nagy ívű történelmi áttekintés a több ezer évvel ezelőtti római filozófusoktól vezeti el az olvasót a máig, abba az időbe, amikor mindenki számára kétségtelen változások következnek, méghozzá olyan, az örök emberi értékeket érintő, felszabadító változások, melyekről többek között az 1956-os magyar forradalom szólt.

A *Hitel* Nagy Imre-számát két vitathatatlan nagyságú magyar író gondolatai emelik meg: Mészöly Miklósé és Vasadi Péteré. Mészöly Miklós *Érintések* címmel teszi közzé rövid, aforizmaszerű formában megírt gondolatait. Az ő jelenléte a *Hitel*ben a kezdeti időkben igen erőteljesen, szinte tüntetés jelleggel adta min-

denki tudtára, hogy ez a lap nem zárkózott be a népi-nemzeti irányzat híveivel, nem kirekesztő, ellenkezőleg, befogadó. A később a szabaddemokraták holdudvarához csapódott Mészöly Miklós írásainak minőségéről lehet ugyan vitatkozni, ám felesleges. Komoly, nagy író volt. A politikát igyekezett távol tartani magától, ugyanakkor írásaiban határozottan és bátran nyilvánvalóvá tette a magyarországi kommunista rendszer iránti ellenszenvét. A hatalom, ahogy a nagyok többségével, úgy vele sem tudott mit kezdeni: hol engedte, hol korlátozta publikációi eljutását a közönséghez. Mészöly Miklós aforizmasora a forradalmak kapcsán szikrázik. A *Hitel* Nagy Imre-számához talán az utolsó illik leginkább: „Kényszerű optimista jegyzet némely forradalmak margójára: (talán) kisebb aktuális tragédia, hogy elfojtották, leverték őket, mint amekkora távlati győzelem az, hogy voltak s lehettek.”

A valamikor a Ludovikára készülő, kiskorúaktól katonaiskolákban nevelkedő, minden gesztusában nagy erőt mutató Vasadi Péter azon kevesek egyike, akik különösebb lelki sérülések nélkül vészelték át a kommunizmus évtizedeit. Ezt nemcsak a katonai fegyelem, hanem a költő-esszéíró mély katolikus hite és óriási filozófiai műveltsége is lehetővé tette. Éppen ezek miatt neve nemigen forgott az irodalmi közéletben. Kevesen tudtak róla, ám akik ismerték, kétségbevonhatatlanul hittek írói tehetségében. Vasadi Péter gondolatait korábban a katolikus sajtó szigorúan ellenőrzött orgánumaiban tehette közzé, a lényegében pártirányítás alatt álló *Új Ember*ben és a *Vigiliában*. A *Hitel* elindulásával azonban számára is kinyílt a világ. Nagy kedvvel tett eleget a szerkesztői kéréseknek, később remek publicisztikákkal és versekkel volt jelen a lapban. A Nagy Imre-számban négy levél, *A megtérés belső folyamata* címmel, a tőle megszokott

kíméletlen pontossággal fogalmazza meg a katolikus hit alapelveire épített, azokból kinőtt nagy hatású gondolatait. Tudni kell, hogy Vasadi Péter évtizedekig járta Magyarország plébániáit, és tartott lelkigyakorlatokat. Az itteni előadásokon munkálta ki azt a közérthető, hatásos és hatékony érvelési módszert, mellyel – ha végtelenségig csupasztjuk a gondolatot – a tizparancsolat üzenetét közvetítette. Vasadi Péter számára fontos volt megjeleníteni a *Hitelben*, miként a *Hitelnek* is fontos volt a Vasadi-féle hitvallás.

Az 1956-os tematikához köthető a már 1989-ben is radikálisan zöld tételeket képviselő Varga Imre (költő, író) szintén levél formában publikált gondolatsora a szabadságról. A lap végén konkrét mi voltunkban visszatérnek az 1956-os történetek, Fekete Gyula ebben a számban kezdte el az 1956. október-novemberben összegyűjtött dokumentumaira épített visszaemlékezéseinek sorát. A nagy írói tehetséggel megjelenített, szinte filmszerű képsorok az események hiteles hátterét világítják meg.

Czakó Gábor és Banga Ferenc legtöbb-ször szellemes, úgynevezett rémmeséi is 1956-hoz kötődnek. A következő mondatok zárják a lapot: „Idézet – Nagy Imre lánya Nagy Erzsébet nyilatkozta Kurcz Bélának a Magyar Nemzet 1989. május második számában: »...Emlékszem, 1954-ben Kádár hálálkodott apámnak azért, amit a kiszabadításáért tett. Jól tudta, hogy apám minden eszközzel sürgette a politikai okokból bebörtönzöttek, az internáltak, a kitelepítettek hazaengedését, rehabilitálását és kártalanítását. Rákosista (?) ellenlábasai viszont késleltették ezt. Apám Kádár köszönetét elhárította: 'Ugyan, János!' – mondta, 'Te talán másként tettél volna a helyemben?'”. A szörnyű képtelenség, melyet Czakóék a lap végére vágtak, a kommunista rendszer, gondolkodásmód

abszurditására világít rá. Arra a romlott, beteges és gonosz létformára, melyben nincs megbocsájtás, nincs kegyelem. Kádár János 1958. június 16-án meggyilkoltatta Nagy Imrét.

A Magyar Nemzet

A polgári értékrendet a szocializmus körülményei között leginkább megjelenítő napilap a *Magyar Nemzet* volt. Az 1989. június 16-i Nagy Imre-temetés környékére eső lapszámokat átvizsgálva több meglepő következtetésre jutunk.

Június 8-án a *Magyar Nemzet* 7. oldalán jelent meg az első témába vágó írás, *Nagy Imre emlékezete makulátlanul iktatódjék be a nemzet tudatába* címmel, szerzője Csurka István. Csurka június 4-én elhangzott rádiójegyzete és az ezzel keltett hullámverés összefoglalójáról van szó. A szerző azt fájlalta, hogy a hálás közönségfogadtatás mellett goromba támadások is érték jegyzete miatt. Ezek közül is a mártír miniszterelnök lányának, Nagy Erzsébetnek a vádját sérelmezte leginkább, a vád pedig nem más: Csurka megsértette a kegyeletet.

A lap Csurka rövid bevezetője után közli a nagy vihart kavart rádiójegyzetet, amiről a szerző határozottan állítja, hogy a hiteles nemzeti közmegegyezés érdekében írta és olvasta fel. Ha valaki értett a publicisztika műfajába tartozó írások megkomponálásához, az a dramaturgnak is kitűnő Csurka István volt. „Most, a gyász pompás óráiban csak egy fogadalmunk lehet: a megtisztulásé” – írja. Túl ezen, a korban szokatlan, bár tőle megszokott bátorsággal tágítja a közhorizontot: „ez az ünnepély az igazság napja, az újrakezdésé is lesz, [...] a magyar megújulás és életakarat fiatal jelvényeit

és szentségeit is fel kell mutatnunk ezen a halállal eljegyzett napon. És ez hatalmas felelősség.”

Csurka István a Történelmi Igazságtétel Bizottsága (TIB) belterjes és szűklátókörű megnyilvánulásait bírálja. Joggal mondja ki, hogy a TIB munkálkodása mellett mégiscsak a forradalom utáni harminchárom év kényszernémaságban eltöltött ideje után magyarok millióinak is rendkívül fontos ez az ünnep. Nem lehet tehát ez a temetés valamiféle Történelmi Igazságtétel Bizottság-féle házi ünnepség, a magyar népnek, legfőképp a forradalom fiatal örököseinek is ott van a helyük a koporsók mellett.

A kétségtelenül őszinte és igaz sorok után Csurka István előáll a konkrétumokkal is. A TIB rendezőinek elképzelései szerint Nagy Imre sírjánál „...az a Méray Tibor fog beszélni – meglehet a család akaratából, de hát lehet itt valami a család akaratából és a nemzet izlése ellen? –, akit emigrációs munkája, könyvei, kiállása kétségtelenül feljogosít a részvételre, annak idején Nagy Imre-körhöz tartozása pedig akár egy mostani kormánykitüntetésre, de Rákosi-korszakbéli múltja, véresszájú hazudozásai a koreai háború idején, az a viszolygás, amely már 56 környékén is övezte pálfordulását semmiképpen sem arra, hogy a legfontosabb, a nemzet egészéhez szóló beszédet elmondja, és az új korszak könyvének első lapján szerepeljen. Ez súlyos hiteltelenség.”

Rövid rádiójegyzete után Csurka immár a *Magyar Nemzet*ben tovább folytatja a gondolatmenetet. A jeles eseményről véleményt formálni minden magyar joga. „Mert itt nem a TIB temet és nem is csak a család, hanem az egész magyarság.” Csurka István a következőkben tételesen felsorolja azokat az okokat, melyek őt arra kényszerítik, hogy a tőle megszokott

vehemens határozottsággal kérjen és követeljen szerepet magának, de elsősorban minden arra méltó magyar embernek a gyászünnepből. Teszi ezt sokszor szilenciumra kényszerített íróként, a nagyhatású Erdély-tüntetés főszervezőjeként – ahol 200 ezer ember gyűlt össze a falurombolás ellen tiltakozva –, és a Magyar Demokrata Fórum egyik vezetőjeként.

Csurka István, mint eddig mindig, most sem kertel. „Nincs tehát miért bocsánatot kérnem a Nagy családtól. Miért? Mert, tudván-tudva, micsoda darázsfszekbe nyúlok és mennyi mocskolódás, hazug vád és gonosz, aljas ártás fog érni, azon vagyok, hogy Nagy Imre emlékezte makulátlanul iktatódjék be a nemzet tudatába...” Ha az újratemetés a TIB elképzelései szerint alakul, ez nem történhetett volna meg.

A *Magyar Nemzet* következetesen készült 1989. június 16-ára. Június 10-i, szombati számában terjedelmes összeállítást tett közzé, melyben neves magyar írók, történészek, politikusok fogalmazták meg 1956-tal és a közelgő újratemetéssel kapcsolatos gondolataikat. Jellemző módon a kommunista rendszer utolsó perceit jelentő időkben is sokan óvatoskodva írtak, még ekkor is a sorok között olvasva kellett eligazodni. Ettől persze a legkevésbé Eörsi Istvánt, a fenyegetések-írókat kellett féltetni. A kétségtelenül igen tehetséges műfordító, író és költő ekkorra már közzétehetette börtönnaplóját. Nagyon erős képeket megfogalmazva idézi meg a hozzá hasonlóan 1956-os tevékenységükért bezárt és meggyilkolt társai emlékét. Nem tagadja hűségét hozzájuk, sőt bátran vállalja büntudatát, amit sokak halála okoz a kiszabadultnak. „...hogyan emésztethetem meg, hogy a mártírok gyilkosaival és bűntársaikkal kell, mondjuk, a könyveim megjelenéseiről alkudoznom? De aki

a gerinctörő konszolidációt túl akarja élni, annak kompromisszumokat kell kötnie.” Eörsi István a következőkben tüpontosan írja le a forradalmat, annak előzményeit és következményeit, Nagy Imre tisztességét és Kádár János áruló szőszegését. Azt is leszögezi, hogy a reformkommunizmus nem alkalmas arra, hogy az országot a válságból kivezesse. Hiteles emberek kelljenek a változáshoz, változtatáshoz. Kevés ilyet lát: „Őszinte Paulushoz előzőleg egy őszinte Saulus szükségeltetik.”

kiváló újságírók egyike volt. A rendszerváltást alig néhány évvel élte túl.

Szabad György történész függő beszéd formájú interjúbán vall Nagy Imréről. A professzor szavai szinte esszébe öszeállva helyezik el Nagy Imre alakját a legújabb kori magyar történelemben, ugyanakkor a teljes magyar történelemben is sebészi pontossággal teszik helyre 1956-os miniszterelnökünk alakját. Legfontosabb megállapítása az, hogy Nagy Imre a hatalom humanizálására,

Nagy Imre és mártírtársai újratemetése a budapesti Hősök terén, 1989. június 16-án.

Fotó: FORTEPAN / TM adományozó (Képszám: 77275)

Antigonét idézi: temetetlen holtakkal nem lehet egy városban élni. Író-társa, Csurka István egy héttel korábbi jegyzetnek elemei köszönnek vissza, amikor arról beszél, hogy a búcsúztatás szónokainak az utolsó pillanatokban összeállt névsora méltó az alkalomhoz, hiszen nem öt-hat áldozatot temetünk, hanem valamennyit. Eörsi István interjú formájában tette közzé gondolatait. Kérdezője a kor egyik legjelentősebb, óriási tehetségének tartott Bálint B. András, aki a *Magyar Ifjúság* című hetilapból kirajz

az emberi jogok érvényesítésére, a politika és az erkölcs konfliktusának felszámolására törekedett. Demokratikus nézeteket valló, nemzeti elkötelezettségű politikus volt.

A *Magyar Nemzet* olvasói közül a legtöbben bizonyára az összeállításnak azt a részét olvasták el, melyben az ország egyik legnépszerűbb színésze, Sinkovits Imre beszélt azokról az emlékeiről, melyek 1956-hoz és Nagy Imréhez kötődtek. Arról az egyszeri, néhány perces találko-

zásról emlékezett meg, aminek hatása alól élete végéig nem tudott, és nem is akart szabadulni. 1956. október 23-án Sinkovits Imre is a tömegben vonult a Petőfi-szoborhoz. Kuczka Péter író kérésére állt ki, és Batsányi János, Ady Endre, Petőfi Sándor verseit szavalta. Aztán a színész az Országházba is bejutott, ott is arra kérték, hogy álljon ki az erkélyre, és mondjon verset, amíg Nagy Imre odaér. De akkor ez már kevés volt, ki is fűtyülték – emlékezett az eseményekre Sinkovits. A tömegnek Nagy Imre kellett, aki meg is jött, és néhány mondatban elmondta mindazt, amiért akkor Magyarországon élni és halni kellett. A rövid beszéd után Sinkovits már bent, egy parlamenti nagyteremben került Nagy Imre közelébe, örökre megragadtak benne a miniszterelnök nyugodt mondatai, hangja. Sinkovits Imre nemigen foglalkozott sem '56 előtt, sem később a politikával, mint mondja, Nagy Imréről „annyit rögzítettem a fejemben, hogy ez az ember, bár kommunista, de nem Rákosi, nem Gerő és Farkas Mihály, hanem a hazáját szerető jó magyar ember.” Sinkovits Imre ugyanakkor a felelő emlékek felidézése mellett hangot adott 1989-es aggodalmainak is. A magyarságát vállaló, népéhez, nemzetéhez ragaszkodó politikus példát adott arról, hogyan kell megmaradni hazafinak. Ha ez a példa nem hat át minden magyart Nagy Imre újratemetése napján, hanem az el- és leszámolásokkal lesz elfoglalva a nemzet, nagy lesz a baj. Új egységre, megbékélésre van szükség – fejtette ki véleményét.

Az összeállításban megszólal még Balogh Sándor történész-professzor, aki azt hangsúlyozza, hogy minden személyiséget a maga történetiségében, teljességében kell vizsgálni, életművét értékelni. Nagy Imre politikai szereplését a kor- és politikustárs szemével nézi, és egyértelműen hangsúlyozza a már-

tír miniszterelnök szocialista mivoltát. Fekete Ferenc közgazdász Nagy Imre tanítványa, később munkatársa volt a Közgazdasági Egyetem agrár tanszékén. Közelről láthatta tehát, hogy Nagy Imre munkája, gondolkodása olyan volt, amilyen az élete: természetes, egyszerű, tiszta. Ahogy Fekete Ferenc fogalmazott: Nagy Imréből hiányzott az önmítosz teremtetésének szándéka.

A *Magyar Nemzet* június 12-ei számában a külpolitikai rovatban szerepel egy Nagy Imre-temetéssel összefüggő anyag. A *Novoje Vremja* szovjet hetilap cikkét szemlészik. Túl az egyre várakozóbb és izgatottabb hazai sajtó és közvélemény figyelmén, ez az első jelentősebb külföldi írás ebben a tárgykörben. Fontosságát elsősorban az adja, hogy a szovjet birodalom hivatalos álláspontját képviseli. Egy bizonyos Leonidov nevű szerző négy oldalas, azaz igen terjedelmes és elmélyült áttekintést adott Nagy Imre pályájáról. A magyar ismertetőben már a cím is magára vonzza a figyelmet: *Szovjet hetilap cikke Nagy Imréről*. Hogy mire számíthatunk, arról az alcím ad hírt: „magatartása ellentmondásos volt”.

A tárgyilagosnak vélt, jellemzően pártbürokrata nyelvezettel megírt szemlepontról pontra ismerteti a szovjet írás gondolatmenetét. Leonidov bevezetőjében leírja, hogy Magyarországon nagy változások indultak el az 1988-as párttertekezés után, ám a változások nem érintik a különböző társadalmi rétegek helyzetének legfontosabb elemeit. A gazdaságban nem történt javulás. Ebből is kiviláglik a jellemzően kommunista alaptétel: a lét határozza meg a tudatot. Leonidov viszonylag hosszan ír arról, hogy a magyar sajtóban egyre nagyobb helyet kapnak azok az írások, amelyek 1956 értékelésével foglalkoznak. Ráadásul elszaporodtak azok a cikkek, melyek szerint 1956-ban forradalom volt. Némi

rosszallással idézi fel, hogy az írások azt hangsúlyozzák, hogy az akkori szovjet vezetés tájékozatlan volt, és ezért a szocializmust megmenteni akarván vetette be csapatait.

Leonidov a rendszerváltás hajnalán megjelent, 1956-tal foglalkozó magyar könyvek és tanulmányok többségében egyfajta véleménydiktatúra elemeit fedezi fel. Ma már vicces, de 1989-ben véresen komoly és fenyegető volt a szovjet megszálló csapatok egy politikai irányítójának véleménye: „olyan benyomás alakult ki, mintha 1956 kapcsán nem is létezne már a vélemények pluralizmusa.” Ez az állítás rendkívül ostoba módon akarja a (szocialista) demokrácia látszatát megerősíteni. Igen rafinált gondolkodás kell ahhoz, hogy bárki, aki a szovjet típusú diktatúra elitjéhez tartozik – márpedig a *Novoje Vremja* szerzője oda tartozott – le merje írni, szinte provokatív módon, hogy hiányzik a véleményszabadság.

A magyar sajtóban kialakult, 1956 szerepét tisztázni akaró írások Leonidov szerint egyoldalúak. A szovjet szerző a következőkben Nagy Imre szerepét taglalja a folyamatokban. Ekkor születik meg az a lényegében az egész magyar nemzetet sértő megállapítása, miszerint a forradalom miniszterelnökének magatartása ellentmondásos volt. A *Novoje Vremja* cikkében vádként fogalmaznak meg, hogy Nagy Imre kormánya nem tudta megvédeni a rendszer védelmezőit. Felsorolják Nagy Imre általuk végzetes hibának, egyben törvénytelennek minősített lépéseit: a kilépést a Varsói Szerződésből, a semlegesség kinyilvánítását, az ENSZ-től való segítségkérést.

Nem ártallják azt hazudni a világnak, hogy a Szovjetunió politikai megoldásra törekedett. Azóta már tudjuk, hogyan, a szovjet vezetés „nehéz döntést” hozott: a forradalmat eltiporták, vagy ahogy a

Novoje Vremja írja: „pótlólagosan szovjet csapatokat vezényeltek Magyarországra”.

A cikk Nagy Imre kivégzéséről annyit tart érdemesnek leírni, hogy halála tragikus volt. A győztesek egy hatalmas birodalom erejének göggyével háritják el a felelősséget maguktól, és Magyarország megalázását, elfoglalását, megszállását nem említve, Nagy Imre életének végét, a gyilkosságot személyes tragédiának állítják be.

Az természetesen nem maradhat ki a dolgozatból, hogy a megszálló szovjet csapatoknak is voltak veszteségei, azaz szovjet fiatalok haltak meg magyar földön.

Leonidov szerint 1956-ot nem szabad az 1989-es mérce szerint vizsgálni, ez utóbbi mérce ugyanis azt jelenti, hogy a Szovjetunió elutasítja a nemzetközi problémák erő alkalmazásával történő megoldását.

Bizonyos értelemben érthető a glasznoszty és a peresztrojka által egyre inkább megbolygatott szovjet birodalom zavarodott magyarázkodása. A *Novoje Vremja* cikkének közzététele is, hiszen az egyik tartományukban – mondhatnánk gyarmatot is – a szocialista rendszert, annak bűneit leleplező mozgalmak erősödtek fel. Mindettől függetlenül azonban a Magyarországot megszállás alatt tartó százezres szovjet hadseregrész, a Szovjetunió érdekeit, hatalmát évtizedekig kiszolgáló magyar vazallusai, az ő fegyveres osztagaik, a Munkásőrség jelenléte Nagy Imre temetése előtt négy nappal nem a mártír miniszterelnök magatartásának ellentmondásosságát hirdette. Sokkal inkább az összedőlőben lévő kommunista világbirodalom értetlenségét, hogy a világot lehet máshogyan is értelmezni és látni, mint ahogyan azt a gondolatrendőrség központjában előírják.

A *Magyar Nemzet* azonban ekkora már túl volt a szovjet érdekek alázatos kiszolgálásán. Néhány oldallal a *Novoje Vremja* cikkének ismertetése után terjedelmes írást találunk Kopácsi Sándor tollából *Egy korszak temetésére, s egyben feltámadásra tértem vissza...* címmel. Kopácsi Sándort, Budapest egykori rendőrfőkapitányát a Nagy Imre-per hatodrendű vádlottjaként életfogytiglani börtönre ítélték, mint a budapesti felkelés egyik katonai vezetőjét. A szerkesztők által a vallomás műfajába sorolt írásból a lehető legpontosabban ismerhetjük meg annak az embernek az életét, akinek addig a pusztá neve kimondásáért is börtön járt.

Kopácsi Sándor Kanadába jutván, immár biztonságban, belekezdett emlékiratainak elkészítésébe. A *Magyar Nemzet*-ben közzétett vallomásában megrendítő mondatok szólnak az új hazájában is még rendszeresen kísértő börtönmélekekről. Rémálmait nem a sokat ajánlott pszichoanalízis, hanem könyvének befejezése szüntette meg. Kiírta magából fájdalmát. Vallomásában azt írja, hogy az életbe először 1963-ban, börtönből való szabadulásakor tért vissza. Most, 1989-ben a második nagy visszatérése előtt áll. Megkérdezték tőle, hogy nincs-e bosszúvágy benne a félresiklatott élete miatt. Kopácsi Sándor őszinte válaszába egy egész nemzet beleborzongott: „Nekem is megadatott az a lehetőség, hogy kisiklás nélkül folytassam párt- és állami karrieremet. Nem ezt az utat választottam. Megborzadok, amikor arra gondolok... mi lett volna, ha én is hatalomba belesüllyedtem, magas rangú funkcionáriusként kénytelen lettem volna segédkezni politikai elvbarátaim elítélésében. Életutam így teljes. Egyáltalán nem tekintem félresiklottnak. És most eljöttem feleségemmel, megbékélt érzéssel, bosszúvágy nélkül, egy megváltozott Magyarországra. Június 16-ra, a nemzeti gyász napjára, hogy tisztelegjek

a mártírok emberi és politikai nagysága előtt... Temetésre tértem vissza. Egy korszak temetésére és egyben feltámadásra, amelyet végső soron a magyar nemzet, a sok áldozatot vállalt hazai ellenzék harcolt ki.” Vallomása végén Kopácsi Sándor összefogásra, méltóságteljes gyászünnepre és a múlt lezárásához méltó nagyvonalúságra szólítja fel honfitársait.

A rákövetkező napon, 1989. június 13-án a *Magyar Nemzet* első oldalán *Főhajtás* címmel a Hazafias Népfront Országos Tanácsának közleménye jelent meg, melyben a szerzők történelmi pontossággal idézik meg az újratemetés előtt Nagy Imre alakját, politikai, politikatörténelmi szerepét. A nagyközönség előtt is – többek között a *Magyar Nemzet*-ben megjelent írások segítségével – ismert élettörténet legfontosabb állomásait sorakoztatják fel. Közös ezekben, hogy egy kiegyensúlyozott, nyugodt, mondhatni, méltóságteljes, erkölcsös politikus képe jelenik meg. A hivatalos közlemény műfaja nehezen meghatározható, ám éppen a publicisztikai elemek segítségével válik olvasmányossá. A pontos, szép magyarsággal megfogalmazott mondatok is arra intik az olvasót, hogy nemzeti tartásából, hazaszeretetéből egy magyar se engedjen, ne fogadjon el semmiféle álszent magyarázatot Nagy Imre és társai meggyilkolására, hiszen az, mint írják, a magyar és az európai történelem szégyenfoltja, amit a Hazafias Népfront elítél. A szervezet méltóságteljes, nyugodt gyászszertartást, illő tisztelgést akar. Mint utolsó mondatukban írják: „Figyelmeztessen e gyásznapi társadalmi kiegyezés, a nemzeti megbékélés múlhatatlan szükségességére.” Mindezt megerősítendő a *Magyar Nemzet* e számának negyedik oldalán közlik Nagy Imre üdvözlő beszédét, ami a Hazafias Népfront első kongresszusán, 1954. október 24-én hangzott el.

A két szöveg közé ékelve az újság 5. oldalán közlésezik Háty Gyula *Az utolsó találkozás Nagy Imrével* című, még publikálatlan önéletrajzi könyvének egy részletét. Ebben a kitűnően fogalmazó író Nagy Imréhez kötődő, a politikus rokonszenves tulajdonságait bemutató mondatait olvashatjuk.

A temetést megelőző napon a *Magyar Nemzet* több dokumentumot tett közzé a temetéssel kapcsolatban. A lap legfontosabb, harmadik oldalát a Minisztertanács közepén elhelyezett gyászkeretes közleménye uralja. Ennek lényege címében megtalálható: *A Minisztertanács osztozik a hozzátartozók gyászában.* A részvét – groteszk módon megkésett és túllihegett – mondatait tudósítások veszik körül, melyek a kormány azon erőfeszítéseiről adnak hírt, miszerint „Nagy Imre és követőinek eszméi a mai kormánypolitika fontos összetevői.”

Ami 1989 elején még rendszerellenes tételnek tűnt, nevezetesen 1956 népfelkelésnek minősítése, azt alig néhány hónap elteltével szinte hivalkodó módon tűzte zászlajára a hatalom. A *Magyar Nemzet* vizsgált oldalán alcím tudatja, hogy a megváltozott nézetekről szóló hivatalos nyilatkozatot megküldik az ENSZ főtitkárának, egy másik cím meg azt kiabálja, hogy az Országgyűlés törvénnyel szolgáltat igazságot az ártatlanul elítélteknek. Az oldal jobb szélén, ott, ahol a lapok hagyomány szerint legfontosabb írásait, vezércikkeiket szokták közölni, a Nagy Imre-temetés szervezőinek és a mártírok hozzátartozóinak felhívása áll, melynek címe egyszerre óvatos és felemelő: *Fegyelmet méltósággal emlékezzünk és kezdjünk új emberibb korszakot.* Az a viszály, amellyel korábban Csurka István írása után kezdtek el a *Magyar Nemzet*ben foglalkozni, megszűnni látszik, hiszen a felhívás aláírói egyfajta, addig teljességgel

szokatlan nemzeti összefogást jelenítettek meg. A mártírok hozzátartozói után ott sorakoznak a rendező szervezetek.

Két apró hír a felhívás alatt a társadalmi változások, a rendszerváltás igen furcsa kettősségére világít rá. Az egyik arról tudósít, hogy a Magyar Demokrata Fórum kérésére Budapesten két templomban is gyászmisét rendeznek a forradalom mártírjainak emléke előtt tisztelegve, a másik pedig arról, hogy a munkásörtség a gyász tisztelete miatt a temetés napján egyetlen egységénél sem tart kiképzést és lövészetet.

Az oldalon felbukkan a rendszerváltás időszakát közvetlenül megelőző évek egyik legdivatosabb újságírója, a Diurnus művésznéven publikáló Bodor Pál. Publicisztikának szánt apró jegyzete teljességgel méltatlan akár a *Magyar Nemzethez*, akár a másnapi gyászszertartáshoz. Az Erdélyből áttelepült, bosszantóan tudálékosan és modorosan fogalmazó szerző ebben a jegyzetben sem tagadja meg egzisztenciájáért reszkető gyáva önmagát. *Milyen ország?* címmel elmélkedik anélkül, hogy fogalmazása bármelyik részében is állást foglalna – még csak nem is politikailag, hanem emberileg, erkölcsileg – a Nagy Imre-temetés ügyében. (Személyesen megélt tény: Bodor Pál a korábban idézett Erdély-tüntetésen és a Nagy Imre-temetésen is folyamatos, sopánkodó és látványos aggodásával hívta fel magára a figyelmet.)

A június 15-ei szám következő páratlan oldalán, az ötödiken fakszimilében tesznek közzé három lapot a Nagy Imre-per irataiból. Erre sem volt példa addig a magyar napilapok szocializmus korabeli történetében.

A gyászünnap napján a *Magyar Nemzet* címlapján egy addig elképzelhetetlen asszociációkra okot adó szó kiabál Litván György terjedelmes cikke élén: *Feltámadás*. A jeles történész írása szikár egyszerűséggel, ám éppen ezért az olvasók érzelmeit erősen megmozgató módon idézi fel 1956 eseményeit, Nagy Imre és társai alakját. Leírja azt, hogy három évtized hallgatás után a temetés napjára a Legfőbb Ügyészség is megállapította a Nagy Imre-perről, hogy az koncepciók eljárás és politikai gyilkosság volt. Összeomlott tehát az a hazugság, amelyre a Kádár-rendszer épült. Ezért lehet azt mondani, hogy a temetés politikai és erkölcsi feltámadás. (Németh Miklós miniszterelnök megrázóan szép, *Jó lenne, ha együtt mennénk tovább* című, mármár a szépirodalmi publicisztika magasságába emelkedő fontos dolgozatát külön elemzésben értelmezzük.)

A címlapon a Nagy Imre-per ügyészégi törvényességi óvása kapcsán készült interjút teszik közzé, melyben Dornbach Alajos többek között a forradalom több száz kivégzett áldozatának és több ezer börtönbe zárt elítéltségének teendő jóvátétel lehetőségeiről beszél. A lap harmadik oldalán Kurcz Béla foglalja össze annak az előző napi, a temetést rendező szervek által tartott nemzetközi sajtótájékoztatónak a részleteit, amelyen kiderült, hogy milyen óriási figyelem övezi a világ minden táján a gyászünnapot. Egy apró, ám rendkívül kellemetlen közjáték is hozzátartozik ehhez a tájékoztatóhoz. A Történelmi Igazságtétel Bizottság megtámadta a *Magyar Nemzetet* az előző napi, Nagy Imre-perből közzétett dokumentumok megjelentetése miatt. Folytatódott tehát a széthúzás. A *Magyar Nemzet* munkatársai a június 16-i számban szerkesztőségi jegyzetben tiltakoznak a TIB vádjai ellen, és mondják el teljesen világos okfejtéssel, hogy miként szolgálták az újságírói szakma szabálya-

inak legteljesebb betartásával azt a nem kevés bátorságot követelő munkát, ami elvezetett ehhez a nagy naphoz, a valódi történelmi igazságszolgáltatáshoz, Nagy Imre és mártírtársai újratemetéséhez. Mint írják: „Megvédjük azt a tiszta szándékunkat, hogy a szabad szó és a szabad közlés erejével hozzájáruljunk ahhoz a megújodáshoz, amely népünkre vár...”

Egy furcsa írás kiabál ennek az oldalnak a jobb felső sarkában. A címe akár semmitmondónak is minősíthető, *Levél Nagy Erzsébethez*. Ám, ha szemünk a szerző nevére fut, azonnal izgalmassá válik. Végvári Vazul ferences szerzetes írta, aki 1956-ban a Budai Vár szabadságharcosainak volt a parancsnoka, és aki a megtorlás elől az Egyesült Államokba menekült. Saját 1956-os tevékenységét ismertette hallatlanul izgalmas módon fejezi ki tiszteletét Nagy Imre iránt, és részvétét a miniszterelnök lányának. Végvári Vazul a valamikor a Ludovikán katonai mesterséget kitanuló, majd tudós paptanárrá és jótollú íróvá váló ember tülemelkedik a hétköznapi hívságokon és szerepeken, amikor tisztelettel kezét nyújt Nagy Imre lányának, és az egykori miniszterelnököt is kiemeli a megszokott viszonyok közül. Levele szerint Nagy Imrében a humánus és jellemes embert tisztelte és tiszteli emlékét ma is, ezért állt mögé 1956-ban. Eljött a kiengesztelődés, a megbékélés ideje, írja Nagy Erzsébetnek, akit arra kér, hogy különleges minőségében, a mártír miniszterelnök leányaként hirdesse meg a magyar nemzeti kiengesztelődés jó hírét. Azt a méltatlan, kicsinyes patvarkodást, ami néhány esetben a gyászünnap előkészületeit jellemezte, ez a fényes szavakkal megírt levél könnyedén kiradírozza az ünnepből. Az oldalon olvashatunk még arról, hogy a korábban jelzett gyázmisék mellett igen sok újabb gyászistentiszteletet hirdettek meg Budapesten, a katolikusok mellett megem-

lékezések lesznek a református, az evangélikus, az unitárius templomokban és a zsidó imaházakban is. Egy viszonylag terjedelmes tudósítás pedig arról szól, hogy Nagy Imre kaposvári szülőházánál emléktáblát avattak. Sokat elmond az esemény jelentőségéről az, hogy három-ezer ember vett részt az ünnepségen.

A temetés másnapján, 1989. június 17-én – ez a nap szombatra esett – a *Magyar Nemzet* címlapján hatalmas betűkkel írták: *Emelkedett gyásszal búcsúzott az ország 1956 vértanúitól.* Az ügyszököző írások sorakoznak a címlapon. Szépen megírt szerkesztőségi jegyzet, igényes, pontos, színes tudósítás a Hősök terei gyászünnepélyről és a temetésről, majd az ünnepi szónokok beszédei a megszólalások sorrendjében: Vásárhelyi Miklós, Rácz Sándor, Mécs Imre, Zimányi Tibor, Király Béla és Orbán Viktor.

A 301-es parcellában folytatódott délután a gyászszertartás, itt már csak a szűkebb hozzátartozói kör és az általuk meghívottak vehettek részt az eseményekben. A temetőben Darvas Iván és Mensáros László színészek egyenként felsorolták az áldozatok neveit. Búcsúbeszédet mondott Molnár Miklós, Gyenes Antal, Méray Tibor, Kopácsi Sándor, Forgács Ferenc és Fónay Jenő.

Terjedelmes összeállításban tudósítanak a *Magyar Nemzet* munkatársai a budapesti eseményekkel párhuzamos vidéki megemlékezésekről, és részletesen leírják azt is, hogy miként figyelt a Hősök terére a világ. A moszkvai, prágai, bonni, berlini, párizsi, londoni, bécsi és római lapok tudósításait, a rádiós és televíziós híreket olvasva letagadhatatlan a cím állítása: valóban Magyarországra figyelt a világ. Azon nincs mit csodálkozni, hogy

Moszkvának nemigen tetszett Rácz Sándor és Orbán Viktor beszéde, hiszen a szónokok a szovjet megszálló csapatok okozta károkról is beszéltek.

Összefoglalóan a temetés másnapján kiadott *Magyar Nemzet*ről megállapítható, hogy sokoldalúan, sokszínűen, szakmailag kifogástalanul tették dolgukat, amikor a Nagy Imre-temetésről, az azt megelőző és az azt követő eseményekről tudósítottak. Ezen még az a sajnálatos tény sem változtat, hogy úgynevezett vezérpublicistaként ebben az időben Diurnus Bodor Pált foglalkoztatták, aki július 19-ei, *Fordulatban* című írását így zárta: „...most lassú, folyamatos ugrás kell. Amire utoljára a honfoglalást követő egy két században voltunk képesek. Vajon képesek leszünk újra?”

Az ember áll 25 évvel később az időben, és nézi ezt a szerencsétlen mitugrást, aki lassan és folyamatosan akart egész életében ugrani. Elképzeljük, ahogy lassan és folyamatosan kiugrik a Hősök terei tömegből, felemelkedik, lassan köröz a Városliget fölött, és közben károg. Nem irigyeljük ezt a varjúéletet Bodor Diurnustól, aki soha sehol nem érezte otthon magát.

Németh Miklós Nagy Imréről

Az 1980-as évek végének, a rendszerváltást közvetlen előkészítő időszaknak egyik meghatározó politikusa volt Németh Miklós, aki a Nagy Imre-temetés időszakában az ország miniszterelnöki tisztségét töltötte be. A közelmúlt történelmének kutatói egyre több olyan tény tárnak fel, melyek a reformkommunisták csapatának számtalan előrelátó és okos tettét ismerik fel és el.

A Kádár-korszak végén nemzedékváltás következett be a baloldalon. A fiatalságukból éppen csak a középkorba lépők vagy középkorúak között több nagy formátumú, a nemzetközi porondon is helyét jól megálló politikus volt. A vagány Horn Gyula, a józan Szűrös Mátyás, a bátor Pozsgay Imre, a kiméletlenül tisztességes Grósz Károly és a pengeagyú Németh Miklós.

Németh Miklós életútja még a legfantáziátlanabb szemlélőben is különös gondolatokat indíthat el. Monokon született, vidéki gyerekként nőtt fel, a józan paraszti esze soha nem hagyta el. A különösnél több, hogy egy évszázaddal korábban Monok egy másik országvezetőt is adott az országnak: Kossuth Lajost. Németh Miklós egyszer sem veszítette el a fejét, nem engedte, hogy indulatai és vágyai elragadják őt a valóságtól. Nem beszélt arról sokat, hogy szereti a hazáját, ám amikor megszólalt vagy leírta ezzel kapcsolatos gondolatait, ez mindenki számára nyilvánvalóvá vált beszéd nélkül is.

Így volt ez 1989. június 16-án, Nagy Imre újratemetésének napján, amikor a *Magyar Nemzet* címlapján közzétette *Jó lenne, ha együtt mennénk tovább* című írását. Józan, egyszerű, ám egészében mégis felemelően ünnepélyes a stílus, ami Németh Miklós sajátja. Ezen szövege irodalmi értékű publicisztika. Hitelesen, személyesen induló írás, amelynek első mondatában furcsa kettősséggel keveredik az én-tudat és a mi-tudat, érzékletesen elevenedik meg korosztálya Nagy Imre-képe: „csak sűrű ködfüggönyön keresztül láthattuk.” Az 1956-ban nyolcéves Németh Miklós gyerekként nyilván sok mindent érzékelt a magyar valóságból: „A korra, amiben élt [Nagy Imre – D. P.], nem a türelem volt jellemző. Gyakran öltek és csak ritkán temettek tisztességgel.”

Egy gyászünnepélyi beszédhez, illetve íráshoz semmiképpen nem illő a különféle negatív tulajdonságok felsorolása. Németh Miklós nagy elődje nyitottságát írja le, amelyet nehéz volt gyakorolni a szürkeség korában. Nagy Imre egyszerűen nem volt hajlandó hozzászűrőkülni a középszerhez. Németh Miklós írásának egyik kulcsmondata a következő: Nagy Imre „a paraszti ősök kijelölte utat járta.”

Politikusi pályáját egy szépírók által is megirigyelhető metaforikus mondattal jellemzi: „Nem volt rá jellemző az önsúly nélküli parafa politikus, csak a pillanatra figyelő, percre reagáló magatartása... Képes volt előre élni.” Ennél találóbban és pontosabban kevesen tudták értelmezni Nagy Imre politikusi életművét. Ha kései utódját nézzük, a bizonyos értelemben majdnem ugyanazon az úton járó Németh Miklós szintén nem volt „parafa politikus”. Németh Miklós gondolataihoz talán csak annyit tegyünk hozzá, hogy Nagy Imre képes volt előre meghalni is.

A következő bekezdésekben Nagy Imréről, a reformszocialistáról olvasunk. Aki a hozzá hasonlók közé tartozik, annak talán legfontosabb tulajdonsága kell, hogy legyen érzékenysége és érzelmi intelligenciája. Éppen származása, a magyar paraszt ősök példája határozta meg Nagy Imre életének utolsó éveit, és sarkallta komoly, nem minden kockázat nélküli reformlépésekre. Németh Miklós sokadjára teszi a mártír miniszterelnök neve mellé azt a szót, hogy magyar. Itt nyilván szándékos és tudatos stílusesszék kezelésről van szó. Sem az ötvenes években, sem a nyolcvanas években nem volt illendő a hatalom meghatározó köreiben senki magyarságát hangsúlyozni, hiszen az ideológiai főirány a nemzetköziség volt. Nagy Imre helyéről a magyar történelemben azt írja, „életpá-

lyája – oly sok nagy magyarhoz hasonlóan – megbocsájthatatlanul kettétört.” És máris felvillan képzeletünkben az első felelős magyar kormány miniszterelnökének, Batthyány Lajosnak a képe, Petőfi Sándoré vagy korábról Rákóczi Ferencé, ha túlzóan vissza akarunk menni, II. Lajos királyé.

Nem kevés bátorság kellett ahhoz, hogy a temetés napján, amikor még szovjet katonák százezrei ültek magyarországi kaszárnyáikban és Nagy Imre gyilkosa, Kádár János, igaz már elborult tudattal, de még élt, a törvényes magyar miniszterelnök 1956 legnagyobb hőseinek és áldozatának sírjánál azt mondja: „Nagy Imre élete és halála politikai mártírium. A mártírok élete mindig tanúságtétel és példázat... Példája azt sugározza felénk, nincs más mérték csak a munka és a tisztesség. Élni úgy, hogy nem elfogadni külső, megalázó parancsokat.”

Egészen biztos, hogy Németh Miklóst nem az ilyen alkalmakkor kötelező hivatali pátosz vezette, minden során átüt az őszinteség. Nem valami szégyenlős bűntudat, hanem egy igazi, megszenvedett és lassan érő bocsánatkérés az egész dolgozat. Vallomás is egyben, bátor, Nagy Imréhez méltó vallomás. Akkor, amikor néhány hónappal korábban még éppen 1956 felemlegetése ürügyén némelyek a hatalom csúcsain a fehérterror veszélyével fenyegettek, Németh Miklós lényegesen továbbmegy annak kimondásánál, hogy 1956 népfelkelés volt.

Azzal, hogy Németh Miklós vállalja és példaként követi a Nagy Imre megtestesítette eszméket, az 1989-es jelen felelős politikusaként szövi tovább

gondolatai fonalát. Azt írja, hogy az újratemetés után nem lehet olyan az élet, mint amilyen előtte volt. Tetteinknek ezt a gyászünnepet a nemzeti, történelmi igazságtétel, a nemzeti megbékélés, a közmegegyezés jelképévé kell avatniuk. Figyelmeztet azonban arra is, hogy Nagy Imre életpályája ürügy lehet az örök viszálykodók széthúzást, anarchiát, gyűlölködést jelentő tetteinek igazolására is. A felelős államférfi mondja ki, hogy belső kiegyezés kell, mert csak ezután következhet a nemzeti megbékélés. Ennek pedig nem az az útja, hogy az eddig megbélyegzettek helyet cserélnek hóhéraikkal. Ha ez így lesz, nem beszélhetünk történelmi igazságételről. „Most olyan a magyar helyzet, hogy csak együtt lehetünk győztesek vagy vesztesek. Ha összefogunk, győzhetünk... Győzelmi esélyt csak az adhat, ha nem azért tárjuk fel a bűnt, hogy büntessünk, hanem azért, hogy ne kövessük el még egyszer.”

Három nagyformátumú magyar politikus volt azon a napon a Hősök terén. Egy halott és két élő. Nagy Imre, Németh Miklós és Orbán Viktor. Három nemzedék. Ahogy mesteri írásában Németh Miklós megfogalmazta: „Más-más utakat megjárva különböző oldalról érkezünk a ravatalhoz. Jó lenne, ha együtt mennénk tovább.”

Hogy ez nem így történt, annak nem a két ott megszólaló magyar politikus volt az oka. Németh Miklós visszavonult a politikától, tisztességét, tartását, magyarságát megőrizte. Orbán Viktort pedig a koporsók mellett elmondott beszéde szédületes gyorsassággal emelte fel a nagypolitikába és tette méltóvá Magyarország vezetésére. Ez azonban egy másik és nagyon hosszú történet.

Szomorú vidámpark

Szörényi László a szobrokról, a Csizmáról és Leninkertről

A Memento Parkban vagyunk Szörényi László irodalomtörténésszel. Negyvenkét nagyméretű, egykori köztéri szobor látható itt az 1945–1989 közötti kommunista politikai rendszer időszakából. Megtekinthető többek között a Magyar–Szovjet Barátság és a Felszabadulás allegorikus emlékműve, munkásmozgalmi személyiségek és a szovjet Vörös Hadsereg katonáinak szobrai, valamint több gigantikus alkotás is. Itt található Lenin, Marx és Engels, Dimitrov, Osztapenko kapitány, Kun Béla és sok más, kommunista hős emlékműve. És mi köze van mindehhez a neves irodalomtudósak?

Hogyan kötődik e helyszínhez?

Az Andrássy út 7-ben születtem, amely később, mint tudjuk, Sztálin elvtársról lett elnevezve, majd lett Magyar Ifjúság útja, és azután Népköztársaság útja. Az Oktogont elnevezték először még a II. világháború idején a nagy szövetségesről Hitler térnek – amint tudjuk, ugyanekkor a Kodály köröndből Mussolini tér lett –, majd átalakult November 7-e térré, és maradt, egészen addig, míg el nem múlt az elég hosszú ideig tartó lidércnyomás. Nézzük most az úgynevezett műalkotásokat!

Az egyik dombormű a munkásörök első nagy demonstrációjának (amely során 1957. március 21-én félelemkeltően, a pufajkájukban géppisztolyokkal vonultak föl) emlékére készült. Egy emlék velük kapcsolatban: a Magyar Rádióban volt olyan szerkesztő, aki egyenesen munkásör gyakorlatról ment be, a pufajkáját beakasztva a szekrénybe. A szerencsétlen kolléganők nem egészen értették, hogy milyen perverz buliból érkezett, mire a derék szerkesztő ártatlan tekintettel azt kérdezte: „Mi a szégyen?” Nem válaszoltak neki, de mivel „érzé-

Szörényi László vetette fel a köztéren álló Lenin-szobrok összegyűjtésének és kiállításának ötletét.
Fotó: Dippold Pál

keny értelmiségi” volt, többé nem jött be pufajkában. A legtöbben viszont, akiket itt látunk, a kevésbé érzékeny, nem értelmiségi típus jellegzetes képviselői, és ennek nagyon örülök. Tulajdonképpen annak idején, amikor én fölemeltem a szavamat ezen remekművek megőrzése

Pátzay Pál 1965-ben készült Lenin-szobra, amely az egykori Felvonulási téren állt.

Fotó: Házi Balázs

mellett a *Leninkert* című cikkemben¹, pont arra gondoltam, hogy az teljességgel rendben van, hogy ezeket el kell távolítani közszeméremisértő és az embereket felidegesítő mivoltuk miatt. Azt mondtam: jobb a békesség, de ezeket elpusztítani nem szabad, mert különben az utódok nem fogják érteni, hogy elődeik miért utálták azt a rendszert, miért örökölték ők is olyan gyógyíthatatlan lelki sebeket, egyáltalán milyen „állatfajta” is az a kommunista pontosabban.

Így képzelte el annak idején, ahogy most látjuk?

Nem, ezt egy művész tervezte, én magát az ötletet dobtam be... Először az összes Lenin összegyűjtésére gondoltam, mondván, hogy lesz világkiállítás Magyarországon – akkor még nem fűrták meg –, és milyen jó lenne, milyen

pénzeket lehetne ebből bevonni, ha a világ első Leninkertjét megnyitnák Budapesten. Ráadásul mivel Lenin elvtárs sose járt Budapesten – nem úgy, mint Bécsben, Krakkóban, vagy Prágában –, a szellemi és fizikai kapcsolat a csepeli rádióadón keresztül jött létre Lenin és Szamuely elvtárs között; ennek az adótoronynak a szobormását egy neves művész meg is alkotta. Ez az egyetlen hely, ami a rádióhullámok révén, az éterben őrzi nyomát a Lenin elvtárs és Magyarország közötti „szétbonthatatlan, örök, testvéri barátságnak”. Később nagyon felkapták az ötletet, volt, aki a Remete-szurdokba akarta összegyűjteni, ami kicsit meredek gondolat volt, már csak a környezetszennyezés miatt is. Volt, aki Békéscsabán akarta megcsinálni, volt, aki Recskén, végül aztán a nagytétényi fennsíkot választották ki. Az egész azért jó, és azért tetszik nekem, mert az undort, a felháborodást, a dühöt és a komikumot nagyszerűen fokozza, hogy ezeket az alkotásokat olyan környezetbe helyezték el, mely egyszerre emlékeztet temetőre, kivégzőfalra, egy pokolbeli látomásra, valami modern Dante-filmre, meg a dögunalomra egy szocialista városban. Szibériától vagy a magadáni munkatáboroktól Kelet-Berlinig mindent fölszántott a két csizma, ami itt látszik, Sztálin elvtárs két testrésze, ami egyben megmaradt. Rengeteg részlet található magángyűjtőknél, például a mi hajdani házmasterünk fiának, Gyurinak, az Andrássy út 7-ben, a bal fülcimpa volt meg... Ott volt, amikor lekopácsolták, és ezt hordta magával, mert szerencsét hozott, mint mondta. Nagyon bámultuk ezt a kincset.

Mindegyik alkotáshoz vannak ilyen emlékei, vagy csak némelyikhez?

Némelyikhez. Van olyan szobor, amin látható, hogy a szobrász utálta őket.

1 Szörényi László: *Leninkert*. Hitel, 1989. július 5. 62.

Kisfaludi Strobl Zsigmond 1947-ben készült „Felszabadulási” Emlékműve a budapesti Gellért-hegyen.

Fotó: FORTEPAN / Gárdos György adományozó (Képszám: 60561)

Úgy tudta őket megcsinálni, hogy a megrendelő boldog legyen, érezze az erőt, a hatalmat, a „nép melletti elkötelezettséget”, ugyanakkor bárki, aki arra ment, és műértő volt, öklendezett tőle. Egyszer meghívtak, hogy avassak föl egy szobrot Táncsics Mihályról, akit nagyon kedvelek, és írtam is valaha róla. A helyszín egy régi csendőr altiszti iskola volt Salgótarjánban, aztán technikum lett belőle. Ott állt a városi párttitkár, megyei párttitkár, az igazgató... Lehetett valamikor '87-88-ban. Én elmondtam a beszédet Táncsicsról, majd a párttitkár lerántotta a leplet a szoborról, én pedig azt hittem, hogy ott, helyben elájulok, megüt a guta a nevetéstől. A szobor tudniillik az akkor már elhunyt, nagyon jó, nagyon szeretett barátomat, a kommunizmus egyik legnagyobb ellenségét, Hajnóczy Pétert, az íróat ábrázolta. Mondtam az ott álló szobrásznak, ide figyelj, ez nem Táncsics. „Pssst” – azt mondja –, „csak te jöttél rá! Senkinek ne merd elmondani!”

Jó, mondom. Egy évvel tehát azután, hogy a Pest megyei pártbizottság ideológiai főtitkárnője a *Népszabadságban* olyan cikket közölt Hajnóczy Péterről, amelyben követelte, hogy zúzzák be a *Jézus menyasszonyát*, mivel egy szörnyű antikommunista negatív utópia, mely megkérdőjelezi „szocialista építésünk” minden eredményét – a műben kétségtelenül arról van szó, hogy a szocializmus fejlődésének egy bizonyos szakaszán hogyan adják el néger embervadászoknak a jogot arra, hogy budapesti járókelőkre fegyverrel tüzeljenek, és utána kitömjék őket, mindez nyilvánvalóan nem festette a legpozitívabb képet a szocializmus jövőjéről –, nos, ezek után Táncsics Mihálynak álcázva, Salgótarjánban egy volt csendőriskolában leleplezik a szobrárt. Gyönyörű!

Eszembe jut, hogy a Gellért-hegy tetején ott van a Szabadság-szobornak csúfolt emlékmű, amelynek feliratát közönséges, mocskos hazugságnak, és Budapest meggyalázásának tekintem. Tőlem persze ott maradhat: gyerekkorunkban halas kofának hívtuk, némelyek sörnyitónak, mert úgy néz ki messziről. Kisfaludi Strobl Zsigmond egyébként az angol királyi családnak a nagyjait is megminta, rengeteg gyarmati kormányzót; az ilyen típusú hódító, imperialista szoborban abszolút gyakorlata volt. Szent Imrét is elkészítette, mert akkor azért fizettek, az Eucharisztikus Kongresszus számára is dolgozott, szóval minden rendszernek tökéletesen megfelelt. Az említett emlékmű nagyon be van tájolva, mert az oroszok tudták, hogy miért fizetnek. Pontosan abba az irányba néz, ahonnan jöttek elfoglalni a várost. Győzelmi pálmát tart nekik, hogy félreértés ne legyen: ez Magyarország elfoglalásának a jól elkészített profi emlékműve, akkor is, ha leszedik alóla a fegyveres szovjet harcosokról szóló feliratot.

A csizma mindenhol látszik a Memento Parkban, és az '56-os eseménysor egyik nagyon fontos eleméhez kapcsolódik. Önnek milyen élményei, emlékei vannak '56-ról?

Mivel a Sztálin út 7-ben laktam, elég sok emlékem van. Azzal kezdődött, hogy beteg voltam, aznap nem mentem iskolába, anyukámmal kimentünk, gyönyörű, meleg, őszi idő volt, a Duna-parton üldögtünk, és már nem voltam lázas. Mentünk hazafelé, egy fára a tizenhat pont volt kiakasztva. Ez a Műegyetemen előző este elfogadott tizenhat pont volt, természetesen benne a forradalom összes követelésével. Rendkívül fellelkesültem. Délután teherautón sok ember ment ki a liget felé, és azt kiabálták ütemesen, hogy „Gyűjtsd a vasat, és a fémet, Sztálin szobrot add a MÉH-nek!”. Nekem rettenetesen tetszett, mert minden iskolai irkán ez rajta volt, persze Sztálin-szobor nélkül: „Gyűjtsd a vasat, és a fémet, ezzel is a békét veded!” Az Andrássy út 7. a Paulay Ede utca felé zárul hátul, légvonalban mindenki el tudja képzelni: Deák tér, Madách tér, az Astoria irányába, keresztbe a rádió. A rádiótól jött a lövöldözés hangja, akkor nem tudtuk, hogy hol lönek, de olyan volt, mintha a nagy kémény mögül szólna a géppuska, akkor kezdődött el minden. Végleg november 4-én hajnalban, Nagy Imre rádióüzenete után vonult le az egész ház a pincébe, egy hétig laktunk ott. Apám volt az egyetlen, aki nem volt hajlandó, mondván, hogy ő már '44–45-ben eleget volt az óvóhelyen, ő többé nem megy le, lesz, ami lesz. Végülis szerencsére életben maradt. Néhány embert lelőttek. Szemben osztottak kenyeret, anyám mellett csapódott be a golyó, egy aszszony ott halt meg. Tankról szórták az újságjukat. Két változat volt abban az időben: az egyiket Szolnokon állították

ki, a másikat Budapesten. Újságkihordó nem lévén, ÁVÓ-sok a tankról hajigálták. A Sztálin-szobor ledöntésénél természetesen nem voltam ott. A fejét láttam október 30-án. Akkor a Nemzeti Színház mellett tartózkodott, fel volt fordítva, és a szovjet könyvesboltnál, ami ott volt a *Szabad Nép* szerkesztősége alatt, ami maradt még belőle, azt belehordták, leöntötték benzinnel, és „meggyúlt a lángész” kiáltással körbetáncolták, nagyon szép jelenet volt. Én akkor már olvastam Dickensnek a *Két város* című regényét a francia forradalomról, és ott is épp egy jó guillotinos körtánc volt az elején annak a kiadásnak, amit olvastam, úgyhogy mindjárt tudtam mihez viszonyítani. Voltak szemtelen emberek, akik hatalmas kalapácsokkal jöttek, és vittek belőle. Mindenki ordított, hogy nem szégyelli magát, mire az illető azt mondta, hogy az egész üzemnek viszi. Akkor az emberek békén hagyták.

Mikus Sándor 1951-es Sztálin szobrát – amely a budapesti Felvonulási téren állt – 1956. október 23-án döntötték le a forradalmárok, majd darabjait a budapesti Blaha Lujza téren szétdarabolták.
Fotó: Házi Balázs

Szegedi György 1971-ben készült Marx-Engels szobra a budapesti Jászai Mari téren állt.

Fotó: Házi Balázs

Nyilvánvalóan ennél jobb helyet nem is találhattak volna ennek a pár csizmának. Ennek a szoborparkban van emblematisz helye.

Magántulajdonban sok részlete van. A csizma maradt meg egyben, mert azt nem tudták elvágni...

Mert addig ért a szobor merevítése?

Igen. Stabil volt, drótkötéssel húzták le. Fantasztikus látvány volna, ha fantomszoborként felépítenék dróthuzalokból, és hozzátennék a megmaradt részekhez. Létrejöhetne egy „levegős szobor”, hogy úgy mondjam.

Mi a véleménye a Memento Park-ról? Ahogy korábban már említette, a *Leninkert* című írásban kezdeményezett egy ehhez hasonló helyszínt. Ez azért egy kibővített változata annak.

Igen. A sok Lenint valószínűleg valahol elrakták a helyi múzeumokban. A legszebb azok közül, amiket én láttam,

Jászberényben volt. Beállították a múzeum udvarára az emberszabású Lenint, egy vaspadon ül, és fényképezkednek a látogatók vele. Ott ül Lenin elvtárs, és cigarettát szív. Egy szegedi kolléga, amikor Lukács György szobrát az egyetemi könyvtár előcsarnokából kiszuperálták, megvásárolta, és felállította a saját házában az udvarán. Ott is voltam a szoboravatón, gyönyörű volt, mindenki berűgött. Jött a tél, és följelentették a szomszédok, hogy kirakták a nagypapát a kertbe, és megfagyott.

Miután ez a szoborpark kezdett formát öltetni, figyelemmel kísérte a folyamatot?

Nagykövet voltam Rómában, és felhívtak a *Magyar Narancs* szerkesztőségéből, hogy „nem szégyelli magát? Maga ezzel meggyalázta a művészetet! A maga ötlete volt.” Én akkor csúnya szavakat ejtettem ki egymás után folyamatosan, és leraktam a telefont.

Azt esetleg megpróbálta valaki kikutatni, vagy valahol számon tartják, hogy hány ilyen köztéri alkotás van – mondjuk Lenin elvtársból?

Van, hogyne, Boros Géza művészettörténész írt róla könyvet.² A Művelődési Minisztériumban dolgozott Andrásfalvy Bertalan idején, egyébként a Nemzeti Galériának volt az alkalmazottja, és köztéri szobrokról írt már több könyvet. 1970-ben volt Lenin születésének a 100. évfordulója. Akkor több száz szobra készült az országban, és mindegyik elkelt. Egyszerűen hozzátartozott a városi rang eléréséhez. Igaz, hogy nem volt mondjuk bank, wc, vízvezeték, de mivel volt Lenin,

2 Boros Géza: *Szoborpark*. Budapest, Fővárosi Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatala, 2002.

sikerrel lehetett pályázni. Kunszentmártonban, ahol anyósom lakik, szintén volt Lenin. Aztán úgy eltűnt, mint annak a rendje. Nem tudom, hova lett, de annak idején szemben volt a Szivárvány áruházal, ami egy eléggé lepukkant – azóta még jobban lepukkant – épület volt a főtéren, de Lenin földobta. Csehszágban, Olmützben volt egy rettenetes Lenin meg Sztálin egyben, nálunk ilyen csak Szegeden volt, de azt még Kádár alatt is valahogy eltűntették. Lenin- és Sztálin-szoborpályázat 1950-ben volt először, Mikus Sándor azon nyerte meg végül a maga Sztálinját. Az 1970-es Leninek idejéből emlékszem a viccre, hogy behoz a tanító néni egy kitömött nyuszt. „Na, gyerekek, milyen állat ez?” Mindenki sunyít. „Ne hülyéskedjete, fél éve róla beszélek!” Mire Móricka: „Csak nem maga Lenin elvtárs?” Ez volt az egyik ilyen vicc, és tényleg, „mezei Leninek”, „üregi Leninek”, minden változatban készültek. Porcelánból is. Vagy „marok Leninek”: nekem két darab ilyenem is van.

Ezek szerint gyűjtő is?

Ajándékként jöttek. Az egyiket szegény, megboldogult Katona Tamás barátomtól kaptam, akivel együtt tanítottunk egy időben Szegeden, és az ő elődjének, aki akkor már nyugdíjban volt, a szobájában volt egy darab „marok Lenin”, porcelánból. Ő tudta azt, hogy én ilyen perverz gyűjtő vagyok, tehát nekem ajándékozta. A másikat, ha nem csalódom, Kovács István költő barátom, polonista és regényíró, krakkói főkonzul hozta nekem. Ezzel verekedni is lehet. Ez az igazi „marok Lenin”, bronzból van, Kárpátalján árulták aránylag olcsón. Rengeteg anekdota fűződik ezekhez a '70-es Leninekhez. A legszebb szerintem a következő: Kő Pál szobrász is készített egy Lenint, de nem volt hajlandó beküldeni a zsűrinek. A zsűri gondolta, hogy ez a szobrász különc, majd ők kimennek

érte. A helyszínen láttak egy zöld törpét, kezében egy lámpával, mint a Hófehérke törpéinél. „Mi ez?” „Maga Lenin elvtárs.” „Na ne hülyéskedjen már! Kő elvtárs, mit képzel? Ezt mi nem vesszük át!” „Jó! Akkor feldarabolom.” És ott helyben, előttük, lefejszézte a törpét!

Mennyire cipelte magával későbbi életében mindazt, amit '56-ban látott, átélt, hallott?

Amit én, az egy dolog. A kérdést Hankiss Elemér elemezte a legmélyrehatóbban egy tanulmányában, eszerint az elhallgatás rosszabb volt, mint a hazugság. A hazugságra – '56-ról, Kádárról, az oroszok „felszabadító” szerepéről – hamar rájöttek az emberek. A tudatlanság és a hallgatás rosszabb. A sógornóm egy időben tanított egy faluban, valahol Szolnok megyében, ha nem csalódom, egyszer

Kerényi Jenő 1951-ben készült Osztapenko emlékszobra, amely 1992-ig az M1-M7 kivezető szakaszán állt.
Fotó: Házi Balázs

megmutatta nekem a szovjet emlékművet, amely előtt évente háromszor fősorakoztak különböző ünnepeken, énekelték a szovjet himnusz, és megkoszorúzták az általános iskolás gyerekek is, zászlókat lengettek. Elolvastam a feliratot: „a falu népe, örök hálával a nagy Szovjetunió iránt, amely kétszer is felszabadította...”. Mondom, ide figyelj, mi az, hogy kétszer, én, amennyire emlékszem, semmi csata nem volt '56-ban. Nem is, mondja. Akkor miért van ott az, hogy kétszer? Nem tudom. Mi az, hogy-hogy nem tudod? Azt mondja, hidd el, Laci, életemben először olvasom el, de senki más sem olvasta el. Tudták azt, hogy ez a szent hely, ahol áldozni kell, és mély undorral és falat építve az agyuk köré, el sem olvasták, hogy mi van ott. Ez a legveszélyesebb. Tudniillik, aki ezt tudja, az manipulálni is tud, és össze-

vissza kezd mindenfélét hazudni. A hazugságot a tudatlanság örömmel fogadja.

A Memento Parkra tehát szükség van.

Igen. Hogy ne felejtse el az ember, mi volt ebben az országban 1956 után. Kérdezősködjön, olvassa el, amit itt adnak, meg tudós vezetők mondanak, és akkor rájön arra, hogy ez nem bohóckodás, nem vidámpark, hanem egy rendkívül szomorú park. Én azt sem bánnám ugyanakkor, ha lenne dodzsem vagy barlangvasút, ahol Leninek ugranának az emberre. Hogy tudjuk azt, hogy igaz, ami most van, nem tökéletes, de a legrosszabból már valamennyire kimásztunk. Erre jó mindez.

DIPPOLD PÁL

Szörényi László (Budapest, 1945) irodalomtörténész. A mai magyar szellemi élet vitathatatlanul egyik legszínesebb alakja. 1968-ban az ELTE-n szerzett latin–görög–perzsa szakon oklevelet, majd az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa lett. 1973-tól a JATE adjunktusa, 1983-tól docense, 1997-től professzora, 1980–81-ben Firenzében a Harvard Egyetem Reneszánszkutató Intézetének ösztöndíjasa, 1986-ban a Columbia egyetem ösztöndíjasa volt New Yorkban, 1991–95-ig római és máltai magyar nagykövet. 1997-től az MTA Irodalomtudományi Intézetének igazgatója. Kandidátus (1982), Toldy Ferenc-díjas (1990). Kutatási területe a magyarországi humanizmus korától a 17–18. századi magyar és európai újlatin költészet (főként a verses epika) alkotásain keresztül a 20. századi és a kortárs magyar irodalomig terjed. Több folyóirat szerkesztőbizottságának tagja (*Vigilia*, *Magyar Napló*, *BUKSZ*). A nyolcvanas évek közepétől személyes hangú szépprózai írásai is megjelennek.

Újragondoló

„Átlényegülés” az új játéktérben

Szekér Nóra és Riba András A Nagy Imre-kódról, a katarzis és a hatalomtechnika jelentőségéről

Rovatunkban az elmúlt időszakban megjelent tudományos munkák – különös tekintettel a RETÖRKI által megjelentetett szellemi termékek – bemutatására, esetleges újragondolására teszünk kísérletet. Első számunkban Szekér Nóra és Riba András László 2014 végén megjelent *A Nagy Imre-kód* című kötetéről beszélgettünk a szerzőkkel.

A sokat sejtető cím után a kötet alcíme már egy jobban körülhatárolt kérdésre összpontosítja a figyelmet. Melyek azok a hatalomtechnikai dimenziók, amelyek közé a Nagy Imre-újrateremtéssel kapcsolatos problémák beilleszthetők?

Riba András: Az újrateremtés kapcsán általunk vizsgált késő-pártállami döntéseknek, politikai machinációknak a lényege az, hogy az MSZMP – főként ideológiai természetű kérdésekben – átalakul. A kádári kommunista örökségtől próbálnak távolodni, ennek teherterelei bizonyos értelemben egyfajta láncolatot alkotnak: „ellenforradalom”, Nagy Imre és így tovább. Olyan kérdések, amelyek megnehezítik egy új arculat kialakítását. A politikai machinációk közé sorolható az újrateremtés ügye is, természetesen állampárti perspektívából.

Szekér Nóra: Kiemelten fontos, hogy egy átmeneti időszakban keresi a párt az új arculatát. Kérdés, hogy miért éppen Nagy Imre ügye lett ennyire fontos. Egyrészt – amire András is utalt – a múlt tehertereleként előkerült 1956 ügye, mint a Kádár-rendszer legitimációs „gombóca”. Az „ellenforradalom” kér-

dése a rendszer legitimációjának egyik gyenge pontja, de '56 leverésére a megfelelő önállításhoz szüksége volt a Kádár-rendszernek. A párton belül Kádár kiemelt státuszát az adta, hogy a kommunista rendszer ellen indított „ellenforradalmat” legyőzte, és megtisztította a közéletet azoktól a szereplőktől, akik ezt a robbanást előidéztek. Abban a szerepben léphetett fel, hogy a forradalom leverése által megvédte az egész kommunista blokkot, a szovjet rendszert és a „magyar hazát”. Ha viszont az 1956-os eseménysort nem egy diktatúra keretei között elemezzük – hanem egy demokratikus átmenetre való előkészület során –, akkor a forradalom és a megtorlás már egyértelműen legitimációs vákuumként lép fel. Nagy Imre személye szintén nem egy egyszerű kérdés. Nemcsak kommunista, de moszkovita volt, aki kapcsolódott a Szovjetunióból irányított hatalmi rendszerhez. Első miniszterelnökségére a szovjet pártvezetés akaratából kerülhetett sor. Ez a kettősség a rendszerváltás idején lehetőséget adott a pártnak arra, hogy a reformmozgalmat előtérbe helyezve magát is rehabilitálhassa. Nagy Imre újrateremtése és újraértelmezése egyrészt új típusú bűnbakok kijelölését is maga után vonhatta. A már leváltott Kádár János a köré csoportosuló párt-

híveivel együtt egyre inkább ebbe a szerepbe csúszott. Másrészt az '56-ban is jelenlévő reformvonal hangsúlyozása a rendszerváltozás folyamatában is helyet biztosított a kommunista párt számára.

R. A.: A magyarországi kommunista mozgalomban – bármi is legyen éppen a párt neve – jelen volt a kontinuitás. Ezt a bolsevik típusú hatalmi berendezkedés és a diktatórikus megoldások alkalmazása jelenti. Ezért van nagyon sajátos helyzetben a Grósz Károly-féle késő-pártállam, mert szabadulnia kell a Kádár-rendszerrel és annak örökségétől. Ezzel együtt, sőt egy időben olyan arculatot kell kialakítania, amely egy későbbi helyzetben, nehezen megjósolható plurális feltételek között is elfogadható, adott esetben versenyképes. A történeti kutatások erre az időszakra vonatkozóan keveset foglalkoznak ideológiai természetű kérdésekkel. Sokak számára ez a megközelítés érdektelen területnek tűnhet, véleményem szerint azonban pontosan ebben van a trükk. Azt hiszem, a

Grósz-féle kurzus újszerű megközelítése lényeges pontja a kutatásainknak.

Sz. N.: A kései MSZMP-ben nagyon sokféle irányvonal, és ehhez kapcsolódóan sokféle politikai stratégia vonultatható fel, elég, ha Grószra, Pozsgayra vagy Berecz Jánosra gondolunk. A párt egysege kapcsán nem mellékes az a gondolat, amit Grósz Károly idézett Arisztoteléstől az MSZMP KB kongresszusán: „Igazat az beszél, aki együvé tartozónak tartja az együvé tartozót és különválasztottnak a különválasztottat.” Ez olyan szempontból is hozzátartozik a kérdéshez, hogy ha a párt csak a reformvonalat vállalja fel, azzal az a probléma, hogy a szereplők nagy része – Nyers Rezső, Berecz, Grósz, Pozsgay vagy akár Horn Gyula – bizonyos pillanatokban ortodoxnak, bizonyos pillanatokban reformernek nevezhető. Ha a közelmúltra gondolunk, egy személyen belül is ötöződött több vonulat. Ez a jelenség az egész Kádár-rendszer sajátja is volt: úgy konszolidált, hogy megtorolt – mindezt

Riba András és Szekér Nóra könyvükben a Nagy Imre-újrateremtés ügyén keresztül a késő-pártállam hatalmi mechanizmusait is bemutatják.

Fotó: Házi Balázs

szintén egy személy fémjelezte. Bravúr kellett tehát ahhoz, hogy az együvé tartozók egyben maradását kifelé kommunikálni lehessen. Ezért is volt tétje annak a kérdésnek, hogy hogyan nevezzék '56-ot. Az ellenforradalom kifejezés teljes elzárkózást jelent attól, ami történt, de még Nagy Imrétől is. A népfelkelés meghatározásba Nagy Imre már belefér, de a megtorlás nem. A könyvünkben ezért is igyekeztünk hangsúlyozni, hogy Pozsgay népfelkelés-bejelentése nem azonos azzal az állásponttal, amit hivatalos álláspontként az MSZMP képviselt a rendszerváltás utolsó pillanataig. A párt hivatalos álláspontja ugyanis a „népfelkelés, ellenforradalmi elemekkel” volt, még hogyha a párt a közvélemény felé a népfelkelést is hangsúlyozta. Csak és kizárólag ez oldhatta meg a párt problémáját. Az „ellenforradalmi elemek” megtartása nélkülözhetetlen volt ahhoz, hogy a pártegység fenntartható legyen az átmeneti időszakban. A „népfelkelés” viszont azért kellett, hogy Nagy Imre újratemethető, a reformvonal pedig életre hívható legyen.

A rendszerváltás legkatartikusabb élményének az emberek többsége Nagy Imre újratemetését mondáná, mindemellett elég sokan emlékeznek a már idézett Pozsgay-nyilatkozatra is. A kutatásaitok, a dokumentumok újraolvasása után – a fenti árnyalásokat elfogadva – mégis miben látjátok ez utóbbinak a jelentőségét?

R. A.: Egyvalamit tisztázni kell. A Történelmi Albizottság jelentésére Grósz Károly nagyjából a következőképpen reagált: „Nincs az a munkás-paraszt érdemremmel kitüntetett elvtárs, aki ezt az értékelést elutasítaná”. Pozsgay Imre is erre a tanulmányra hivatkozva tette a bejelentését. A katarzisknak társadalom-

lélektani jelentősége van, ugyanakkor ez együtt jár azzal, hogy az emberek egy ilyen lélektani pillanatban nem a részletekre koncentrálnak. A kutatók sajnos utólag rámutatnak a háttérben zajló folyamatokra és tényekre is.

Sz. N.: Az, hogy a háttérben a párt kezelni próbálta a katarzist, nem von le annak erejéből. Sőt, ez is azt jelzi, pontosan tudták, mekkora töltete van '56-nak, ezért nem hagyhatták az emberekben rejlő energiákat szabadon „garázdálkodni”. Az emberekben nem tudatosodhatott – hiszen a hatalomtechnika lényege pont ez –, hogy az '56 újraértelmezése felett való öröm bizonyos értelemben kezelve volt. Az 1956-os forradalom egy emelkedett közösségi élményt jelentett. A bukás után azonban következett egy véres megtorlás, és arról, ami történt, a társadalom nemhogy nem beszélhetett, de azt kellett hazudnia, hogy ellenforradalom volt. Nem temethette el halottaikat, ugyanakkor arra kényszerítették, hogy a temetetlen halottaiba még belerúgjon az által, hogy ellenforradalmároknak nevezi őket. Teher és frusztráló érzés, ha az ember azt érzi, hogy az életben maradáért cserébe meg kell hasonulnia önmagával. Az a pillanat, amikor hivatalosan elhangzott a „népfelkelés”, egyben azt is jelentette, hogy a magyar társadalom felszabadult az alól, hogy hazugságra legyen kényszerítve. Ez okozta a katarzist.

Nagyon összetett folyamatokat ábrázol a könyv. Kitértek a különböző apró „zavarórepülésekre” is. Gondolok itt a Grósz által megfogalmazott, Nagy Imre szovjet ügynöki múltjáról szóló kijelentésre a pártfórumokon, a radikális emigránsok (Pongráz Gergelyék) távolfartására a temetéstől, vagy éppen Vásárhelyi Miklós és Mező Imréné levélváltására a megbékélés szük-

ségességéről. Ide sorolható talán a temetés szónokainak kiválasztása is. Ezek is előre kigondolt, lejátszott hatalomtechnikai eszközök voltak?

R. A.: Abszolút értelemben. A politikai-hatalomtechnikai eszközök szinte teljes tárházát felvonultatta a késő-pártállami vezetés. Számomra meghatározó kutatási élmény volt azt látni, hogy a vezetés hogyan próbálta egyszerre párton belül, az állami szinteken és a társadalomban játszódó folyamatokat a végletekig befolyásolni és irányítani. Sajnos nem lehet elvitatni, hogy ennek egyfajta hozadéka volt a viszonylagos stabilitás, de háromszor alá kell húzni, hogy mindezzel a saját malmukra próbálták hajtani a vizet.

Sz. N.: A párt számára igen komoly hatalomtechnikai kérdést jelentett, hogy hogyan lehet kibújni 1956 megtorlásának ódiума alól. Ez sikerült, mert ugyan a megtorlást dicsőséggé nem tudták formálni, de a felelősségre vonás alól ki tudtak csúszni. A könyvben elég hangsúlyos, hogy a hatalom igyekezett a történeteket olyan fogalmak köré építeni, amelyek távol álltak a didaktikus pártz-sargontól. Általános emberi értékeket fogalmaztak meg, ezért könnyű volt velük azonosulni. Ilyen volt pl. a „nemzeti megbékélés”. A párt sokat köszönhet az ilyen jelszavaknak azzal kapcsolatban, hogy sikerült presztízavesztés nélkül kikerülnie '56 újraértelmezéséből. Az aczéli-kádári konszolidáció hasonló logikával nevezte „nemzeti tragédiának” 1956-ot, amely ugyan nem írta felül az „ellenforradalmat”, de az is tudott vele azonosulni, aki teljesen mást gondolt '56-ról. A rendszerváltás időszakában, Pozsgay bejelentése után 1956-ról a „nemzeti megbékélés” jegyében beszéltek. Ezek után nem ezzel a jelszóval nem lehetett azonosulni, hanem azzal, aki ezt

megkérdőjelezte. Az állambiztonság által készített sajtótervek jól mutatják, hogy a párt számára még mindig rendelkezésre álló intézményeken keresztül a sajtóban és a közvéleményben hogyan tették általánossá ezeket a fogalmakat. Meg kell békélni, ha azt akarjuk, hogy legyen jövőnk, el kell engednünk a sérelmeinket – mondták. A párt ekkor a békéltető szerepében lépett fel, de ehhez hangsúlyoznia kellett, hogy neki is megvannak a maga halottai és áldozatai. Lényegében egyenlőséget tettek a két oldal sérelme között. Magát az újratemetést is igyekeztek úgy kommunikálni, hogy erre az eseményre – és a „nemzeti megbékélésre” – ők adják meg a lehetőséget.

R. A.: Számomra ezzel a kérdéssel kapcsolatban a kutatás konklúziója az, hogy utólag nem érdemes ábrándokat kergetni. Sajnos elég jól kirajzolódnak ezek a folyamatok, cselekmények, gondolatok. A katarzis-élmény kapcsán felmerül a dilemma, hogy érdemes-e mindent megírni, milyen hatással van ez azokra, akik akkor euforikusan élték meg az eseményeket. De ha valami nincs is megírva, attól az még sajnos úgy van.

Sz. N.: Ehhez kapcsolódóan számomra nagyon érdekes volt a saját emlékeim és a mostani kutatások különbsége. A történetek pillanatában az volt az ember benyomása, hogy a párt gyenge, elvesztette a befolyását, és mint vesztes játékos a vert helyzetben, szinte pánikszerűen levonul a pályáról. Most, a dokumentumok értelmezése kapcsán nem mondom, hogy nem lehetett ilyen vonulatot is érzékelni a KB egyes felszólalásaiból, mégis úgy érzem, szó sem volt arról, hogy a párt egy pillanatra is elvesztette a fejét, és az irányítást annál egy kicsit is jobban kiengedte volna a kezéből, mint amennyire feltétlenül szükséges volt.

R. A.: Ez nagyon fontos. Én úgy látom, hogy a késő-pártállami vezetésnek ekkorra már nem a politikai hatalom megtartása volt a célja. Ebből a megközelítésből fogalmaztam meg a rendszerváltás kapcsán a „hatalom átlényegüléséről” szóló megállapítást. A 20. századdal foglalkozó történészek által nem igazán használt fogalom ez. Nem a politikai hatalom átmentése volt a lényeg, hanem a gazdasági, üzleti területeken való hatalom megszerzése. Amíg az ellenzék különböző csoportjai nemes küzdelmet folytattak a politikai hatalom parlamentáris keretek közötti megszerzéséért, tulajdonképpen egy, két, három, vagy sok lépésnyi hátrányba kerültek. A késő-pártállam ebben a játszmában egy más típusú hatalom megszerzésébe fektetett energiákat.

Sz. N.: A kommunista vezetés már új játéktérben, új játékszabályokkal gondolkozott. Az átmeneti időszak persze azt még lehetővé tette számára – és ennek megtartására ügyelt is –, hogy az új játékszabályokat ő alakítsa ki.

A megszerzett gazdasági hatalom alapján azért később sokkal könyvebbnek mutatkozott ugyanazt újra politikai hatalomra váltani...

R. A.: Persze, ez is hozzátartozik az átlényegüléshez...

Milyen volt a könyv fogadtatása? A megjelenés óta eltelt időszak kutatásai mennyiben változtatták meg, árnyalták, vitték tovább a gondolataitokat ebben a témában?

R. A.: A hozzánk eljutott szakmai vélemények alapvetően pozitívak voltak. A könyv nehezen emészthető, de ezt nem tartom hibának, mert ez a kérdés bonyolultságából adódik. A kötet egy mo-

zaik fontos darabja, de az egész képet még nem rekonstruálja, ahhoz további kutatásokra van szükség. Bízom benne, hogy a jövőben támpontot jelent, és a sikerét is ez méri meg majd leginkább.

Sz. N.: Olyan visszajelzést nem hallottam, amely szerint a könyvben megfogalmazottak ne lennének megalapozottak. Krahulcsán Zsoltnak a *Kommentárban* jelent meg egy recenziója a kötetről.¹ Ennek azért is örültünk, mert ritkán olvasható olyan recenzió, amely ennyire komolyan veszi és körbejárja az olvasmányát. Érdemi módon követi a gondolatmenetünket, és annak kapcsán fogalmazza meg észrevételeit. A könyvvel kapcsolatban egyetérttek Andrással: nem könnyű olvasmány. Nem azt tudja meg az ember belőle, hogy „mi történt”, hanem egy olyan műfajt választottunk, amiben a forrásokon keresztül hangsúlyozzuk a sok síkon zajló események közötti összefüggéseket. A célunk az volt, hogy megértsük és bemutassuk azt a hatalomtechnikai gyakorlatot, ahogy a párt '56 kérdését és ezzel összefüggésben Nagy Imre újratemetését kezelte. Nem ítéletet akartunk mondani a történetek felett. A kötetünk inkább egy korszak, egy hosszú évtizedekig működő gyakorlat egy elemének az ábrázolása.

R. A.: Azt mondhatjuk, hogy a könyv Nagy Imre újratemetésén keresztül a késő-pártállam hatalmi mechanizmusait mutatja be.

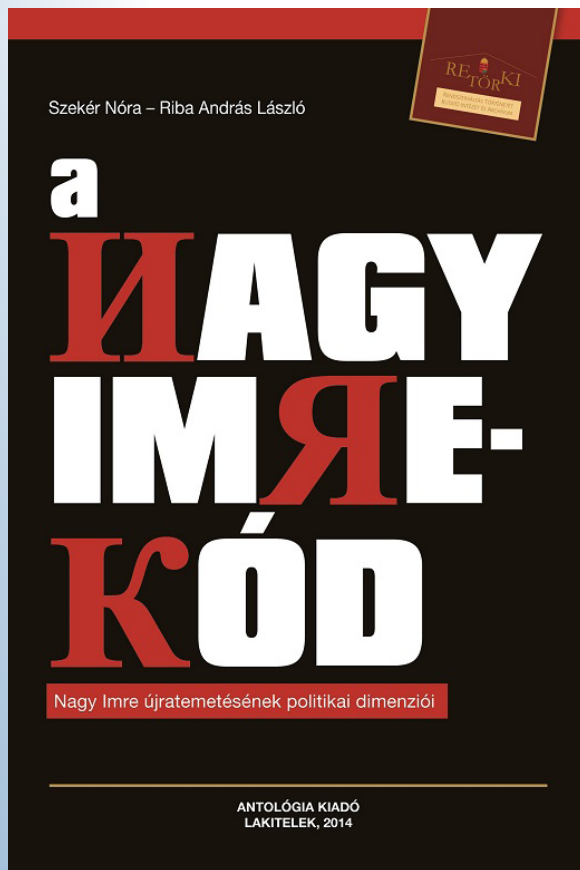
NAGYMIHÁLY ZOLTÁN

1 Krahulcsán Zsolt: *Kódfejtés. Kommentár*, 2015/5, 110-116. http://kommentar.info.hu/attachment/0001/547_kommentar-1505-09-krahulcsan.pdf (Utolsó letöltés: 2016. október 13.)

SZEKÉR NÓRA – RIBA ANDRÁS LÁSZLÓ

A Nagy Imre-kód. Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói.

Lakitelek, Antológia, 2014.

„1989 a rendszerváltás éve. Huszonöt év távlatából, történeti szempontból ismerve a politikai folyamatok végkimenetelét, vagyis hogy 1990-ben új államrendszer létesült, minden kétséget kizáróan állíthatjuk. A hatalom akkori birtokosai és a rendszerváltó ellenzék tárgyalások keretében megállapodtak a kormányzás kérdéséről, vagyis arról, hogy kinek a kezébe kerüljön a hatalom. Nem arról volt szó tehát, hogy a közhatalmat a puhának tűnő diktatúra keretei között gyakorló Magyar Szocialista Munkáspárt egyszerűen megosztja, vagy átadja a már nemcsak szervezetként, hanem erőként is fellépni képes ellenzéki pártoknak, azok pedig egyszerűen elfogadják tőle. Mivel az ellenzéki pártok a demokrácia értékeit tartották szemük előtt, ezt a megoldást nem fogadhatták el, értékeikhez tartották magukat. Ez a forma egyébként elvi alapon a hatalom hasonlóan önkényes kisajátítása lett volna az állampolgárok feje fölött még akkor is, ha nem erőszakkal és adminisztratív hatalomtechnikai eszközökkel történt volna meg. Akkor mégis miről állapodott meg a hatalom és az ellenzék? Valójában arról, hogy a hatalom hogyan kerüljön oda, ahonnan ered, ahol arra használhatják, amire való. Vagyis *átlényegült* formájában kerüljön szabad választások megtartása alkalmával a néphez, és a nép döntse el azt, hogy a hatalmat szabad akarata által kik birtokolhassák és gyakorolhassák.”

(Részlet Riba András László előszavából)

Portré

Csak ezt ne tovább!

Benedek Lajos a hazugságok elleni lázadásról

Benedek Lajos a forradalom hatvanadik évfordulója alkalmából kereste fel a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI) munkatársait. Úgy érezte, az eddig keveseknek elmondott történetét érdemes megosztania velünk is. Meghallgattuk, és úgy gondoljuk, a vele készült beszélgetés szövege érdemes a közlésre, többek között azért is, mert életén keresztül szép ív rajzolódik ki a 20. század különböző korszakairól. Nagybajomi forradalmi tevékenységének „jutalma” az internálás Kistarcsára, majd Tökölre, állásából való elbocsájtás, évekig tartó ellenőrzés és megfigyelés a Kádár-rendszer alatt. Megtudhatunk részleteket arról is, hogyan élte meg a rendszerváltást, és miért csatlakozott a Politikai Foglyok Országos Szövetségéhez (POFOSZ). Élete egy szinte szokványos magyar élet a 20. században: „átlagos” kiállás egy nem átlagos korszakban.

Milyen volt a gyermekkor? Hogyan élte át a két világháború közötti időszakot?

Kondoroson születtem, Békés megyében. Édesapám egy uradalomnak volt a tehenésze, a szülei egészen kicsi korban haltak meg, úgyhogy öneki is csak homályos emlékei voltak róluk. A nagybátyja nevelte, öten vagy hatan voltak testvérek. Édesapám az osztrák-magyar hadseregben szolgált 1914-től. Éppen leszerelt volna, amikor kitört a háború. Odahaza mesélt róla: éveket töltött el a fronton, beszélt Doberdóról és Isonzóról. Nagybátyja uradalmi gépész volt. Nem tudom, a gőzeke mond-e valamit a mai fiataloknak, nos, ő ennek a kezelője volt. Édesapám ott, Csorváson lett először bojtár a tehenészeknél, utána megtanulta a szakmát és átjött Kondorosra az egyik uradalomba. Ott születtem – két nővérem után – én. Édesapám vezette

Fotó: Nagymihály Zoltán

később az uradalomnak a tehenészetét, ami emlékezetem szerint 50-60 tehénből állt. Miután az uradalmi iskolában elvégeztem az elemi, az egyik intézőnek a

fia, akivel összebarátkoztam, és nálam talán 2-3 évvel volt idősebb, elhatározta, hogy elvégezteti velem a négy polgárit. Az első évében végig tanított engem, és elvitt különbözeti vizsgára, Orosházára, ahol fölvettek. Elég jó tanuló voltam, 18 éves koromig a származásom ellenére kitűnő. A polgári után a mezőgazdasági középiskolába mentem át, itt ért az 1944-es év. Az 1926-os születésűek – mint én – még beleestek az általános mozgósításba.

Magyarország 1941-ben lépett be a háborúba, nyilván előtte voltak már ennek előszelei. Hogyan élték meg? Bízta benne, hogy maguknak nem kell menni, nem fognak már beleesni, vagy ez azért ott lebegett a fejük felett?

A középiskolában – sőt, már az elemi felső osztályaiban is – volt leveletoztatás. Ott egy kicsit előkészítették a fiatal fiúkat arra, hogy a katonai szolgálatot majdan teljesíteni kell, de arra nem gondoltunk ebben a korban még, hogy mi, személy szerint is belekeveredünk. Nem mondom, hogy nagyon rajongtunk a németekért, de édesapám nevelése azért egy kicsit „odahúzott”: az osztrák-magyar hadseregben szolgált, elég jól beszélt németül emiatt (a hadseregben a vezényszó német volt). Úgy emlékezett vissza a katonai- meg a frontszolgálatára, hogy nagyra becsülte a németeket, ezt nem lehet letagadni. Úgyhogy annak ellenére, hogy tulajdonképpen középe-sen szegénysorban éltünk, nem nagyon vártuk az oroszokat. Az ismerősi kör sem. Egyetlen egy kommunista barátja volt édesapámnak – Kiszél Pali bácsi –, aki gyakran átjött hozzánk. Édesapámnak járt a *Friss Újság* – egy akkor létező közepszerű lap –, ő nálunk olvasta, és fűzte mellé a megjegyzéseket. Nem volt talaja tulajdonképpen a szegények kö-

zött sem. Tudtuk, hogy szociáldemokrata párt működött a faluban, ott valami élet volt, de a közhangulat egyáltalán nem volt „vörös”.

Az Ön által leírt visszaemlékezések alapján nem beszélhetünk nagyon szervezett katonai vezetésről, Ön a „csellengés” szót használja.

Igen, szeptember utolsó hetében derült ki, hogy mi is részesei lettünk az általános mozgósításnak. Kb. 50-60 fős, leventekorúakból álló csoportunkat gyalogmenetben Szarvas város irányába útba indították, ismeretlen végcél felé. Naponta kb. 50 kilométeres gyalogmenet után jutottunk el Dunaföldvárra. A Kondorosról indult leventeegység felét Paksra vitte át a leventeoktató parancsnokunk. Tulajdonképpen innen mindannyian úgy indultunk tovább, hogy hazamegyünk Kondorosra. Igen ám, de akkor a csongrádi hidat már elfoglalták az oroszok. Szóval már szinte a front közelében voltunk. Volt egy gyerekkori jó barátom – Rusznák Gyurka –, akivel ragaszkodtunk egymáshoz, és ő velem tartott. Mondtam, hogy felmegyünk a nővéremhez. Tulajdonképpen az volt a hitem, hogy vissza fogják szorítani az oroszokat. Azt hittem, hogy Gyömrőn megtalálom a nővéremet, és vele majd haza tudok menni. Más választás nem volt, mint nekivágni a frontnak, vagy megvárni, hogy átmenjen rajtunk. Én menni akartam a nővérem után. A Teleki-kastélyban azonban csak egy szakácsnőt találtunk, aki sajnálkozva közölte, hogy nővérem a családdal Nagycenkre települt át.

Nagycenken találkozott a Széchenyi, Teleki, Bethlen család különböző tagjaival. Az imént említette a nevelést, illetve, hogy szegény családból származtak. A kommunista propaganda antagonisztikus

ellentétet vélt felfedezni az arisztokrácia és a szegényebb rétegek között. Ezek az Ön soraiból nem látszanak, kifejezett szeretettel ír a Teleki család tagjairól.

Nem tudom, hogyan alakult volna, ha nem ilyen körülmények között találkozom velük. Itt tulajdonképpen már ők is földönfutók voltak. Decemberben a nagycenki Széchenyi-kastélyt bombázták le angolszász bombázók, így ott nem maradhatott a Teleki család. Teleki László akkor már katonai szolgálatot teljesített, így nővérem – szegény, Isten nyugtassa – egyedül volt, aki ellátta a családot. A főzéstől, mosástól kezdve mindent. Mind Teleki grófné, mind Bethlen Ilona gyakorlatlanok voltak. Csoválom, hogy nővérem bírta a gyerekek ellátását, megmozgatását és az összes többit. Végül Herend tájékán kerültek a front mögé, egészen addig látta el a családot. Írta a nővérem, hogy ott már olyan helyzetben voltak, hogy ahhoz, hogy a gyerekeket tudják etetni, koldultak. A grófné is, ő is. Nem úgy, hogy kiálltak az utcasarokra, hanem akitől mertek kérni, kértek. A nővéremnek van egy kéziratos feljegyzése, másfél oldalnyi, ahol azt írja, hogy szó szerint éheztek. Voltak a grófnééknek svájci kapcsolatai. Ez is érdekes számomra, hogy valamiért nem akartak kimenni hozzájuk. Nem tudom, miért nem, de a két gyereket kijuttatták valahogy. Ismeretlen okból nem került sor arra sem, hogy kintről kapjanak támogatást.

Mit gondol, miért csak a két gyereket küldték ki?

Nem tudom megfejtani. Számtalan arisztokrata ment külföldre, de hogy ők miért nem akartak átmenni a határon, azt nem tudom. Én magamban a becsületükre hivatkozom, lehet, hogy a magyarságukat akarták ezzel bizonyítani. A nővérem

a Teleki család egyik ismerősétől tudta meg később, hogy Teleki gróf és felesége vasúti szerencsétlenségben meghaltak, amikor Varsóba utaztak, hogy találkozzanak a szintén Varsóba tartó két fiukkal. Bethlen Ilonáról tudom, hogy Vönöckön még ott volt velük, utána én vittem be lovaskocsival Celldömölkre, mellettem ült az ülésen. Ott sikerült egy német katonát megszólítania, és megkérdezni tőle, hogy merre van a Gestapo irodája. Később derült ki, hogy engedélyt kért, hogy Nyitrába települhessen. Úgy látszik, hogy ők tudták, hogy engedély nélkül nem mozoghatnak, sejtették, hogy nyilván vannak tartva. Megkapta az engedélyt, és felköltözött oda. Nem tudom, hogy mi történt vele azután.

Hogy került a hadsereg állományába?

Vönöckön voltunk, Telekiék egy református vagy evangélikus lelkészhez, Teleki Lászlónak – aki egyébként gróf Széchenyi István dédunokája volt – egy évfolyamtársához mentek. A község mellett volt a kenyeri repülőtér, ahol szolnoki vadászok telepedtek meg. A községbe bejárt egy-két tiszt meg tiszthelyettes is, többek között az egyik légvédelmi szakasznak a parancsnoka, Vadnai hadnagy. Beszélgetésünk során ő figyelmeztetett, hogy mi leventekorúak vagyunk, és be fognak rángatni bennünket az akkor alakult Hunyadi páncélgránátosokhoz. Nekik az volt a feladatuk, hogy egy-két páncélököllet egy kiásott lyukba telepedtek, és a páncélost bevárva vagy eltalálták, vagy nem, utóbbi esetben átgázolt rajtuk az orosz tank, és megfordult rajtuk. Rendszerint nemigen éltek túl a háborút. Ezért a hadnagy beszélt az ütegparancsnokkal, és napok alatt elintézte, hogy beöltöztessenek mindkettőnket, Rusznák Gyurkát és engem. Ahogyan települt a reptér, úgy mentünk a légvédelemmel utána. Vát, Szombat-

hely, Nagyszentmihály (Großpetersdorf), Felsőőr (Oberwart), utóbbiban még tábori repülőtér volt, annak védelmét láttuk el. Kiscserkésznek hívtak az öreg katonák bennünket. Innen kerültünk ki Rottermannba, ott már a gyárvédelemben voltunk. A nyugati rádiókat hallgatva nagyjából tisztában voltunk a helyzettel. Bömbölték, hogy nincsenek hadifoglyok, aki tud, menjen haza. Kétfelé szakadt a társaság: a tiszteknek egy része ment tovább nyugatra – valószínűleg ők jártak jobban –, mi egy jó páran pedig hazafelé. Azért csapódtak hozzánk is számosan. Az Enns völgyében, ahogy jöttünk hazafelé, egy orosz autós konvoj megállt mellettünk. Leszállt róla több katona meg egy orosz tiszt, és tolmácsot kerestek. A patak mellett kellett sorba állnunk, letetnünk a felső zubbonyt, majd az inget, félmeztelenül álltunk ott, nem tudtuk, hogy mit akarnak. Nagyokat röhögtek rajtunk, aztán tovább mentek. Nagyon megijedtünk, azt hittük, hogy kivégeznek bennünket. Graznál már egy-kétezeren lehettünk. Egyre több orosz katona került mellénk. Az első éjszaka még megvoltak a kétszemélyes katonai sátrak, de a félelem összehúzott bennünket, emlékszem, négyen voltunk egy ilyen sátorban. Voltak olyan magyar katonatisztek, akik vitték a családjukat magukkal. Egyszer csak nagy ordítást, női visongást hallottunk. Vitték a magyar nőket az oroszok, megfigyelték, hogy melyik sátorban vannak; kicsi lányokat is. Rettenetes volt. Egy esetben férfiordírást is hallottunk, majd egy lövést és egy jajdulást. Később kiderült, géppisztolylövés volt. Az egyik magyar katonát taszigálta ki géppisztolyával az orosz. Szegény magyar katonának tyúkmelle volt, a domborúbb részén lőtték keresztül. Csak sűrölte a golyó. Ettől kezdve már nagyon csúnya világ volt. Még egy érdekes történet, emlék innen. Amikor beértünk Grazba, nappal volt, és ötösével kellett bevonulnunk. Ácsorogtunk valahol a főtéren. Megje-

lent dzsipen egy orosz tiszt, holtrészegen körözött a téren, időnként hátra nyúlt, és kidobott egy pezsgősüveget. Ordított, énekelt. Ha hiszik, ha nem, amikor közel jött hozzánk, én a sor széléről kiugrottam. Kiemeltem egy pezsgősüveget a koszból, és behoztam a sorba. Az ő akár agyon is lőhetett volna, miután kiléptem a sorból. Életemben nem ittam még pezsgőt. Az öreg katonák persze örültek neki, fölbontották mindjárt, elosztottuk.

A fogolytáborban, Sorokpolány község mellett mi magunk építettük meg a huszonötös férőhelyeket, bunkereket. Négy bunker adott ki egy századot. Ahol több ezer ember van, ott elkerülhetetlenül gondoskodni kell arról, hogy legyen olyan hely, ahol az étkezés utáni kényszert el lehet intézni. Ezeket a hosszú-hosszú ásott gödröket sátor alakban fagerendák támasztották, azokat pedig összekötötte olyan ülésmagasságban egy hosszú gerenda, mindkét oldalon. Arra kucorgott föl a rab, ott végezte a dolgát, a gödör pedig telt. Egyre gyakrabban előfordult az, hogy beleestek emberek, általában a németek. Ezt aztán az ember úgy magyarázta önmagának, hogy rosszabbul voltak táplálva a német katonák. Úgy látszik, a magyar ember jobban tartotta magát. Ezeket a szerencsétleneket onnan ki kellett venni, majd a fürdőbe – amit szintén magunknak építettünk – kellett volna vinni, ám oda csak havonta egyszer jutott el egy század. Nem engedték őket mosakodni, hanem kint kellett a bajtársaknak vödörből meg egyebekből lemosni a szerencsétlen embereket. Iszonyú visszagondolni rá, de ma már néha mosolyogni is tudok rajta. Szörnyű volt azt is látni, amikor az egyik újabb csoporttal érkező német katonát az ő kiemelte, és félreállította. Megjelent a tábor parancsnoka, odament a némethez, kérdezett tőle valamit, majd a kezében lévő összehajtott újságból kirántott egy pisztolyt, és szíven lőtte. Aztán elterjesz-

tették, hogy szökni akart... Megrendezett eset volt, mint egy másik is, amikor viharos esőben hallottunk lövéseket, amelynek végén három német testét tették közszemlére, szitává löve.

A kezdet kezdetén sem mérlegelték, hogy Nyugaton maradnak?

Nem. Sem Gyurka barátom, sem én. Nem volt nekünk olyan kitekintésünk a világra, hogy tudjuk, mit kezdenénk ott. Nekünk csak a haza, haza, haza. Ezalatt a szüleimnek a házat értettem. Gyerekek voltunk még tulajdonképpen.

Amikor észrevették, hogy ennyi orosz katona gyűlik Önök köré, nem próbáltak megszökni onnan, és kiválni a csoportból?

Nem. Sőt, aki leszakadt valamiért, futott, mint az örült, hogy utolérje a társaságot. Még véletlenül sem akartunk lemaradni. Annál is inkább, mert az első orosz öröket akkor kaptuk, amikor mondták, hogy az erdő tele van bujkáló SS-ekkel, és ők azért vannak itt, hogy vigyázzanak, nehogy azok megtámadjanak bennünket. Ráadásul azt is ígérték, hogy Szombathelyig kísérnek minket, mert ott kapjuk meg az elbocsátó iratokat. Ezt a téstát mi bevettük. Miért ne, gondoltuk, hazamegyünk...

Hogyan szabadultak ki?

A bunkerépítések kezdetén kihirdették, hogy ha azok – a volt nyilasok részére – elkészülnek, mi hazamehetünk. Nyár közepére készültünk el. Ekkor a táborban egy katonai orvoscsoporthoz személyenkénti vizsgálatot tartott, és megkezdődött a munkaerős foglyok kiszállítása keletre. Nem voltam akkor sem daliás természet, így ezt megúsztam. Augusztusra már csak pár százan maradtunk Sorokpolányban. Augusztus végén gyalogme-

netben indultunk Alsópatyra, ahonnan szeptember elején szabadultunk.

Hogyan tudta mindezen élmények után újrakezdeni az életét?

1946-ban érettségiztem. Az első évben édesapámmal gazdálkodtam, ő is földhöz jutott, mint ahogy a gazdasági cselédek mindegyike. Fel kellett építenünk egy kis tanyát, a pusztai földön, hiszen az uradalomban lévő régi épületről már eldöntötte a község, hogy lebontja. Azok, akik benne laktak, egyrészt megkaphatták a saját részüket – édesapámnak egy konyhája és két szobája volt –, ugyanakkor voltak a községből is egyesek, akiknek szükségük volt rá, vihetek anyagot másokéból. Meg kellett egyezzenek azzal, aki ott lakott: nekünk is a felét másnak kellett odaadni. Ebből építettünk még azon a nyáron egy tanyát, ebben segédkeztem. Ekkor egyszer ástam életemben kutat, de jól megcsináltuk. Csodálom most is, hogy egy nyár alatt fel tudtuk építeni. Magunk és teheneink fölé is fedelet kellett adni. Egyszer Sárkány főjegyző üzent nekem. Valahonnan hírt vette, hogy leérettségiztem, és itt-hon vagyok. Fölajánlott egy adóügyi kisegítői állást, hogy mégse ott a földön töltssem az életemet, hanem az érettséginek megfelelően valami íródeák munkát végezzek. Így lettem adóügyi kisegítő egy évig, majd S. Szabó Ferenc államtitkár, aki a tanárom volt, kedvelt és érdeklődött irántam, szerzett állást a növényvédelemnél. 1948 januárjában kezdtem ott dolgozni.

Hogyan élték meg ezt az özönvízszerű, radikális változást? A háborúnak vége, a társadalom struktúrája teljesen megváltozott 1945-tel. Mennyire volt nehéz beilleszkedni?

A földeket úgy osztották, hogy egy sorban kapták a korábban a majorban lakó uradalmi emberek, és egy másik táblából a községiek, úgyhogy meglehetősen egységes társaság volt az a sor, ahol a mi kis tanyánk is fölépült. Előtte is ismertük nagyon jól az embereket, oda-vissza segítettünk egymásnak. A politikába nem nagyon avatkoztunk bele. Azért amikor a Veres Péter-féle Nemzeti Parasztpárt megalakult a községben, édesapám és én is tagjai lettünk, 1948 januárjáig. Gyengécske párt volt, a Kisgazdapárt volt az erősebb. A községi kommunista pártban a vezetést Budapestről lejött egy-két ember szervezte, leginkább egy Fehér nevű. Hogy honnan és miként érkezett, küldték vagy önmagától jött, nem tudom, de volt arról is már némi suttogás, hogy ezek között, akik Budapestről leszűrődtek, nagyon sokan voltak – és ez ma már nem újság senkinek –, korábbi nyilasok. Nem mondhatom a községre – pedig Viharsarok –, hogy az ottaniak nagyon exponáltak volna magukat a kommunisták mellett.

A földosztáshoz visszatérve: Önök mekkora földet kaptak?

Ha jól emlékszem, hat katasztrális holdat. Akkor és azóta is szeretem a földet, de csak egy-két évig tartott az egész öröm, mert 1948–49-ben megalakult a termelőszövetkezet, és ezzel vége volt az egyéni gazdálkodásnak. Pedig szegény apámmal nagyon jól indultunk. Emlékszem az első cukorrépatermésünkre. A cukor és a só közvetlenül a háború után nagyon nagy kincs volt. A sóért lovas-kocsival mentek át Erdélybe, és hoztak egy-két mázsával, és azt jó pénzért el lehetett adni. Azt hiszem, hogy 30 kiló cukrot kaptunk a cukorgyártól azért a répáért, amit beszállítottunk az első terméskor. Nagyon nagy öröm volt.

Hogyan élték meg, amikor le kellett mondani a földről?

Tulajdonképpen édesapám meglehetősen idős volt már akkor, nem nagyon vágta agyon a dolog, el is fáradt hamar. Hozzá tartozik a dologhoz az is, hogy neki annak ellenére, hogy csak földdel és a tehenekkel foglalkozott, nagyon a kezében volt a famunka. Tudott komplett kocsikereket csinálni. Volt, amikor az uradalmi bognárműhelyben, ha ideje engedte, részekben, egy vagy két év alatt, de megcsinálta a kocsikereket, annyira szerette a famunkát. Úgyhogy miután a tsz megalakult, és a földet kezelésbe vette, édesapámat a bognárműhelybe osztották be, mint munkást. És mit ad Isten, Rusznák Gyurka barátom lett a főnöke.

Hogyan jutunk el az Ön életében 1956-ig? Mik a főbb csomópontok, miután elkezdett dolgozni a nővényvédelemben?

Kezdetben elsősorban azzal telt el az idő, hogy a burgonyabogarat és az amerikai szövőlepkét mint kártevőt próbáljuk meg felszámolni. Mi Budapesten keveset tartózkodtunk, mert a legveszélyeztetettebb részekre – Somogy, Győr és Zala megyébe – mentünk le nyaranta. Télen készülünk a gépeknek a rendbehozatalával, és amint a burgonya kikelt, valahonnan már jelentették az egy-két burgonyabogarat. Onnantól az egész nyarat ott töltöttük. Inkább vidéken voltunk, akkor községi vagy városi szállást vettünk ki magunknak, elég jó napidíjat kaptunk. Tulajdonképpen Budapesthez nem sok minden kötött bennünket. A politikai életre ilyen módon nem is nagyon figyeltünk. Azt tudtuk, hogy a Parasztpárt mint olyan, ellehetetlenült, Veres Péter is elvesztette a talajt a lába alól. Nekem aztán 1956 hozta meg újra a párttagságot, az év júliusában vagy augusztusában.

ban léptem be az MDP-be. Hogy miért, azt nehéz elmagyarázni, azt meg kellett élni...

Ez önkéntes volt, vagy valahogyan kényszerítették?

Ismétlem: azt át kellett volna élni ahhoz, hogy megértse az ember, ami történt. Azt hozzá kell tennem, hogy 1953-ban, amikor megalakultak a növényvédelmi állomások, a Somogy megyeinek lettem a megbízott igazgatója. Odakerült a munkahelyre irányítva egy Oroszországban végzett nő, agronómusnak. Ha jól emlékszem, Kijevben végezte az egyetemet, ő kezdett a pártépítéshez. Egyre inkább úgy alakult a dolog, hogy a pártból előre megmondták, hogy ezzel-azzal mi történjen a munkahelyen. Az is hozzá tartozik a dologhoz, hogy a növényvédő állomások szervezetileg nem a megyéhez tartoztak, hanem a minisztériumhoz. Ez általában nem tetszett a megyéknek és a megyei pártbizottságoknak. Működött minden megyében egy ilyen állomás, amelyet Budapestről irányítottak. Volt olyan eset is, hogy a mi állomásunkról Békés megyébe küldtünk át gépeket vegyszeres gyomirtásra. Lenn voltam ellenőrizni, hogy mit csinálnak a mi embe-reink, és ott az egyik munkás, aki párttag volt, részegeskedett. A részlegvezető panaszt tett, én pedig vissza akartam rendelni Nagybjombba. Egy másik párttag erre azt mondta, hogy nem tehetem ezt, mert párttag. Egy ilyen kis morzsa is elég volt ahhoz, hogy mellbe vágja az embert, hogy tulajdonképpen azért, mert ő párttag, bármit megtehet. Kezdett a fejemre nőni a dolog. Egy ismerősöm azt ajánlotta, hogy egyszerű a megoldás, be kell menni közéjük, és akkor nem tudnak a fejemre nőni. Ez biztos, hogy nagy lökést adott nekem. Védekezés, jogos önvédelem volt. Nem azért lettem párttag, hogy megkapjak valamit: megkaptam előtte azt, ami a koromhoz viszonyítva nagyon

szép, felelős beosztás volt. A párttagok mindjárt megkapták a kinevezést, de nekem ahhoz nem kellett párttagnak lenni, hogy megbízott igazgató legyek.

Térjünk rá 1956 októberére! Előre éreztek valamit, vagy teljesen vilámcsapás-szerű volt, ami október 23-án elkezdődött?

Ezzel kapcsolatban egy néhány héttel korábbi történet. A növényvédő állomás éjjeliőrétől tudom a részleteket. Egyik éjjel megjelent egy géppisztolyos magyar kiskatona Nagybjom községben. Mondta, hogy Lengyelországban győzött a forradalom, és ő egy vasútállomást keres, ahonnan tovább tud utazni, mert részt akar venni a forradalomban. Az éjjeli őrfőlkeltette az egyik traktorost, aki vonatatóval, traktorral átvitte Böhönyére ezt a kiskatonát. Ott aztán bement az egyik házba. A vége az lett, hogy kiderült, hogy már körözték a honvédségnél, és állítólag öngyilkos lett valami pajtában vagy istállóban, ahová ott behúzódott. Én akkor sem hittem, és azóta sem hiszem, hogy főbe lőtte magát. Akkor már körözték, Böhönye is igen szorosan körül volt véve, úgyhogy tudhatták, hogy hol van. Agyonlőhették a szerencsétlent. Lényeg, hogy jöttek a hírek Lengyelországbaól arról, hogy mozgolódás van. A függetlenített párttitkár el-elkottyantotta korábban, hogy nem mindent úgy kellett volna csinálni, ahogy történt. Valahol olvastam arról, hogy Kaposváron volt egy nagygyűlés, amelyen többek között Dobi István is részt vett, és ennek a részleteiről már hírek terjengtek. Dobi beszéde után az egyik tsz vezetője vagy agronómusa fölszólalt, és panaszkodott, hogy nagyon rosszul csinálták, változtatni kell a szervezésen. Dobi erre rászólt, hogy ez lázítás, nem tűri el. A felszólaló úgy válaszolt: „Én meghallgattam magát, hallgasson meg maga is engem. Akinek a fenekét nyalják, annak

lehet, hogy tiszta lesz a feneke, de aki nyalta, annak mindig szaros lesz a nyelve.” Már a levegőben lógott valami, hogy mertek ilyesmit mondani és továbbadni az emberek.

Az október 23-ai budapesti események mikor jutottak el Önökhöz? Mikor kezdődtek az események Nagybajomban?

A dátumokkal egy kicsit zavarban vagyok. A községi orvossal igen jó barátságban voltam, idősebb volt nálam, de nagyon jó barátok voltunk. Gyakran találkoztunk, akkor is, amikor már gyülekeztek az emberek a tanácsházán. Együtt mentem be vele, hogy megnézzem, miről van szó. Jól esett, mikor ovációval fogadtak. Akkor már folyt a Forradalmi Bizottság megválasztása, és valaki bekiabálta, hogy: „Az igazgató urat az elnök mellé válasszuk meg!” Egy másik még hozzátette, hogy: „Mindig a szegény emberrel érzett!” Ez tényleg választás volt! Nagyon kedves idősebb bátyám lett az elnök, Sáringer Gyula bácsi. Ő tanár, igazgató volt. Ezen a nagygyűlésen a rendőrpáncsnok is részt vett, sőt őt is beválasztottuk a Forradalmi Tanácsba. A szándék biztos, hogy nem volt rossz, tudtuk, hogy fegyver nélkül nem sokra megyünk, ha viszont a rendőrség mellettünk áll a fegyverével, az más. Már akkor, ott szóba került, hogy a községben ne gondoljon senki arra, hogy egyéni sérelmeit intézheti el a másikkal. Itt mondta nekem Gyula bátyám, hogy a rendfenntartás részét a dolognak rám bízza. Amikor vége volt a gyűlésnek, mondtam a rendőrpáncsnoknak, hogy rendelkezze el az éjjeli járőrözést. „Én? Nincs egy rendőröm sem”. Mind széjjelszaladtak, elmentek ide-oda, ugyanis nem nagybajomi születésűek voltak – hazamentek. Hogy ez igaz volt-e, vagy sem, mindegy. Akkor viszont arra kértük, hogy adja át a fegyvereket. Sáringer Gyula bácsi

is mondta, hogy vegyük el őket, de kell egy páncsnok. Akkor ott helyben, a nemzetőrséget föl is állítottuk, egy-két emberrel átmentem a rendőrpáncsnokhoz, aki nagyon készségesen átadta a fegyvereket, amelyeket a tanácsházán zár alá tettünk. Aki szolgálatban volt, az megkapta a páncsnoktól. Én is vettem magamhoz egy TT-pisztolyt meg egy géppisztolyt. Megúsztam később, mert ezért kaphattam volna többet is, de valahogy nem lett kiélezve, hála Istennek. Azt rám varrták – és ez igaz volt –, hogy én fegyvereztem le őket, de engedély nélküli fegyvertartásért nem vontak felelősségre. Ezután a gyűlés után a nemzetőrökkel megszerveztük az éjjeli járőrözést. Arról már az október 23-át követő napokban tudomásunk volt, hogy Dombóvár mellett igen nagy szovjet páncélos alakulat várakozik, állítólag „elfogyott az üzemanyaguk”. (Ez az alakulat rohanta le november 4-én a taszári repülőteret!) Emlékszem még a nagyon szép halottak napjára, amikor az egész község összejött a hősök szobránál, a főtéren. Én biztos vagyok benne, hogy az egész országban akkora összefogás, egyetértés még nem volt. Senki nem erőszakolta, hogy jöjjenek oda a gyűlésre, hogy halottak napján gyertyaőzön legyen, de az akkor nemcsak az első világháború halottainak volt meggyújtva, hanem az akkori mának is. Valamikor az október végi-november eleji napokra a Forradalmi Tanács felhívására összegyűlt a főváros segítésére jelentős mennyiségű krumpli, liszt, cukor, tojás és gyümölcs, amiket a Növényvédő Állomás kocsijával szállítottak fel Budára. Ez is az összefogást bizonyította. November 5-én, hétfőn az egész ország dolgozott volna. Nálunk is ugrásra készen volt minden, hogy a rendes élet elkezdődjön. Az a gyanúm, hogy ők tudták ezt, hogy nagyon sorsfordító nap lesz az a hétfő, csak mi nem gondoltunk arra, hogy így fordul meg a sors.

A tüntetésekhez, a különböző eredményekhez volt valamilyen mintájuk? Az egyik állambiztonsági jelentés kaposvári diákok érkezéséről szól...

Nem emlékszem, hogy jártak volna ott kaposvári diákok. A falun naponta átutazó uránbányászokra, akik a helyi szovjet emlékművet „munkálták” és „átalakították” viszont igen. Ez utóbbi korábban történt, de lehet, hogy csak egy nappal korábban. Egy kis ízelítőt adott abból, hogy mi lehet az országban másutt is. A rádión keresztül is jöttek hírek.

Azért, hogy párttag volt, érte bármiféle megszólás a forradalom alatt?

Nem. Egy valami, ami valószínűleg közrejátszhatott az én ügyemben, és súlyosbíthatott rajta, hogy a Baranya megyei növényvédő állomás igazgatójától kaptam egy olyan hírt telefonon, hogy jött neki egy levél a megyei pártbizottságtól, amelyben azt kérdezték tőle, hogy mit javasol, talpra álljon-e a párt, elő merjenek-e jönni stb. Mit ad Isten, egy-két nap múlva jött nekem címezve is egy ilyen levél. Visszaküldtem fölbontatlanul. Ezzel biztos olajat öntöttem a tűzre.

November 4-én elindultak Nagyatád felé. Mennyire gondolták komolyan az esetleges fegyveres ellenállást?

Évtizedek elmúltával is végigfut a hideg a hátamon, ha visszagondolok Nagy Imre miniszterelnök kétségbeesett hangjára: „Csapataink harcban állnak... a kormány a helyén van!” Telefonon felvettem a kapcsolatot a megyei forradalmi bizottsággal, ahonnan azt közölték, hogy az ellenállásnak nincs semmi esélye, mert a szovjetek minden létfontosságú pon-

tot uralnak. Egy magyar tűzér százados viszont megkeresett, és közölte, hogy a nagyatádi tűzérség fel kívánja venni a harcot a szovjet páncélosokkal, és megbízása van önkénteseket toborozni. Öt-hat fiatal nekem is sikerült magam mellé venni, és a százados teherautóján, még meglévő fegyvereinkkel elindultunk Nagyatádra. Őszintén mondom, akkor még komolyan gondoltuk, hogy ha a honvédség is mellénk áll, akkor Magyarország esetleg meg tudja védeni magát. Nagyon lelkes volt ez a százados, aki jött, és ahogy mentünk Nagyatád felé, meg-megálltunk – ő már járt azokban a községekben –, és egyre szaporodtunk a kocsin. Mikor azonban megérkeztünk, megdöbbenve láttuk, hogy a páncéltörő ágyúk kerékkel az égnek vannak forgatva gazdátlanul a városon kívül; akkor összeomlott a világ, úgy már reménytelen volt. A kommunista érzelmű tisztek ismét átvették a hatalmat. Mondok egy még vadabb dolgot. Bennem bujkált olyasmi is 4-e és 7-e között, hogy menjünk ki egy páran az erdőbe, Bajomot az veszi körül mindenütt. Benzines palackjaink voltak, egy-két páncéloson rajtaüthettünk volna. Most lelkesedésnek vagy butaságnak nevezi az ember, az teljesen mindegy, de akkor komolyan el tudtuk képzelni.

Vannak olyan visszaemlékezők is, akik más irányú reménykedésről, egy esetleges nyugati segítségről szoktak beszélni.

Ebben is bízunk. De az burkoltabb volt, mert már jöttek a hírek arról, hogy a szuezi válság is zajlik, és akkor már nagyon sokan sejtettük, hogy a nyugat nem fog nekünk segíteni. El voltak foglaltak a saját ügyükkel. Pedig a Szabad Európa Rádióban hogy biztattak bennünket! A leckét sajnos megkaptuk. Én őszintén megmondom, hogy már kocsiban ültünk a feleségemmel, hogy kime-

gyünk nyugatra. Éreztem, hogy baj lesz. Akkor Sáringer Gyula bácsit a jó Isten küldte, éppen jött az utcán, és utánam kiáltott. Sejtette, hogy hova készülök, ő beszélt rá, hogy maradjak: senkinek nem okoztunk kárt, miért érne megtorlás, hova mennék stb. Kiszálltunk a feleségemmel, és nem mentünk ki. Valószínűleg jól tettem.

Hogyan foglalná ma össze, mit akartak gyakorlatilag '56-ban? Néhány napra létrejöttek forradalmi bizottságok, nagyon komoly elképzeléseik voltak, amelyeket nehéz utólag definiálni.

Hogy mit akartunk '56-ban, valóban nehéz megfogalmazni. Valami olyan érzést képzeljenek el, hogy mindegy, hogy mi, csak ezt ne tovább! Az a bizonyos hazugságáradat maradt meg a legjobban az emlékezetemben, csak ettől szabaduljunk meg! Itt valami olyan volt az emberekben, és állítom, az egész országban, hogy ne jöjjön senki ide, mi magunk elintézzük a dolgainkat! Az egyszerű ember is, akit belenyomorítottak a tsz-be, azt mondta: csak abból kifelé! A diktatúra előtt azért volt egy elég normális élet, akkor már én tudtam az eszemet a háború előtti években, sok embernek jó élete volt, még nekünk is az uradalom kenyerén. Még az is jobb volt, mint a tsz-ben. A megszállásról nem is beszélve: láttuk, hogy a mi kenyerünket eszik, és tele van orosz katonákkal az egész ország.

Hogyan tartóztatták le?

November 7-én – azért tudom ennyire pontosan a dátumot, mert akkor volt a születésnapja szegény feleségemnek – mentem keresztül az egyik irodán, és a fent említett agronómus nő oroszul beszélt telefonon. Ekkor még az égvilágon semmi gyanúm nem támadt, tudtam,

hogy tud oroszul, ott végzett, miért ne beszélhetne oroszul? Nem telt el több, mint fél, vagy maximum egy óra, mikor berúgták az irodám ajtaját, és bejött egy orosz, géppisztolyt szegezve rám, több magyar katonatiszt kíséretében. Én azóta biztos vagyok benne, hogy kivel beszélt az agronómusnő. Hogy hogyan talált kapcsolatot az orosz parancsnoksággal, azt nem tudom. (Boross Lacitól – aki a növényvédelemnél volt a munkástanács elnöke – tudom, hogy mikor minket, a Forradalmi Bizottságot összeszedték az oroszok, és bevitték, akkor ők ettől az agronómus nőtől követelték, hogy menjen be Kaposvárra, a rendőrségre és az oroszokhoz, kihozni a bizottságot, mondja el a mentségeket, mert az égvilágon semmi bűnünk nem volt. Nem volt hajlandó megtenni.) Megbilincseltek, és a helyi rendőrségre vittek, ahol már ott voltak a forradalmi bizottság és a nemzetőrség tagjai. A rendőrparancsnok, amikor beléptünk, elkiáltotta magát: „Itt van, aki a rendőrséget lefegyverezte!” Erre az orosz különítmény parancsnoka pisztolyt rántott, homlokomhoz nyomkodta, és azt ordította: „Fasiszt! Fasiszt!”. A nemzetőrség parancsnokának a zsebében – mert átkutattak bennünket alaposan – az oroszok találtak egy cédulát egy névsorral. Nagy ováció, hogy itt van a listája azoknak, akiket föl akartunk akasztani! Erre a parancsnok mondta, hogy ez a nemzetőrség névsora. Az én orrom alá is odanyomták, ugyanezt mondtam. A faluban viszont elterjedt a hír, mint ahogy elterjedt mindenütt (Kistarcsán is nagyon sok ember mesélte ugyanezt): névsor volt arról, hogy kiket fognak kivégezni a kommunisták közül. Hát Nagybjomban is volt egy ilyen névsor. Az egyik párttitkár, Matók néni azt híresztelte, hogy ő is rajta volt a listán.

Milyen részleteket emelne ki a fogásából?

Aznap késő este Kaposvárra szállítottak bennünket, ahol többször kihallgattak orosz elhárító tisztek. Egy hét után minden magyarázat nélkül elengedtek, visszajöhettek Nagyabajomba. Folytatódott minden úgy, mint előtte. Január elején váratlanul közölték, hogy áthelyeznek február 1-jével a Fejér Megyei Növényvédelmi Állomásra, beosztott agronómusnak. Átköltöztünk Velencére. Március 1-jén egy rendőrségi teherautó jelent meg a munkahelyen, két rendőr jött velem szemben, és közölték, hogy „államellenes tevékenységért” letartóztatnak. Anynyit engedtek meg, hogy elköszönjek a feleségemtől. Kaposváron többszemélyes fogdába kerültem, itt három-négy napig többszöri kihallgatásra került sor, ahol a lázításon és a rendőrök lefegyverzésén kívül a szovjet emlékmű „átalakításával” is vádoltak. Pár nap után írásbeli határozatot tettek elem, amely azt tartalmazta: közbiztonsági őrizetbe vesznek, és többedmagammal Kistarcsára irányítanak. Ott aztán az ismert körülmények: először nyolcszemélyes cella, amelyben állva is éppen, hogy csak elférünk, majd két-három éjszaka után áthelyezés a nagyobb „D” épületbe, itt már kétszemélyes (takaró, szalmazsák nélküli) priccsekkel – amire azért itt is négy-öt ember jutott. Napok múlva kezdődött a szelektálás: a „vasalt nadrágos” rabokat különtették, így kerültünk a „D” épület 4. számú termébe, mintegy százhuszan. Itt már emeletes vaságyakba, négyes csoportosításban, volt szalmazsák és takaró is. Az Élet persze élni akar, igyekeztünk célt találni a napok egyhangúságában. Egyik fiatalabb rabtársunk nyállal kevert kenyérbélből szép sakktáblát remekelt, sakktáblát a kapott csomag dobozából készített. A dobozfedél hasznos felhasználása hozta a gondolatomat: kártyát rajzolni! A méretnek persze határt szabott a kevés nyersanyag, így születhettek meg a kicsinyített kártyalapok.

Megőrzött kártyalapok a börtönből.

Fotó: Nagymihály Zoltán

Augusztus végén többedmagammal áthelyeztek a tököli táborba – a négy elkészült ást azonban sikerült „kimentenem”, és hónapok múlva emlékül hazavinnem. Ez az áthelyezés is rendkívül nagy lelki megterhelést jelentett számomra, mert a már megszokott rabtársak helyett teljesen ismeretlen környezetbe, ismeretlen emberek közé kerültem. Mindenképpen menekülni akartam az esetleges lelki összeomlástól, ezért minden lehető alkalommal, bármilyen belső munkára jelentkeztem. Például – testalkatom ellenére – vagonból való cementkihordásra, a tábor kiskertészetében hagymadugdósásra, vagy a kőművesekhez segédmunkára. December 6-án váratlanul kiszabadultam, ugyanakkor a szabadító levél arra kötelezett, hogy 48 órán belül jelentkezsem a Somogy megyei rendőrkapitányságon. Kiderült, hogy a szabadítás után következik az „enyhébb” fokozat, a rendőri felügyelet. A Somogy megyei rendőrkapitányságon azt közöl-

ték, hogy Székesfehérváron kell jelentkezni, mert Velencén van bejelentett lakásom. Ott viszont azt mondták, hogy mivel a velencei lakást már időközben elvették tőlem, a jelenlegi lakóhelyemen, tehát Békéscsabán kell jelentkezni. Aztán második vagy harmadik nap nagy meglepetésre Kondoroson egy távirat várt: munkakönyvemmel sürgősen jelentkezni a Velencei Növényvédelmi Állomáson... „Édes Istenem, megoldódhat minden gondom: talán visszavesznek, másként miért kérnék a munkakönyvem?” – gondoltam. Talán a Sors rendelése volt, hogy az elmúlt pár nap alatt még utcaseprő állást sem sikerült sehol találnom? Békéscsabán engedélyt kértem az utazásra, és rohantam Velencére, reménytelen szívvvel: milyen szép karácsonyunk lesz, talán még a lakást is visszakapjuk... Naiv remény volt csak. Valójában azért hívtak vissza, mert a minisztérium kevesellte a sima kilépést, és utólag fegyelmi elbocsátást rendelt el. Amennyiben ebbe nem egyeztem volna bele, úgy rendőrséggel vonatják be a munkakönyvemet – nem volt nehéz döntenem. Csoda helyett csak nyeltük a könnyeinket valamennyien karácsony estéjén...

Szabadulása után, és aztán, hogy elkezdett dolgozni, meddig érezte azt, hogy Ön után nyúlnak, hogy '56-os szerepéért stigmát visel?

Tulajdonképpen nem éreztem, mert a budakeszi Korányi Intézetben – ahol először udvari munkásként helyezkedtem el – tényleg emberséges emberekkel találkoztam, azóta is csak dicsérni tudom őket. Volt persze ott is, aki elkezdte, hogy „Lajost az állam kitaníttatta, aztán ő ellene fordult.” Én erre bátorkodtam mondani neki, hogy engem az állam nem taníttatott ki, hanem az édesapámék nyögték ki azt a tandíjat, amit fizetni kellett, amíg kellett, mert kitűnő tanuló

lévén a későbbi években már mentesültem alóla. De egy-két ilyen megszólalás nem veszi el az ízét annak, amit ott az emberektől kaptam. Segítőkészek voltak, és megtanítottak arra, hogy hogyan kell fizikai munkát végezni. A rendőri felügyelet persze nem volt jó: hetente legalább két éjjel megjelentek, és akkor a környék összes kutyája ordított, fölzavarta a fél falut. Mikor elkezdtek ugatni a kutyák, már tudtam, hogy hamarosan kopognak az ajtón. A kis lyukba bejött a két rendőr, és megnézte, hogy mi van az asztalon. Emlékszem egyszer egy málnaszörpös üveget emelt fel, és kérdezte az egyikük: „rumocska, rumocska?”. Megnyugtattam, hogy nem az. Templomba, vagy nyilvános helyre nem mehettem, vasárnaponként jelentkezni kellett. Egy jó idő után már, mikor egy alkalommal találkoztam a törzsőrmesterrel az utcán – aki gyakran járt hozzám –, azt mondta: „Lajos, éjszaka magánál leszünk.” Nem volt szokásuk bejelenteni, nem értettem, most miért teszi. „Értse már meg, hogy ha valaki érdeklődik, akkor magánál leszünk.” Benne már nyílt dozott valami kis emberi érzélem. Utólag persze én is megdöbbenve láttam – amikor kikértem a rólam képződött iratokat –, hogy még 1972-ben is nyilván voltam tartva, és véleményeket kértek rólam. A körzeti rendőr azonban, aki a Korányiba is járt, nem éreztette velem, hogy megbélyegzett vagyok. A Korányi gazdasági igazgatója akkor egy munkásőr volt, értelmes, idősebb ember. Az első jelentkezésemtől ő is, meg a párttitkár is – aki osztályvezető főorvos volt – magához kéretett, jelezve, hogy hallottak az '56-os szerepléseimről. Elmondtam mindkettőnek, hogy jók az információik, kérdezzenek, válaszolok, de arra kérem őket, hogy utána vagy küldjenek el, vagy ha lehet, hagyjanak békén. Mindkettő tartotta magát ehhez. Mikor nyugdíjba ment a munkásőr gazdasági igazgató – akkor én az élelmezési raktárban voltam

még –, lejött hozzám, és megköszönte, hogy a munkáját segítettem. Azt választoltam neki, hogy köszönnivalóm tulajdonképpen nekem van a bánásmód miatt. Olyan munkásor volt, aki tudott ember is lenni. Arról, hogy megfigyeltek, és jelentéseket kellett, hogy adjanak rólam, jobb is, hogy akkor nem tudtam. A meghurcoltatás legrosszabb része azonban az volt, amikor a Korányiban a főkönyvelőségre felhívtak, és kezembe adták a Velencei Növényvédő Állomás táviratát: eszerint illetményemből levonni és részükre átutalni kérik az állomással szemben fennálló tartozásomat „tehergépkocsi fuvar és rakodási költség” címen. Csak mikor megláttam a dátumot, akkor jöttem rá: amikor Kistarcsán voltam, feleségemet kilakoltatták a szolgálati lakásunkból, és ennek költségét számolták fel. Attól lett vajon gazdag a Fejér megyei Növényvédő Állomás, hogy rajtam bevasalta a költségeket?

Hogyan alakult az élete ezután?

Szerencsére a lakásügyeink javultak: az első kis kamra után egy kitelepített rendőrtiszttel barátkoztam össze Budakeszin – szintén megjárta a börtönöket –, és neki volt egy albérlete, azt átadta nekem, mivel megnősült, és máshová költözött. Ez a szoba-konyhás kis albérlet már előrelépés volt, később pedig egy kis szoba-konyhás lakást is módomban volt megvenni. Ebből alakítottam ki a mostanit, egy kis hozzáépítéssel. Sajnos családi tragédia is ért ez idő alatt: feleségem, aki nagyon jó társam volt a nehéz napokban, meghalt.

'56-os társairól és utóéletükről tud valamit?

Nem tudom, hogy mi érte őket, vagy hogyan vészelték át. Egy biztos, hogy Gyócsi József, aki ágytársam volt Kistarcsán, velem együtt került Kaposvá-

ron is a börtönbe, az égvilágon semmit nem csinált a forradalom alatt. Szegény valami olyat mondott nekem, hogy a tanácselnök-helyettessel egyszer csúnyán beszélt. Valószínűleg ő vitette be. Azt hiszem, három hónap után szabadult. Senki másról nem tudok, hogy megtorlás érte volna. Én úgy summázom ezt az egész ügyet, hogy tulajdonképpen Nagy-bajomban bármennyire kedvelt is az emberek zöme, azért mégis idegen voltam. Engem elvitettek, ezzel meg volt oldva Nagy-bajomnak a kérdése. Ezzel kielégítették az oroszánt is. A volt Növényvédő Állomás '56-os munkástanácsa elnökével, Boross László barátommal van kapcsolatam még ma is, aki életben tartja az '56-os napok emlékét Nagy-bajomban.

A rendszerváltozás időszakában 1956 újraértelmezését hogyan élte meg? Volt-e valamilyen hiányérzete ezzel kapcsolatban?

Hiányolom – ha egyáltalán szabad nekem bármit hiányolni –, hogy nem történt meg kellőképpen az elszámoltatás a fő bűnösöket tekintve. Biszku Bélát meg a többiek is felelősségre kellett volna vonni. Azokat, akik emberek tömegének halálát és meghurcoltatását okozták.

'56-ot forradalommal minősítették, sor került Nagy Imre újratemetésére, kimentek a szovjet csapatok – ezek az események jelentettek valamilyen eufóriát?

Akkor szakadt fel az ember lelkében az, hogy itt lehet más világ. Tudják, hogy mi volt a legborzasztóbb bennem és a korosztályomban? A folytonos hazugság. Mert az, hogy bebörtönöztek, kitelepítettek embereket, borzasztó volt. De az, hogy a napnál világosabban láttott feketére naponta fehérret hazudtak, lezüllesztette a jó érzésű embert. Vajon

az egykori nagy Szovjetunió népei, a szerencsétlenek hogyan éltek meg, ami történt? Hosszabb ideig kapták, még erősebben, mi csak az elejét kóstoltuk, de elég volt abból is.

Mennyire kapcsolódott be az '56-os szervezetek munkájába?

Kezdet kezdetétől Fónay Jenővel és társaival tagja voltam a POFOSZ-nak, szégyen Soskúti Bandival és a többiekkel. Valahogy elolvadt az első társaság. Énbennem az a hit él, hogy ők voltak az igaziak. Aztán valahogy a szélére szorultunk. Emlékszem, hogy Fónay Jenő kért föl, hogy a POFOSZ-nak a gazdasági ügyeit irányítsam. Hamar megéreztem, hogy más szelek fújnak, rájöttem, hogy Jenőt is fúrnak. Valahogy az történt, ami számtalan összetartó egységgel is, hogy a végén mások vették át az irányítást. De nekik is igazuk volt, mi kiöregedtünk. (Ráadásul örömmel vettem tudomásul, hogy néhány hete érdeklődésemre közölték, hogy POFOSZ-tagságomat 1990 óta folyamatosként vették tudomásul. Most Lengyel János vezeti a szervezetet, de Fónay Jenő is újra aktívan részt vesz

a szervezet munkájában.) A következő fázis nálam a MIÉP volt, Csurka István miatt. Azért haraptam rá rögtön, amikor pártot alapított, mert ő is Kistarcsán volt, csak másik épületben, gondoltam, ez csak jó lehet. Úgyhogy a MIÉP alapító tagja lettem.

Kistarcsán is ismerte már?

Nem. Ő másik épületben volt, csak tudtuk, hogy ott van, mert azért a hírek mentek, akarva-akaratlanul. A budakeszi MIÉP szervezetet szerveztem meg és vezettem, de szétesett az is... Lehattunk tizenketten MIÉP-tagok Budakeszin. Az MDF-ből két ember jött talán, Budakeszin az MDF is hamar elolvadt korábban. A MIÉP-et is túlhaladta az idő. Nagyon szép volt Csurkának a lelkesedése, és vele együtt a miénk is, de nem változtattuk meg a világot, ment az a maga útján. Emlékszem a lelkesedésre, amikor egy jó Csurka-cikk megjelent, mondjuk augusztus 20-án, ő bizony kimondta azt, amit mi, nem-Csurka Istvánok nem merünk. Más szelek fújnak, adja a jó Isten, hogy jobb szelek legyenek!

NAGYMIHÁLY ZOLTÁN

Rendszerváltó és Archívum

Riba András László

A RETÖRKI Archívum küldetéséről és kihívásairól

A rendszerváltás történetének tudományos feldolgozása viszonylag hamar, röviddel az események után megkezdődött. A politológiai megközelítésű munkák mellett számos történeti, levéltári forrásanyagot feldolgozó monográfia és szinte megszámlálhatatlan tanulmány érhető el. Mindezekén kívül az események résztvevőivel és alakítóival – ideértve a volt pártállami vezetőket és az egykori ellenzék képviselőit is – több dokumentumfilm, portré, interjú készült. Sokan emlékirat-szerű szubjektív, pontosabban kevésbé objektív narratívájukkal járultak, járulnak hozzá a téma iránt érdeklődő tudományos-szakmai körök, illetve kutatók munkájához. Érdemes megjegyezni, hogy az utóbbi csoportba sorolható művek rendkívül értékesek, amennyiben az emlékezés őszinte.

A források vonatkozásában egészen napjainkig jelen van egyfajta asszimetria és színvonalbeli különbség a dokumentumok évköre és típusa szempontjából az 1990 tavaszát megelőző, illetve azt követő időszak tekintetében. A „pártállami múlt irattára” a levéltári törvény értelmében a Nemzeti Levéltárhoz került, a hatalmas méretű anyag szinte korlátozás nélkül kutatható. A ’90 előtti legfelsőbb szintű politikai döntéshozatal jól rekonstruálható a vezető párttestületek és az apparátus dokumentumaiból. Mindehhez azonban érdemes hozzátenni, hogy még mindig vannak olyan irategyüttesek, amelyek lényegi információkat tartalmazhatnak, de valamely okból nem hozzáférhetőek. A teljesség igénye nélkül érdemes itt megemlíteni azokat a volt KB titkárokat, akik hivatalos, vagy hivatali irataikat nem adták le, és

esetleg személyes vagy magánirataikkal együtt őrzik azokat, egyes jelentős pártállami politikusok iratai külföldi gyűjteményekben találhatóak. Érdekes kérdés lehet, hogy az MSZP 1989-es iratai között vannak-e olyanok, amelyek inkább a pártállami múlt irattárához tartoznának.

Természetesen a rendszerváltás története nem a megszűnő állampárt története azzal együtt, hogy az akkori ellenzéki pártok megalakulása nem lehet egy-egy külön történelemszemléleti irányzat genezise. Az ő esetükben a megszerveződés, a párttá alakulás eseményei aligha rekonstruálhatóak pontosan pusztán irattáraik forrásaiból. Egyrészt a kezdetekben nem volt olyan ügyvitelük, amely irattári rend szerint működött volna, másrészt, ha keletkeztek is

jelentősebb alkalmakkor emlékeztetők, jegyzőkönyvek vagy fontosabb levelezések, ezek színvonala, precizitása nem feltétlenül teszi lehetővé az állampárti iratokhoz szokott kutatást. Olykor még egy-egy franciakockás füzetlapra kézzel írott feljegyzéssel is találkozhatnánk. A párttá alakulást követően, az egyre jobban formálódó, intézményszerűen működő pártok – jobb esetben – saját irattáraikban őrzik a dokumentumokat. Ezek azok a körülmények, amelyeken keresztül érthetővé válik, hogy miért stratégiai célkitűzés a jelentősebb személyiségek magániratainak gyűjtése. A RETÖRKI Archívuma a rendszerváltás bármely aspektusának vonatkozásában gyűjt dokumentumokat eredetiben és másolatban is, amelyek forrásértéke a kutatásokat elősegítheti.

Jelenleg elsősorban a RETÖRKI saját kutatásaihoz nyújt támogatást az Archívum, amely osztályként működik a kutatóintézet keretein belül. Egyelőre nem várható, hogy jelentős kutatóforgalmat bonyolítson, mivel még csak a létesítés vége felé jár, az Archívumban őrzött anyagok majd mindegyike feldolgozás alatt van. Az Intézet büszke arra, hogy több jelentős egykori vagy még napjainkban is jelentős közéleti szereplő adja be iratait vagy azok egy részét az Archívumba. Kiemelkedő ezek közül mind terjedelmében, mind pedig forrásértékében az úgynevezett lakiteleki Rendszer-váltó Archívum, amely valójában Lezsák Sándornak, az Országgyűlés alelnökének magángyűjteménye. Ezt az unikális magánlevéltárat a RETÖRKI Archívuma kezeli, hogy kutathatóvá váljon, hiszen a közelmúlt politikatörténetéhez számos értékes iratot, kiadványt és felvételt tartalmaz.

Korábbi gondolatainkhoz visszatérve, a módszertani probléma abban áll, hogy a politikai folyamatoknak nemcsak előz-

ményei vannak. A pártállami működés egy rendkívül sajátos iratképző mechanizmust hozott létre. Mivel az MSZMP gyakorlatilag közvetlenül közhatalmat gyakorolt, ezért a legfontosabb döntések – úgymint belügy, külügy, honvédelem, kultúra stb. – különböző párt-határozatok, állásfoglalások formájában jelentkeztek. A legfontosabb döntéshozó szerv ugyan papíron a KB volt, de ez a választott testület jóval ritkábban ülésezett, mint a Politikai Bizottság, amely így két KB-ülés között hatalmat gyakorolt. 1989–1990 némi eltérést mutat, hiszen a pártirányítás megszűnésével a Minisztertanács munkája önállóbbá vált, mondhatjuk, hogy függetlenedett a kommunista párt korábbi befolyásához képest. Ezt a helyzetet felerősítette az 1989. októberi MSZMP Kongresszus, amely létrehozta az MSZP-t, azt a pártot, amely szakított azzal az ideológiával, amelynek ötágú vörös kalauzscsillaga alatt négy évtizeden keresztül korlátozta a parlamentarizmust és a demokráciát Magyarországon. A politikai irányítás egyre jobban a Németh Miklós vezette kommunista „ügyvivő” kormányra maradt. Érdemes erre a váltásra tekintettel lenni a kutatások során is. Magyarul ebben az időszakban már nem a párt-határozatokat kell elsősorban vizsgálni, hanem a különböző átmeneti szabályozásokat, amelyek gyakorlatilag a Minisztertanács határozatai. Az tehát, hogy politikusabb profilt kapott a Németh-kormány, lehetővé teszi, hogy a „kormánypolitika” kifejezésen keresztül világossá váljon a levéltári források helye a rendszerváltás következményeinek történeti kutatásához. Véleményem szerint Antall József kormánya amellelt, hogy a szabad választások utáni első kormány volt, egy sajátos értelemben „nulladik” kormánynak is tekinthető. Ez alatt értve azt, hogy konstans szerepet tölt be egy megszűnő és egy kialakulófélben lévő rendszer között.

Az első szabad választások után keletkező kormányzati, minisztériumi értékű iratok terjedelmes része már az illetékesség szerinti őrzőhelyen van. A védelmi idő, ha nincs éppen valamiért meghosszabbítva, hamarosan lejár. Tudományos célú kutatásokhoz egyelőre ehhez az időszakhoz „az iratképző szerv hozzájárulásával”, lényegében külön engedéllyel lehet hozzáférni. A RETÖRKI *Taxisbloká*d című kutatása precedens értékű ebből a szempontból.

Tény, hogy a levéltári törvény megalkotásáig eltelt években tágabban lehetett értelmezni bizonyos dolgokat. Legendás történeteket lehet hallani arról, hogy „valakik” iratot vittek haza (sokat vagy keveset) a minisztériumokból, hivatalokból és más fontos iratképzőktől. Az irattárazás, a tájékoztatás rendszere más az előírásokban, és más a gyakorlatban. Nem lenne tehát csoda, ha egyes, a közélet és a politika szempontjából jelentős vagy akár kevésbé jelentős egyéniségek személyes irattárában előkerülne egy-két vagy több olyan irat, amely nem feltétlenül, illetve nehezen, esetleg egyáltalán nem felel meg a magánirat fogalmának.

Ez a jelenség nagyon komoly szakmai kérdéseket vet fel, amelyekre kielégítő megoldást kell találni. A RETÖRKI Archívum legfőbb kihívásai közé tartozhat a fenti probléma kezelése.

A gyűjtőterület és gyűjtőkör meglehetősen tágan értelmezhető, lényegében bármely fontos iratot gyűjtünk, amely az intézet számára meghatározott feladatok elvégzéséhez, a kutatásokhoz forrásul szolgálhat, vagy éppen a kutatások során jön létre. Ilyen például a vidéki rendszerváltás történetének kutatása során készített interjúkból álló gyűjtemény.

A folyóirattal egyidejűleg frissül és aktualizálódik a RETÖRKI Archívum honlapja is, amelyen minden fontos információt megtalálnak az érdeklődők.

Szakmai célkitűzéseink közül kiemelendő, hogy elsősorban jövőendő kutatóink szempontjából szeretnénk jól használhatóvá tenni az Archívumot, és méreteinknek megfelelően lépést kívánunk tartani a kor kihívásaival. Feladatunk a rendszerváltás digitális levéltárának létrehozása.

Történeti szöveggyűjtemény

Vélemények 1956-ról a '80-as évek második felében

Bár 1989 január végéig az „ellenforradalom” terminus jelentette a hivatalos álláspontot 1956 kapcsán, az itt közölt 1985 és 1988 között született írások egyike sem e jelszó jegyében fogalmaz. Válogatásunk az ellenzék különböző megközelítési módjait mutatja be, amelyekből az is kiderül, hogy 1956-nak mely pontját tartották az akkori jelenben is vállalhatónak és folytatandónak. E kérdésben markáns különbség áll fenn például Krassó György, Csurka István vagy Kőszeg Ferenc álláspontja között, akik személyükben is reprezentálták az ellenzék egy-egy irányvonalát. A szövegek közé illeszthető – bár nem ellenzéki fogantatású – Glatz Ferenc *Históriáiban* közölt bevezető tanulmánya, amely az első hivatalosnak tekinthető bírálata az ellenforradalmi megközelítésnek és egyik első példája a népfelkelés terminus megjelenésének. A szöveg érdekessége, hogy két hónappal megelőzte Pozsgay Imre korszakfordítónak tekintett bejelentését. (A kihagyásokat (...) jellel jeöltük. A szerzők életrajzai a 134-139. oldalakon találhatóak.)

Szilágyi Sándor

Legyünk az Emberi Jogok Őskeresztényei!

Az '56-os magyar forradalomra mondták egykor: a Suhancok forradalma. A jelző arra figyelmeztet, hogy ez a forradalom mindenekelőtt a fiataloké volt. Fiatal írók, újságírók takarították el az ideológiai akadályokat előle, egyetemista fiatalok hirdették meg 23-ára a lengyelekkel való szolidaritás békés tüntetését, s diákok foglalták pontokba: mit kíván a magyar nemzet. Őhözjuk csatlakoztak, az ő szavukra bátorodtak fel a szintén

fiatal – nagyon fiatal: többnyire tinédzser éveik középső harmadát taposó – munkások. Ők hozták a hegesztőpisztolyokat, a vésőt, vasodronyt a Sztálin-szobor ledöntéséhez („Szobrász vagyok”, felelték később öntudattal a rabtársak kérdésére, hogy miért is kerültek be – mint ahogy bekerültek egy másik kvalitásos szakma képviselői is: a „csillagászok”). Ők siettek teherautón, gyalog a Rádióhoz, hogy súlyt adjanak a diákok követelésének: olvassák be az egyetemisták 16 pontját – s amikor az ávósok belelőtték a tömegbe, ők hozták ki az üzemi raktárakból a honvédségi tanlövészeti céljából (no meg a há-

borús hisztéria okán) ládákban tárolt kispuskákat. Majd ők vették be magukat a Corvin köz, a Tűzoltó meg a Práter utca környéki sikátorokba, ők védték Újpest, a Csikágó,¹ a Széna tér környéke utcáit-tereit, ők kúsztak padlásról padlásra, ablaktól ablakig, hogy „gitárszólóval”, Molotov-koktéllal szórják meg a csikorogva-dübörögve forgólódó vasszörnyeket, a tankosaurusokat. S azután, még később, ők szökdöstek át tömegével a határon, velük zsúfolták tele a cellákat, őket pofozták, rúgták, talpalták, őket ítélték életfogytra, halálra – közönséges közbűntényesként, „meghatározatlan számú gyilkossági kísérlet” címén. (...)

S tőlük vették el a saját forradalmukat. Magyarországon az elmúlt 30 évben a hivatalosság mindent elkövet, hogy az '56-os forradalmat meg-nem-történtté tegye, hogy kitörölje az emberek emlékezetéből. Agyonhallgatással, fél- vagy inkább negyedigazságokkal, elkenéssel, nyakatekert okfejtéssel, a forradalom vezetőinek és a felkelőknek a bemocskolásával. Röviden: hazugsággal.

Mondhatnánk: mindezzel ők teremtenek mítoszt a forradalom körül. Ellenmítoszt. Hiszen – miként az Örökkévaló nevét – a forradalomét se merik kiejteni, csak babonásán körülírni: kezdve az „ellenforradalom” negatív ráolvasásán, folytatva az O. S. E. (Októberi Sajnálatos Események) elhülyült eufémizmusán,

mostanában pedig a „Nemzeti Tragédia” felstilizálásával. Hazugság ez utóbbi is, hiszen a kifejezés: „Tragédia”, valami sorsszerűséget, az Embernél nagyobb erők által véghezvitt sorsszerűséget sugall – épp az emberi felelősségről akarja tehát elterelni a figyelmet. Pedig hát: kiknek a bűne, hogy végül véres felkelésbe torkollott a békésnek indult tüntetés? S kinek a lelkén szárad a kegyetlen megtorlás: a bírósági kutyakomédia, az akasztások, a börtön? Vagy – hogy ezt a „kényesre” felfújtt témát se kerüljük meg – ugyan miféle korábbi aljasságok bőszítették fel annyira a tömeget, hogy maga is a lincselésig aljasult?

De hazugság a mostanában szabadabban megnyilvánuló patrióta érzület kedvéért odabiggyesztett jelző is: „nemzeti” tragédia. Hiszen azt sugallja: az egész nemzet tragédiája volt, ami történt, vagyis egybeölel hóhért és kivégzettet, smasszert és foglyot, s azt is sugallja, hogy egy kis nemzet a nagyobbaknak van kiszolgáltatva. De vajon valóban „az oroszok” számlájára kell-e írunk mindazt a szörnyűséget, melylyel a Kádár-rezsim berendezkedett? A szovjet vezetés minden bizonnyal elvárta a szolnoki bábkormánytól: teremtsen rendet az országban, s konszolidálja a helyzetet. De elvárta-e a lakosság meggyötrését, mindazt, amit felsoroltam? (...)

De nem azért jöttünk most össze, barátaim, hogy efféle morális kérdéseket feszegezzünk. Persze, nem is azért, hogy elfeledkezzünk róluk. Ha akarnánk, se tehetnénk. Épp az elmúlt 30 év miatt nem.

1 A Baross téri csoport másik neve. *Beszélő Összkiadás. II. 11-20. szám, 1984-1987.* Budapest, AB-Beszélő, 1992. 843. A *Beszélő* 19. számának magyarázó jegyzeteit Hegedűs B. András készítette.

Ám ez az utóbbi mondat tűnődésre késztet. (...) Miért érezzük úgy, hogy nekünk - legalább nekünk - meg kell emlékeznünk róla? Azt felelhetnénk: legújabb kori történelmünknek mégiscsak ez az egyik legfontosabb eseménye, s a kegyelet, az elesettek, a kivégzettek, a börtönbe zártak, a meghurcoltak sorsa iránti kegyelet miatt sem feledhetjük.

Bár így volna, barátaim! Bárcsak ez, csak ez hozott volna most össze bennünket. Ám az a gyanúm: csúnya játékot űznek velünk, immár 30 éve. S hadd előlegezzem meg töprengéseim végeredményét: legfőbb ideje, hogy véget vessünk ennek a játéknak. Nem is pusztán azért, mert sok volt már az elmúlt 30 év hazugságaiból - inkább az előttünk álló hónapok, a következő egy-másfél év miatt.

Hogy miféle játékra gondolok? Arra a régi bölcsességre, mely szerint a hazugság hazugságot szül. Miként az elmúlt 30 évben a forradalmat nem nevezték a nevének, úgy muszáj volt hazudniuk szinte minden más - fontos és kevésbé fontos, politikai és művészeti, irodalmi és tudományos - mondom: minden más ügyben is. A csúnya játék ebben: az árukapcsolás. Mert rendben van, fogadjuk el az elfogadhatatlant: a jelenlegi vezetés nem tekinti ünnepnek október 23-át - de azt elfogadhatjuk-e, hogy március 15-ét sem ünnepelhetjük meg, mert az egykori, az 1848-as forradalom és szabadságharc az '56-os forradalmat és szabadságharcot juttatja a hivatalosság eszébe? Vagy azt miért fogadnánk el, hogy gumibotokkal kergetnek szét fiatalokat, akik a Bős-Nagymarosi Vízlépcső felépítése, a természet tönkretétele elleni tiltakozásul

békés sétára készülnek - csupán mert ez is az egykori, a szintén békésnek indult tüntetést asszociálja? Avagy - folytassuk a sort - olvashatunk-e, hallhatunk-e tőlük, a hivatalosságtól tiszta, egyenes beszédet a kisebbségi sorban élő magyarság helyzetéről s a Nyugaton élő magyarság kulturális és politikai törekvéseiről? És a lengyel, a cseh, a német, a román, a szovjetunióbeli polgárjogi és független békemozgalmakról? Csernobilről, a Duna-kanyar, a Balaton-felvidék, a Pécs környéki és a többi természeti táj ipari elfertőzéséről? Az ország reális gazdasági helyzetéről, a gazdasági és politikai reform kilátásairól és akadályairól? S a kisnyugdíjasok, az aprófalvakban élők, a cigányok életlehetőségeiről? Az egyházak és az állam viszonyáról? Kapunk-e minderről megbízható tájékoztatást, a problémákat világosan megfogalmazó okfejtéssel? Elárulják-e az illetékesek, miként próbálnak úrrá lenni a már-már csődtömeggé összeálló gondokon? Egyáltalán: tudjuk-e, egy-egy kérdésben kik az illetékesek? Hogy kik hoznak döntéseket, kik írnak alá szerződéseket - s hogy pontosan mit is írnak alá? S a legfontosabb: megkérdeznek-e bennünket, magyar állampolgárokat, hogy mit gondolunk ezekről a mi húsunkba vágó kérdésekről? S hogy miféle megoldásokat látnánk megnyugtatónak?

Ne zúgjátok a választ, tudom én is nagyon jól: nem, mindezt ők nem teszik meg. Pedig hát: megtehetnék. De nem teszik, mert így kényelmesebb nekik, ehhez szoktak hozzá. Meg hát: félnek. Rettenetesen félnek. (...)

Azt gondolom, barátaim, mindannyi-

unknak az volna a jó, ha nem félnének. Hogy ha már egy olyan társadalmi rendben kényszerülünk élni, melynek állami és hatalmi apparátusa fölött semmiféle ellenőrzésünk nincsen, ahol ki vagyunk szolgáltatva a hatóságok kénye-kedvének: igazoltatásnak, bírságnak, házkutatásnak, internálásnak, folyóirataink beszüntetésének, íróink hivatalnoki leckéztetésének, utazási szabadságunk korlátozásának, szólás- és lelkiismereti szabadságaink megnyirbálásának – de minek folytassam: szóval, az volna jó, hogy ha már egy ilyen rendben kényszerülünk élni, legalább azok, akik mindezt ránk kényszerítik, nem féljenek. Pontosabban: ha tisztábban látnák, hogy mitől is kell félniük.

Mert nem ettől a 30. évfordulótól, nem attól, hogy a visszaemlékezés valamiképpen kiszabadítja a 30 éve bezárt rossz szellemet, a lázadás szellemét. Hanem a többi hazugságtól. Attól, hogy a többi, az előbb említett ügyekben (persze: a sor folytatható) az agyonhallgatások, a fél- vagy inkább negyedigazságok, az elkenések, a nyakatekert okfejtések, és – igen – azoknak a bemocskolása, akik tőlük függetlenül gondolkodnak és beszélnek: hogy mindez összeáll majd egy csődtömeggé, egy olyan bizalmi válsággá, amin már nem képesek úrrá lenni. Mert tegyétek szívetekre a kezeteiket, barátaim: vajon nem éppen ez, a többi hazugság hozott ide bennünket? Vajon nem ezekhez az ügyekhez van voltaképpen közünk – s '56-ról úgy gondoljuk: ez „csak” az őshazugság? (...)

Való igaz: az 1956-os forradalomban fogalmazódott meg a legteljesebben, ami a kelet-európai, szovjetek

megszállta, kommunista rendszerű országokban máig a népek beléjük fojtott akarata: 1. A nemzeti függetlenség, 2. a többpártrendszer, 3. a munkás érdekképviselő (munkástanácsokkal), és végül 4. a szólás-, gyülekezési, vallás- és sajtószabadság.

De gondoljuk csak meg: Magyarországon tíz éve létezik független nyilvánosság (a kéziratos szamizdat éppen tíz-, a sokszorosított pedig ötéves múltra tekint immár vissza,² és mégis: az elmúlt tíz évben (sem) fogalmazódott meg hasonló határozottságú politikai program. Minek tudható be ez? Taktikázásnak? Annak, hogy majd, egyszer, ha eljön az ideje, úgyis előállunk a farbával? Vagy ellenkezőleg: a tehetetlenségnek, a szellemi erők hiányának?

Én azt hiszem, egészen másról van szó. Szerintem azért nem fogalmazódott meg efféle program, mert azokban a politikai keretekben gondolkodva s azon az elvi síkon, amelyben '56-ban megfogalmazódott, ma sem lehetne mást mondani. Ugyanakkor – s ez a fontosabb – azóta nagyot változott a világ: ma már nem lehet ugyanazokat a követeléseket megfogalmazni, mint '56-ban.

2 1976-ban jelent meg az első kéziratos szamizdatnak tartott Kovács András szerkesztette *Marxizmus a negyedik évtizedben* c. gyűjtemény, valamint a Kenedi János szerkesztette *Profil*. A stencillel sokszorosított első szamizdatok 1981-ben jelentek meg, a Szolidaritás dokumentumait összegyűjtő *A lengyel nyár*, valamint három kiadvány: a *Magyar Figyelő* (szerkesztője: Bába Iván), a *Kísúgó* (Lányi András), valamint a *Beszélő*. In *Beszélő Összkiadás II.*, 1992, 843.

Többek között éppen azért nem, mert az egykori program – most mindegy, hogy miért – nem vezetett eredményre. (...)

S ennyi felvezetés után talán nem hat nyeglén (nagyon nem szeretném, ha úgy hatna), amit töprengéseim végeredményeképp mondandó vagyok: szerintem az volna jó, ha elfelejtetnénk '56-ot mint politikai programot. Jól értsétek, amit mondok: mint politikai programot kellene – szerintem – elfelejtenünk. Mert nem fog kitörni a szabadság – s ezt józan skizofréniával tudomásul kell vennünk. Persze, arról nincs miért lemondanunk, hogy minél többet tudjunk meg a forradalomról, a megtorlásról és a konszolidáció meg a tespedés éveiről. Élnek még az egykori szemtanúk (sajnos, egyre kevesebben): faggassuk őket! Nyugaton megjelenhetnek az emigrációba kényszerültek visszaemlékezései – adjuk közre őket a szamizdatban (ha már máshol nem lehet). Próbáljunk összeszedni minden fellelhető levéltári és statisztikai forrást. Próbáljuk pótolni a 30 év mulasztásait. Próbáljunk tanulni a forradalom, a megtorlás és a konszolidáció meg a tespedés történetéből – hogy valami egészen mást csinálhassunk: végre a saját történelmünket.

Vagy közelítsünk a dolog másik oldaláról ahhoz, amit voltaképpen mondani szeretnék: toljuk félre, felejtsük el az elmúlt 30 évet, az összes hazugságával! Nemcsak az ő – a mi féligazságainkkal együtt. De megint csak jól értsétek: nem a „mindennek ellenére” megszületett művekre, a táncház- és a klubmozgalomra, a szakmai körök viszonylagos függetlenségére, a művészet és a tudomány ideológiamentességére

és a hasonlókra gondolok. Hanem az eredményeknek a pozitív vagy negatív előjelű, avagy fogvicsorgatva deklaráltan semleges – ám szükségképpen fixált, a forradalom emlékéhez nyűgözött voltára. Az árukapcsolásra. Az eredmények és (a másik oldalról nézve) engedmények e hamis dialektikájára, ami elpudvásította szellemi életünket, s már-már bennünket is leszoktatott a józan gondolkodásról és önértékelésről. Mely kialakította a sorok közé írás „művészetét”, s amitől például a számunkra oly fontos irodalmi műveink hovatovább lefordíthatatlanok a szerencsésebb történelmű népek nyelvére, annyi bennük a „lebegtetett” jelentésárnyalat.

(...) Azt jelentené mindez, hogy a dolgokat annak nevezzük, amik.

S azon a nyelven, amelyet már elég jól értünk, s amelyen elég jól megértjük egymást és a többi hajó utasát, szerte a világon az Emberi Jogok nyelvén. Képletesen szólva: azon a „Broken English”-en, melyel környezetvédők, békemozgalmiak, polgárjogi elkötelezettek magyarázgatjuk-értegetjük a magunk s egymás gondját-baját. A minden egyes embert (s az egyívásúak kisebb-nagyobb közösségeit) nemre, fajra, felekezetre és meggyőződésre való tekintet nélkül egyaránt megillető jogok nyelvén. Korunk görög-latinján – mint egykor az új szeretet-vallás hívei.

Legyünk mi az Emberi Jogok őskeresztényei.

Hiszen – mondhatnánk így is – az '56-os Suhancok az Emberi Jogok keresztire feszítettjei voltak.

Mikes Tamás

Miért nem?

Válasz Szilágyi Sándornak

Kedves Sándor,

tudom, nem vártál választ a forradalom 30. évfordulóján elmondott beszédedre – illetve: talán igen, de inkább nem. Inkább azt szeretted volna – gondolom –, hogy szívleljük meg a benne foglaltakat. Éppen mert megszívleltem, kénytelen voltam gép elé ülni, és kéretlenül is válaszolni. Amit mondandó vagyok, nem hozzád címzett, hanem miattad és miattunk felelet, illetve inkább állítás. (...)

Te azt mondtad, hogy a hatalom fél tőlünk nagy ereje dacára, és ez a félelem ránk a legveszélyesebb. A félelem magvát '56 politikai emléke jelenti, amit a körülmények amúgy sem engednek napirendre tűzni, hiszen a rendszer jöttányit sem enged ebben a kérdésben. Azt is mondtad, hogy ami az eljövendő szándékokból megsejthető, az vihart ígér a politikai égbolton, és mi kénytelenül állunk a vihar kapujában. Ezért ajánlottad, hogy mondjunk le '56 hagyományáról, illetve annak máig érvényes követeléseiről, ne ijesztgessük a hatalmat, és mártírhajai Jézusok voltak, legyünk mi a gondolatszabadság őskeresztényei.

A gondolatok fennköltisége azonban nem teheti semmissé ennek a javaslatnak elviselhetetlen voltát. Neked igazad van, ha főleg az utóbb születettek álláspontja szerint, a nem megélt élmény hiányával indokolod, hogy ez az egész részben absztrakció lévén, vállalt program-

ját módosítani is lehetne. De hát nem lehet. (...) Arról van ugyanis szó, amit te is elmondtál, hogy a legtöbb később szülöttet '56 eltemetetlen és felszínen búzló tete-me fordította szembe az általános konvenciórendszerrel, amely a kádári álparadicsom és egész kaloda lényege, amely olyan féligazságokat tudott fügefalevélnék maga elé tűzni, miszerint ő a létező szocializmus; hogy a legrosszabb szocializmus is jobb a legjobb polgári rendszernél; vagy hogy ez a legvidámabb barakk. Mindez, mint tudjuk, egyrészt nem válasz alapvető erkölcstelenségekre, ráadásul kellemesen változtatható határai-val még önmaga tilalmi rendszerét is relativizálja, ami egy, illetve két dologra jó, bár önfeladásból, ami indokoltta tehetné.

Ez nem a kiegyezés helyzete és pillanata. Ráadásul nincs is partner a kiegyezéshez. A rendszer maga tetszeleg egyszerre az istváni és Deák Ferenc-i (esetleg Fráter György-i) pózokban. Amiből igaz csak annyi, hogy külpolitikai partnere egyenesági leszármazottja Szulejmán és Lipót birodalmainak. (...) Ami a lényeg: nem várnak tőlünk kiegyezést. Önfeloszlást, megszűnést várnának, de ezt egyelőre hagyjuk meg olyan ünnepi ajándéknak, amit most nem kaphatnak meg.

Ebből a szempontból azonban tökéletesen mindegy, hogy a hazai ellenzék melyik pontján van valaki: minden válaszuk a „nem” szokott lenni, teljesen mindegy, hogy környezetért, nemzeti ünnepeinkért vagy emberi jogokért emeljük fel szavunkat. És ezért mi is csak nemet mondhatunk. Neked is, aki azt javasoltad: a megvalósíthatatlan

alapot fel kell adni. De hiszen bármely alap elvi és nem gyakorlati hasznú, ha politikailag tekintjük! (...)

Mi jobb lehetne például a demokráciánál, akár a képviselőlet pluralizmusát, akár a társadalom ellenőrző feladatát, akár a termelés munkásirányítását értjük alatta? Hiszen ez utóbbi, a munkástanács, olyan politikai leleménye '56 magyar munkásainak, amely nemhogy máig, de úgy tűnik, még sokáig a legfejlettebb autonóm szervezeti forma lehet, ha megvalósul. Vagy ha a Petőfi-kör egykori reformjavaslatainak sorát nézzük, melyeknek vázlatos és ellentmondásos megvalósulása a leghaladóbb hazai reformtörekvés is, akkor azt kéne mondanunk: ez az az alap, ami elhagyandó? Nem tudom és nem értem: mit lehetne feladnunk. (...)

És hidd el, semmiféle fogalmazási finomság nem változtat a tényen: egy eljövendő bármiféle megpróbáltatás során szenvedni is emiatt fogunk, bárhogyan neveznék - de győzni, ha lehet, bizonyosan csak úgy győz a nemzet, ha nem tagadja meg, ami az övé, szenvedése és megőrzött emlékei okán. A „győzelem” szót egyébként el is felejtethetjük, hiszen itt inkább a nemzeti megértésről, a történelem megjavításáról van szó. Nem hinném, hogy magától javulna meg: minden folyamata csak utólag „objektív” - emberből, vérből van.

Ha van áldozat, amit megkérdezhünk, csak akkor értelmes, ha elérhető eredményei beláthatóak. Ezek a követelések beláthatóak, még akkor is, ha történelmi izlésünk esetleg fanyalognak rajtuk, bizony majdnem

mind százévnél később hordoznak. De átléphetetlenül. Épp Kelet-Közép-Európa torz félmúltja és jelenlétének bizonyítja: nem szökhettek meg a történelmünk elől, paradox viccekkel nem ugorhatjuk át a meg nem élt, jó vagy rossz, de átélendő kollektív élményeket. Lehet a kabát új, azonban a szív alatta ugyanaz kell hogy maradjon. Nem engedhetünk '56-ból.

Krassó György

Két választás Magyarországon

1956. november 5-én, a becsapódó aknák miatt meg-megállva, háztízakban sokszorosítógépet vittem hazafelé, egy velem egyidős, huszonnégy éves lánnyal. A lány zokogott, és azt hajtogatta: „Mi lesz velünk, mi lesz velünk ezután?” Nem lehetett vigasztalni, áttörhetetlen kétségbeesés-burok vette körül. Ez a lány aztán nagy karrierfutott be a Kádár-rendszerben. Kultúrfunkcionárius lett, és sok piszkos feladatot kellett elvégeznie. Jó körülmények között él, de boldogtalan. Régi barátai elkerülnek, fiai lekommunista-kurvázzák. Sokan tudni vélik, hogy beépített, átváltó informátor volt már a forradalom előtt. Zokogásra nem annyira az ország állapota, mint az indította, hogy tudta, vissza kell állnia a csatásorba.

Ugyanazon a napon, 1956. november 5-én, egy Szilágyi Erzsébet névre hallgatónak, de általában csak Szöszi-nek hívott tizenkilenc éves utcánál a Nyugati pályaudvarnál, a volt Ilkovichs előtt, összehoztam kézigrázatokkal egy orosz tank elé

vetette magát. Felrobbant a tankkal együtt. Kamikaze ugrása előtt azt mondta társainak: „Nem akarok megint kurva lenni!”

Ha jól emlékszem, Szenes Lászlónak hívták azt a rabtársamat, aki 1959-ben a Váci börtön föld alatti fegyelmi zárkájában – az erre alkalmas eszközök minden látszólagos hiánya ellenére – felakasztotta magát, és meghalt. Besúgó volt, és valamiért már megbízói bizalmát is elveszítette. Kutyaúl bántak vele, és nem sajnálta senki.

Egy évvel korábban egy másik rabtársam, Pécs Géza,³ aki senkire nem tett terhelő vallomást a nyomozás során, a halálos ítélete végrehajtása előtti éjszakán, egy ki tudja, hogyan szerzett üvegdarabbal, felvágta ereit, és meghalt, mielőtt még a pribékek érte jöhettek volna.

Volt egy ismerősöm, Lakatos Imrének hívták. Az 1950-es években a recski haláltábor foglya. Amikor az internálótáborból szabadult, Lakatost Mérei Ferenc pedagógus-pszichiáter fogadta a lakásába, pénzt, ruhát és ennivalót adott neki. Lakatos 1956 decemberében, a disszidálása előtti éjjelen felkereste Méreit, és elmondotta neki, hogy amikor nála lakott, naponta küldött jelentést ÁVH-s megbízóinak, mindennap jelentette, hogy miről beszélt neki házigazdája. 1958-ban Mérei Ferencet tíz év börtönre ítélték.

Ábrahám József huszonnégy éves fiatallembert 1958-ban semmiért – sza-

rért, húgyért, ahogyan azt a börtönben mondták – halálra ítélték. Felakasztása után cellatársa, az ugyancsak halálra ítélt Szirmai Ottó elé tették Ábrahám jelentéseit arról, hogy Szirmai miket mondott neki a halálos zárkában. Néhány hónappal később Szirmai Ottót is felakasztották, aki soha senkiről nem írt besúgó jelentéseket.

Egy év sem telt el 1963-as szabadulásom után, amikor újra letartóztattak. Ötvös Alajosnak, Borbély Örsnek, Kaunitz Istvánnak, volt rabtársaimnak (mindegyikük családos) azt mondták a nyomozók, visszaviszik őket a börtönbe, ha nem tesznek vallomást ellenem. Csukás Endrét azzal fenyegették, hogy a bátyját kitéttetik az egyetemről, ha nem mondja, amit kell. Haberland Károlynénak azt ígérték, hogy lenyelik folyamatban lévő lakásüzérkedési büntető ügyét, ha aláírja a terhelő vallomást.

Két választás Magyarországon. Ki így, ki úgy választott. Harmadik út nem adatott.

Cselik Ferenc már október 23-án a Rádiónál harcolt, aztán a Vörösmarty moziban, a Kálvin tér sarkán, aztán a Forradalmi Ifjúsági Párt balszárnyát szervezte,⁴ aztán a Ferenc körúton harcolt, aztán a földalatti ellenállást próbálta szervezni. Valahogy megúsza életfogytiggal, 1963-ban kiszaba-

3 Az említett személy valószínűleg Péch (Eckhardt) Géza, de az információ téves. Péch Gézán 1958. április 22-én hajtották végre a halálos ítéletet.

4 A Magyar Ifjúság Forradalmi Pártja létrehozását Heller Ágnes, Hermann István és Krassó Miklós tervezte, míg a hasonló nevű Magyar Forradalmi Ifjúság Pártja Illés István és Szőnyi Gyula vezetésével jött létre. *Beszélő Összkiadás I.* 1981-1984. Budapest, AB-Beszélő, 1992. 689. A *Beszélő* 8. számához készült jegyzeteket Rainer M. János készítette.

dult. Munkásként dolgozott, majd kistisztviselő lett. 1984-ben azt tervezte, külföldre megy dolgozni, engedéllyel, összekapar egy kis pénzt a családjának. Jól van, mondták neki, mehet. De csak ha aláírja, hogy jelentéseket ad ismerőseiről. 1984. június 11-én délelőtt eltávozott munkahelyéről, vidékre utazott. Egy üres szobában hatalmas mennyiségű altatót vett be. „Még ezt a piszkos munkát is nekem kellett elvégezni” – írta búcsúlevelében. Özvegye, rendőrségi tanácsra, eltitkolta az öngyilkosságot és az okát, hadd tanulhasson tovább a gyerek.

1982. január. Bali Sándort temették, a XI. kerületi Munkástanács volt elnökét, a Nagy-budapesti Központi Munkástanács egyik vezetőjét. Munkásember volt, szerszámkészítő, a legkülönbek egyike, akit ismertem életemben. A gyászbeszéd szövege négyünk zsebében lapult. Ha egyikünket elviszik, a másik folytatja. Ott álltam Bali Sándorné mellett a sírnál a szertartás alatt. Zokogott. „A többiekkel már beszéltem... Gyuri, nagyon kérem, maga se mondjon semmit.” – „De hát miért ne?” – „A fiam halálos beteg, csotrákja van – suttogta. – Egy bizonyos párizsi kórházban talán meg tudják gyógyítani. Azt üzenték a Belügyből, hogy nem kap útlevelet, ha itt beszéd lesz. Értse meg, a fiam életéről van szó.” Nem volt temetési beszéd. A fiú nem jutott ki Párizsba, meghalt nem sokkal édesapja után, Budapesten.

Milyen társadalom, milyen világ az, amely ilyen választási lehetőséget kínál polgárai számára? (...)

Igen, el lehet menni. De van, akinek nem megy, hogy elmegy. Zádor István barátom és volt osztálytársam, Szigethy Attila munkatársa '56-ban, csak két évig bírta. Londonban lett öngyilkos, 1958-ban. (...)

Vérrel jár a forradalom, és kevesen vagyunk? Igen, vérrel jár. Igen, kevesen vagyunk. De mivel jár ez a mai, békének csúfolt állapot? Ki számolta meg az öngyilkosokat, az alkoholistákat, az elmebeteggyűrtötteket, a lepusztult munkahelyek baleseteinek áldozatait, a rosszul felszerelt, túlzsúfolt kórházak hullaházait megtöltő magzat- és emberi roncsmaradványokat? Mindazokat, akik köztünk élhetnének, de céltalanul, nyomorultul pusztulnak el? És akik élnek, akik küszködnek még, fáradtan, reménytelenül egyre mélyebbre süllyedve a mocsárba? Harminc évvel ezelőtt úgy érezték, elég volt. Úgy érezték, hogy van, ami fontosabb a pusztá életnél. A forradalomban harcolók azért vállalták a halált is, hogy megváltozzék a világ, és a régi – a mai – ne jöhessen többé vissza.

A fiatalok pedig gondoljanak arra, hogy eljön az idejük. Egész biztosan eljön. Ha nem a harmincadik, akkor a harmincötödik vagy a negyvenedik, ötvenedik évben. És tanuljanak abból, ami harmincöt éve történt. Ha azt tanulják belőle, amit a mi nemzedékünk, hogy minden hiába, hogy a nép semmit sem tehet, csak a hatalom – a kis hatalmak és a nagyhatalmak –, akkor nem is fog megváltozni a sorsuk. De azt is megtanulhatják, hogy a kommunista hatalmat csak a külföldi tankok tartják fenn, nem okosak ők és nem erősek, hanem gyávák,

ostobák és kegyetlenek, és hogy legyőzhetők okossággal, ügyességgel, elszántsággal, egységgel, ha itt lesz az ideje. Hiszen '56-ban is győzött – ha a százszoros túlerő el is tiporta utána –, de csak azért tudott győzni, mert az ifjúság nem hallgatott a realistákra. Nem hallgatott rájuk, mert sokkal realistább volt amazoknál: tudta, érezte, hogy itt az alkalom, hogy van esély a győzelemre. Eljön még a pillanat, amikor maga az orosz nép lázad fel elnyomói ellen, és nem lesz, aki „testvéri segítséget” nyújtson hóhérainak. Vagy az a pillanat, amikor a Nagy Testvér nem lesz olyan helyzetben, hogy újabb háborút indíthasson Közép-Európában, különösen nem több országban egyszerre. És ezt a pillanatot majd nem szabad elszalasztani.

Ma még sokan sorba állnak nálunk a prostituált bárcáért. De már szégyellik, és ez az idők jele. Az új októberi ifjúságnak már itt vannak az első képviselői. Biztosan tudják és érzik ezen a napon, hogy a szavak tetté fognak válni, és amikor a magyar október előtt tisztelgnek, akkor nem a múltat, hanem a jövőt ünnepelek.

Kőszeg Ferenc

Ne csak építkezz... Politizálj!

Az emberiség állítólag kacagva búcsúztatja a múltját. A magyar értelmiség legszívesebben skanzenbe helyezné, ahol vasárnaponként úgy járkálhat a kovács műhelye meg az ősi ráolvasásokat mormoló vajákos barlangja között, mintha mindkettő igazi volna. Holott a múzeum, hiába

szabadtéri, csak őrzi a tradíciót, az életünkbe nem örökíti át.

Szilágyi Sándornak igaza van, amikor azt kívánja, hogy gyűjtsük a forradalom dokumentumait, mentjük meg a résztvevők halványuló emlékeit. E felhívás azonban inkább szakmabeli vagy amatőr történet-szeknek szól, mintsem a politikai cselekvés lehetőségét állampolgári jogon igénylő laikusoknak. Az állampolgárt nem elégíti ki az emlékgyűjtés úttörőmunkája, és mindennekelőtt azt szeretné tisztázni, mit tekintsen a forradalom politikai örökségének.

1956 felfedezése a kelet-európai ellenzékek keletkezéstörténetének termékenyítő fordulata volt – olvasatom szerint ezt dokumentálja a közös nyilatkozat aláírása is. Nem mintha nem lettek volna a mai ellenzékiek között olyanok, akik számára a forradalom mindig meghatározó élmény volt. (Ezek közé tartozik Krassó György, Kemény István tanítványainak köre, de ide számítom magamat is.) Az elkülönült elégedetleneket azonban a politizáló értelmiség marxista indíttatású csapata formálta demokratikus ellenzékké: az ő hatásukra született meg a szamizdat, s hasonló népfrontszerveződési folyamat előzte meg a KOR megalakulását vagy a Charta '77 keletkezését is.⁵ (...)

1956-ban a pesti utca nyomban az első tank kilövése után pontosan tudta, hogy ezt akarja: semlegességet. A forradalom eleven öröksé-

⁵ A KOR a lengyel Munkásvédelmi Bizottság rövidítése, amely az 1976-os sztrájkok és tiltakozások nyomán alakult. In Uo. 668. Az 1. szám jegyzeteit Rainer M. János készítette.

ge mindenekelőtt azt jelenti, hogy politikai gondolkodásunkban ma is ezeket a követeléseket tekintjük a legfőbb értékeknek. Minden előnyük mellett már csak azért is, mert az emberek ezt akarták.

Szilágyi Sándor természetesen joggal tart attól, hogy a forradalom követelései politikai programként üres szólamokká válnak. Hiszen a követelések közül kettőnek – a függetlenségnek és a semlegességnek – a megvalósulása nem Magyarországon múlik, ezekért tehát még akkor sem tehetnénk sokat, ha a többpárt-rendszer valamilyen formában esetleg megvalósulna. Függetlenségünk és semlegességünk ügyében e pillanatban csupán a vágyainkat és reményeinket tudjuk kifejezni.

Ezt teszi Krassó György is. Írásának szenvedélyes retorikája lebilincsel, felháborodásának pátoaszával rokonszenvezem. De vajon milyen cselekvésre ad módot a hit, hogy a forradalom napja ismét eljön majd? Vagy az, hogy egyszer majd „maga az orosz nép lázad fel elnyomói ellen”, és a jövődő felkelés talán több országban egyszerre fog kitörni? A szovjet világrendszer persze előbb-utóbb biztosan felbomlik, hisz a történelemben előbb-utóbb minden véget ér. E felismeréssel azonban csak várakozhatunk a nagy tűzözönre, és legfeljebb a napokat számlálgathatjuk, mint Jónás, akinek az Úr megmondta, miszerint negyven nap, negyven év vagy ezerannyi az ő szájában ugyanazt jelentti.

De még ha emberileg belátható időn belül bekövetkezhetnék is a végső harc, akkor sem vagyok biztos benne, hogy az eljövételében reményke-

dem. A forradalom nem a legfőbb Jó. Csupán a jakobinus-bolsevik hagyomány sulykolta a világnézetünkbe, hogy a forradalom az egyetlen igazi megváltó fordulat, amely természetesen szerint magasabb rendű, mint a régi rendszerben gyökeredző reformista politizálás. (...)

A világtörténelem nagy forradalmai, a francia forradalom, az 1848-as forradalmak, az orosz februári és a magyar októberi forradalom, mind spontán módon robbantak ki, megtervezetlenül, híveik számára is váratlanul. Egy kis csoport szervező munkája, titkos tervei alapján legfeljebb puccsokat hajtottak végre, amilyen például a nagy októberi szocialista forradalom volt. A forradalom nem az erőfeszítéseinken múlik. Arra elszánhatjuk magunkat, hogy a majdani nagy pillanatot nem fogjuk elszalasztani, de a közelebb hozásáért akkor sem tehetünk semmit, ha egyébként megvolnánk győződve róla, hogy megváltó fordulatot hoz.

Van-e mégis esélye a távlatos – a hatalom ad hoc bosszantásánál tágabb perspektívájú – politikai tevékenységnek? Létezik-e az a bizonyos harmadik út az '56-os hagyomány múzeumi őrzése és a feltámadásában való messianisztikus bizakodás között? Az óvatos igen előtt ismét Szilágyi Sándorral kell vitáznom. Szilágyi az ellenzék programtalanságát korrektül elemezve arra a következtetésre jut, hogy politikai programok helyett az emberi jogok üdvтанát fogadjuk el programként, s legyünk – így a dolgozat címadó jelszava – az emberi jogok őskeresztényei.

Tekintsünk el attól, hogy hibás a metafora, hisz az őskeresztények egy új vallás hívei voltak, új értékek hirdetői, az emberi jogokat ellenben a világ szerencsésebb tájain már kétszáz éve törvényekben rögzítették. Fontosabb ennél a tartalmi kifogásom. Kétségtelen, az emberi jogokhoz való ragaszkodás közös nevezője minden független mozgalomnak Kelet-Európában. Emberi (vagy pontosabban állampolgári, politikai) jogok híján nem képzelhető el sem kisebbségi jogvédelem, sem szuverén környezetvédelem, sem pacifista szolgálatmegtagadás, s az emberi jogok megsértése közös sérelme minden jogérzékeny állampolgárnak. Élni a jogainkkal azonban csak valamiért érdemes, és ha a demokratikus ellenzék fő mondanivalója az volna csupán, hogy vannak emberi jogaink, törekvései tartalmazmatlanabbak, tétovábbak lennének, mint bármely független csoportéi, amely jól leírható céllal rendelkezik. (...)

A demokratikus ellenzék mai formájában – úgy gondolom – politikai vélemény- és magatartás-formáló csoportosulás. Az ellenzék és más értelmiségi csoportok között állandó a spontán meg a tudatos véleménycsere, és a hatás kétoldalú. A reformközgazdászok nézetei beépültek az ellenzékiek többségének gondolkodásába, de talán nem alaptalan a feltételezés, hogy a reformközgazdászok egyre határozottabb intézménykritikájának ellenzéki forrásai is vannak. A szociálpolitikai kutatók gondolkodásában – a Szetára való hivatkozás nélkül – közkeletűvé váltak azok a nézetek, amelyeket tíz évvel ezelőtt csak a Szeta lázadó szociológusai mertek hangoztatni. A szövegszerűen ki-

mutatható gondolati hatásoknál is fontosabb az ellenzéki magatartásformák terjedése. Ma már nem csupán arról van szó, hogy különböző független csoportok éppúgy készítenek szamizdatot, gyűjtenek aláírásokat, ahogy az ellenzék teszi már nyolcadik éve, hanem arról, hogy tekintélyes társadalmi csoportok, szinte egész intézmények kísérleteznek a legalista rezisztenciával, vagy lépik át a hatalom önkényesen megállapított játékszabályait. Az előbbire az írószövetség közgyűlése a példa, amely szabályszerűen lebonyolított szavazás során kibuktatta választmányából a hivatalosság képviselőit, és így a hatalmat kényszeríti saját játékszabályai felrúgására, az utóbbira az, hogy tekintélyes írók publikálnak szamizdatban, s egy-egy lakáson rendezett – tehát rendőri szóhasználatlalt akár illegálisnak bélyegezhető – tanácskozáson egész tudományos intézetek vesznek részt, szinte testületileg. Az engedetlenség elszaporodása nyomán elmosódik a határ ellenzéki és nem ellenzéki magatartás között, és a hatalmi retorziók már annyi embert sújtának, hogy a ma szokásos eszközökkel nem lehet végrehajtani őket. A magyar társadalom kezdi újra felfedezni a politikai akaratnyilvánítás formáit, a tevőleges politizálás már nem a nómenklátúra funkcionáriusainak elkerített vadászterülete. (...)

Reformkurzus Moszkvában, a hatalmához makacsul ragaszkodó pártvezér, az írók megrendszabályozását követelő akarnokok Budapesten... Az analógia olyan szembeszökő, hogy már-már valószínűtlen: mint ha az évkezdő természeti csapásai után ismét 1956 tavasza köszöntene

ránk. Vezetőink persze azt mondják: Magyarország a gazdaság, sőt a kultúra liberalizálásában is sokkal messzibbre tart, mint a Szovjetunió. Ez igaz. Csakhogy nem az állapot a fontos, hanem a tendencia. (...)

Magyarország ismét a politizálás korszakába lépett. Politizálnak az utódlásért küzdő pártvezérek, a nagyvállalati vezetők, a kisvállalkozók, a közgazdászok, az írók, politizál a népfront, a szakszervezet, néha már az országgyűlés is. Ahogy a gazdasági helyzet tovább romlik, politizálni fog a munkahe-lyekért aggódó munkásság, politi-zálni fognak a parasztok, akik ház-táji terményeiket nem tudják a régi áron eladni, politizálni fognak a fogyasztóikat vesztő géemkázók, és - valamennyiük előtt - a gumibotok-kal meg gumivigyorokkal harapóssá heccelt fiatalok. Ha megvalósul a reform reformja, azért fognak po-litizálni, mert a reform áldozatokkal jár, ha pedig nem valósul meg, azért, mert a csőd is áldo-zatokkal jár. Az adott nemzetköz-i helyzetben csökkent az esélye, hogy - tekintettel a növekvő fe-szültségre - egy erőszakos rend-párt vegye át a hatalmat. Ha pedig ez (a legrosszabb) nem következik be, akkor a kormányzat tárgyal-ni kényszerül - ahogy jelenleg is tárgyal különféle értelmiségi cso-portokkal, vagy legalább is meg-hallgatja őket. Hamarosan eljőhet azonban az az idő, amikor egy-egy nyugtalankodó nagyüzemben kényte-len lesz megkeresni azokat az em-bereket, akiket a munkások a maguk szószólóinak elfogadnak.

Ebben a politizáló világban az el-lenzéknek, amely genezise és gesz-

tusai szerint politikai csoportosu-lás - ugyancsak politizálnia kell. Nem mert arra számítnak, hogy a kormányzat előbb-utóbb velünk akar tárgyalni - őszintén szólva nem is vágyunk erre a megtiszteltetésre. De állandó vitázó kapcsolatban le-hetünk - kellene lennünk - azokkal a csoportokkal, amelyek potenciá-lisan tárgyalási pozícióban van-nak, vagy közel állnak a tényleges tárgyalókhoz. Ahhoz azonban, hogy vitázhassunk, rendszeresen tisztáznunk kell a magunk álláspontját a radikális gazdasági reformok, a hozzájuk kapcsolódó politikai kö-vetelések, a bekövetkező mun-kanélküliség kérdésében, a hatá-ron túli magyarok és nagymértékű áttelepülésük kérdésében, a romló életminőség kérdésében - egyszóval mindabban, ami a politizáló társa-dalmat foglalkoztatja. És hallat-nunk kell (kellene) a véleményünket a független sajtón kívül élőlőszóban is, klubokban, nyilvános összejö-veteleken és olyasfajta szervezett tanácskozásokon, amilyen a monori volt. (...)

De hogyan kapcsolódik mindez az 1956-os hagyományhoz? Hiszen az a politizálás, amely talán megkez-dődött, csillagtávolságban van az '56-os, fegyverek és tömegmozgalom támogatta politizálástól? Úgy vé-lem, a kapcsolat a harminc éve föld alá szorított hagyománnyal mégsem jelképes csupán, és hatása három síkon is érvényesülhet.

1. A közvetlenül felhasználható hagyományt a november 4-ét köve-tő másfél hónap kínálja, a munkás-tanács tradíciója. A november 4. előtt megalakuló munkástanácsok a forradalom egyik fontos perspektí-váját jelentették: az üzemek mun-

kás-önigazgatásának lehetőségét. A forradalmi kormányzat azonban - várhatóan - a többpártrendszerre, a parlamenti pluralizmusra épült volna. Politikai szerepet a munkástanácsok köztudomásúan a forradalmi kormány fegyveres leverése után nyertek. Működésük nem a forradalom „lényegi proletár jellegét” fejezte ki, nem is a forradalom utólagos hitelesítését szolgálta. Résztvevői ennél kézzelfoghatóbbat akartak: átmenteni próbálták a forradalom eredményeiből azt, ami a szovjet intervenció után is átmenthetőnek tetszett. A munkások (és közeli terveik szerint a parasztság) választott képviselőiként tárgyalni kívántak a „geopolitikai realitást” reprezentáló új kormánnyal. (...)

A gazdasági krízis, a társadalom elégedetlensége meg a kormány tehetetlensége ma újra politikai realitássá tette a harminc éve megszakított tárgyalás folytatását. Persze, a követeléseket ma nem támogatják sztrájkoló üzemek, és nincs tárgyalóképes munkástanács; az 1956 decemberében engedménynek számító követelések ma képtelenül radikálisnak tetszhetnek. De a hatalom is nagyon szeretné elkerülni, hogy lövetnie kelljen, így a hatalom nélküliek tárgyalási pozíciója nem kilátástalan. Igaz, a tárgyalásokon a bátorság, a karakánság, az erkölcsi nagyság nem mutatkozik meg olyan tisztán, mint az utcai harcokban, és a tárgyalásokban résztvevőknek azt is el kell viselniük, hogy elvbarátaik megalkuvóknak tartják őket. Mégis hadd állítsuk amolyan kádári bölcsességgel: Jobb egy félig sikerült kompromisszum, mint egy hősieges vereség.

2. A demokratikus ellenzéknek nincs jövőképe és nincs közös világnézete. Az előbbi talán nem is baj: a XX. század meglehetősen devalválta a XIX. század jövőképeit. Az utóbbi pedig tény, amelyet el kell fogadnunk: a demokratikus ellenzékben vannak szocialisták és vannak konzervatívok. Többpártrendszer esetén valószínűleg nem lennénk egy pártban. Ha túl akarunk jutni azon, hogy csupán a rendszerrel való tevételes szembenállás köt össze bennünket (és ha el akarjuk magunkat különíteni egy ma ugyan nem létező vagy láthatatlan, de lehetséges szélsőjobbaldali vagy szélsőbaloldali ellenzéktől), csak azt ismételhetjük: politikai gondolkodásunkban valamennyien a forradalom hármaskövetelményét - a függetlenséget, a többpártrendszert és a semlegességet (a kívülállást a ma létező katonai tömbökön) - tekintjük legfőbb értéknek. Ennyi persze még nem különösebben tartalmas álláspont, hisz a Kelet-Európában élők többsége erre vágyik. A demokratikus ellenzék azonban olyan emberek csoportja, akik e követelmények megvalósulását közös politikai céljuknak tekintik. A közeljövő politizálásának valamennyi résztvevője számára fontos vonatkozási pont lehet, hogy van olyan csoport, amely ezeket a forradalmi célokat ma is deklaráltan vállalja, és kevesebb nem éri be. (Ez az elhatározás némi garanciát nyújt arra is, hogy új politikai konstellációk közepette is - ellenzék marad.)

3. A forradalom eleven hagyomány - figyelmeztetésként is az. Nem lehet örökké görcsösen ragaszkodni a megszokott hatalmi stílushoz, nem szabad szűkös osztályérdekekért

örökösen elodázni a józan egyezkedést. Ha nagyon sok az ígéret, és nagyon kevés a változás, ha végtelen a húzd meg – ereszd meg játéka, még az annyira atomizált, annyira politikamentessé gyalult társadalom, mint a mienk, még az is felháborít. Ha hinném Krassóval, hogy ez az újabb felkelés győzni fog, ha azt hinném, hogy egy zseniális vezérlő elme majd akkor lobbantja lángra, amikor esélye van a győzelemre, talán nem bánnám, hogy vérral jár, bár megváltó erejében akkor is kételkednék. De nem hiszem, mert tudom, hogy egy felkelés nem akkor tör ki, amikor ésszerű. És nem kívánnám, hogy a leverte magyar forradalmak krónikája újabb hősi fejezettel gyarapodjék.

Bárcsak tudhatnám, hogy uraink sem kívánják ezt!

[Beszélő 1987/1. Kötetben: *Beszélő Összkiadás. II. 11-20. szám, 1984-1987. Budapest, AB-Beszélő, 1992. 694-705.*]

Szabó Miklós

Hogyan látjuk ma 1956-ot?

1956 megítélése teljes mértékben azon múlik, hogyan ítéljük meg az úgynevezett „ötvenes” éveket. Aki úgy találja, hogy a Rákosi-vezetést akár fegyverrel is el kellett távolítani, ha csak így lehetett a torzulásnak véget vetni, nyilván másképp ítéli meg 56-ot, mint az, aki számára 1948-1953 között az alapvető folyamatok alapján helyes mederben haladtak, csak bizonyos hibák rontották a helyzetet. A kérdés, 56 kérdése igazában

az: olyan rosszat jelentettek-e az ötvenes évek, amelyet akár fegyverrel is meg kellett szüntetni. Azaz elvileg lehetséges volt-e egy „desztalinizáló” forradalom, vagy a Rákosi-rendszerrel szemben fegyvert fogni minden esetben csak ellenforradalom lehetett? Ez a valódi kérdés, ehhez képest harmadlagos, hogy mi volt, ami 1956. október 23-a és november 4-e között történt.

I.

Az 1945 és 1956 között eltelt tíz esztendőben a meginduló magyar szocialista fejlődés két utat is járt. Két összeegyeztethetetlen utat, amely egységesen, egymással összezavarva nem lehet a mai szocialista építés hagyománya. A folyamatosságot csak az egyikkel lehet vállalni, a másikkal következetesen meg kell tagadni. 1956 kulcskérdése ebben a problematikában rejlik. 1945-ben az emigrációból hazatért pártvezetési mag elvi platformként egy vegyesgazdasági rendszert gondolt a szocialista építés megalapozására: a gyárpar kulcsszektora állami tulajdonban, mezőgazdaság, szolgáltatások, kisebb üzemek magántulajdonban. Politikai felépítményként a vegyesgazdaság pluralisztikus-parlamenti rendszerben fejezte volna ki a rendszer konszenzusába illeszkedő társadalmi erők érdekeinek politikai képviselését. Amikor 1947-ben ennek a hosszúra tervezeti átmenetnek egyik napról a másikra való lerövidítése került napirendre, a folytatásra már a másik utat jelölték meg. Ennek lényege a gazdasági fejlődés politikai eszközökkel való felgyorsítása volt. Erre nem csupán egy ezt előmozdító gaz-

daságpolitika szolgált, hanem egy egész gazdasági politikai modell, amely azonosult magával a szocializmussal. (...)

A másik útra való áttérésnek volt ellenzője. Nagy Imre a NEP-jellegű átmenetet elhagyó fordulat utáni szakaszban is meg akarta őrizni a vegyesgazdaság legfontosabb tényezőjét: koncepciója szerint az egyéni parasztság az állami nagyipar szektorával, együtt, egyidejűleg vele, belenő a szocializmusba. A két modell, a két út kicsiben megismételte azt az alternatívát, amely a Szovjetunióban a húszas-harmincas évek fordulóján, az összehasonlítható fejlődési szakaszban a Szálin és a Buharin-frakció ellentétében fejeződött ki. A Rákosi-Gerő vezetés – ismeretesen – a sztálini útra lépett, míg Nagy Imre az egykori Buharin-platform szellemét idézte fel. Lehet, hogy az azonos helyzet termelt ki azonos gondolatokat, de az sem kizárt, hogy az 1930-ban már szovjetunióbeli emigrációban levő Nagy Imre buharinista volt, és akkori nézeteit rejtve megőrizte, átteleltette a harmincas-negyvenes éveken keresztül.

1948-1953 között a magyar szocialista fejlődés az A-szektor prioritásával jellemezhető modell jegyében indult meg. 1953-ban a fogyasztás leszorítása és az ütem erőltetésének szolgálatába állított mindenre kiterjedő kényszer oly mértékben élezte a feszültségeket, hogy ez a modell megbukott, és átadta helyet a másiknak. Az 1953 júniusában hivatalba lépő Nagy Imre-kormány a június határozat útjára lépett. Az új vezetés feladta az A-szektor prioritását. A szocialista fejlesztést a vég-

fogyasztással: a mezőgazdaság és a fogyasztási cikkek gyártó ipar fejlesztésével kívánta kezdeni, beleértve olyan – a fejlett országokban realizálható – exportalap kifejlesztésével is, amellyel korszerű beruházási javakat van mód importálni. Így kívánta a végtermelés bővítéséhez igazodó tempóban fejleszteni a nehézpart. Feladta a mezőgazdaság erőszakolt kollektivizálását és a politikai modell pluralizmusában is gondolkodott. A pártonkívüli tömegek képviselőinek megvalósítására új alapokra helyezte a Népfrontot: ekkor keresztelték át Hazafias Népfrontra. A megélénkülő helyi népfrontszervezetek munkájába bevonták a korábbi koalíciós pártok egykori kulcsembereit, 1954-ben azt is tervezték, hogy a népfrontnak lehetőséget adnak egyéni tagságra, ami pártszerű szervezetté tette volna.

1955-ben a Szovjetunióban bekövetkezett vezetőségváltozás, amelynek során leváltották Malenkov szintén „buharinista” kormányát, a Nagy Imre vonal, a „júniusi út” bukását okozta. Az 1955 márciusi határozat feladta a maximalizált növekedési ütemet és az ehhez kapcsolódó, terrorisztikus politikai módszereket, de fenntartotta az A-szektor fölényét. Az ország legszélesebb közvéleménye nem fogadta el ezt a fordulatot és leghatározottabban a „júniusi útra” való azonnali, teljes visszatérést kívánta. (...)

1956 februárjában a XX. kongresszus ezt a véleményt mintegy igazolta. Most már a függetlenített párt és mozgalmi funkcionáriusok jelentős része is, olyanok, akik alapján egyetértettek a márciusi határozattal, s nem a júniusi út hívei

voltak, követelték, hogy a pártvezetés vonja le a szovjet kongresszusból folyó következtetéseket: váltsák le az 53 előtt kompromittálódott vezetőket, hajtsák végre a rehabilitációkat és a legjelentősebb rehabilitáltakat vonják be a vezetésbe, rendezzék a viszonyt Jugoszláviával, és alakítsanak ki népközelet, a tömegek számára elfogadható vezetési stílust. A vezetés ezt nyomás alatt végrehajtani kapitulációnak vélte, s elzárkózott előle. Erre, vele szemben, széles funkcionárius ellenzótábor is felsorakozott, 1956 júliusában végrehajtották a márciusi határozat vonalának korrekcióját követelő „mérsékelt pártellenzék” követeléseit. Rákosit leváltották és több rehabilitáltat bevontak a vezetésbe. Mindez azonban a közhangulat számára nem volt megoldás. Nem csupán azért, mert Rákosi helyett Gerő a régi politika folytatását jelentette be, s Révai is csak a vezetés legbeavatottabbjai számára volt rehabilitált, a kijebbi lévők számára a Rákosi-kor negyedik számú legkompromittáltabb figurája, hanem azért, mert a tömegakarat a márciusi határozat egyértelmű visszavonását, sőt elítélését követelte, s a visszatérést a júniusi útra: annak személyi konzekvenciájával. Július után a nyomás nem csökkent, hanem erősödött. (...)

II.

Az 56-hoz vezető alapvető politikai folyamat jellemzése után egy kevésbé tárgyalt problémát érintenék. 56 nemzetközi hátterét. Nem a jól ismert nyugati reagálást, hanem beilleszkedését a szocialista tábor nemzetközi politikájának folyamataiba. 1953-ban a Sztálin örö-

kébe lépő pártvezetést válságos nemzetközi helyzet szorongatta. A nemrég hadrendbe állított amerikai hidrogénbomba veszedelmesen megnövelte a nyugati oldal katonai fölényét, ezen túl napirendre került Nyugat-Németország felfegyverzése, ami ezt a fölényt végzetes mértékűvé tehetette. Sztálin utódai előtt a hidegháború elvesztésének rémkepe sejlett fel, s ez a vezetésben, legalábbis annak egy részében egy vakmerő elképzelést szült a veszély elhárítására. A terv, amelyet Berija személyéhez szoktak kapcsolni, hajlandónak mutatkozott arra, hogy feladja a szocialista tábor részéről a Német Demokratikus Köztársaságot oly módon, hogy beleegyeznek Németország nyugati alapon való egyesítésébe, annak fejében, hogy az egyesített Németország semleges lesz, azaz egy felfegyverzett Nyugat-Németország nem lesz a NATO európai haderő része. Ez a terv a Beriját előtérbe helyező változás előtt, már Sztálin idejében felsejlik a szovjet kormánynak egy 1952-es jegyzékében. A terv létezéséről két töredékes forrás tudósít. Az egyik: Hegedüs András említést tesz arról, hogy Berija letartóztatásakor a magyar pártvezetés által kapott szovjet tájékoztatás tartalmazott egy kitételt, amely szerint Berija noteszában találtak egy ilyen szövegű bejegyzést: „NDK? Leadni?” A másik adalék. Egy emigrált diplomata kezén nyugatra került egy belső hírügynökségi tájékoztató lengyel bulletin, egy legelső „PAP bizalmas”⁶, amely viszont a Malenkov-leváltással kapcsolatos tájékoztatásban azt írta, hogy Malenkov – más hibái

6 A Lengyel Sajtóiroda (Polska Agencja Prasowa) rövidítése.

mellett - „támogatta Berija áruló terveit az NDK leadására vonatkozóan”. Nagy Imre Malenkov „kádere” volt és ismert volt, hogy Rákosi erősen felhasználta ellene, hogy kinevezését a szovjet vezetésben leghangosabban Berija szorgalmazta. Nagy Imre feltehetően tudott valamit erről a tervről, s szervesen beépítette elképzeléseibe. 1955-ben az osztrák államszerződést a Berija-terv megvalósítása első lépésének tarthatta, tartotta, s azt a következtetést vonta le belőle, hogy Berija és Malenkov bukása nem jelenti a terv aktualitásának elvesztését, a Hruscsov-vezetés is ezen dolgozik. Beleilleszkedett ebbe a képbe Adenauer szenzációs, 1955-ös moszkvai látogatása is. Malenkov és itthon Nagy Imre leváltásának legfontosabb oka éppen az volt, hogy miután Nyugaton a párizsi és brüsszeli szerződések eldöntötték a nyugatnémet felfegyverkezés megindítását, a szovjet vezetés új, pótlólagos fegyverkezési programot kényszerült megtervezni, ez - kényszerűen - újra az A-szektor prioritását tette aktuálissá. (...) A kibékülés Jugoszláviával azt jelentette, hogy egy ilyen helyzetű, ilyen fajta semlegességű ország elfogadható szocialista országgént a szovjet vezetés számára. Erősítette ezt a várakozást a bandungi értekezlet, amely a semlegesség, az el nem kötelezettség olyan baloldali változatát teremtetten meg, amelyhez bármely, bármilyen rendszerű ország felzárkózhatik. Az egyértelműen antikolonialista, nyugatellenes bandungi kezdeményezés kedvező fogadtatásra talált a szovjet vezetés részéről. Az alakuló bloknak tagja volt Jugoszlávia, sőt a szocialista táborhoz fontos tényezőként tartozó

Kína is a bandungi folyamat fő mozgatói közé tartozott. Bandung azt a lehetőséget látszott kínálni, hogy a Berija-terv végrehajtása így egy nyugatellenes, antikolonialista program részeként, tehát a szovjet presztízst nemhogy sértő, de növelő módon mehet végbe. Nagy Imre és köre ebben gondolkodott, s egy - a pártvezetéshez benyújtott, a szovjet és a jugoszláv követségnek is átadott és értelmiségi körökben, ma úgy mondanák, szamizdatként terjesztett - platform-iratban ilyen jellegű nézeteit ki is fejtette. Amikor az október 23-i felkelés következményeképp, 23-ról 24-re virradó éjjel kormányra került, az őt felkereső szovjet delegáció: Mikolán és Szuszlov nem teszik számára nyilvánvalóvá a Berija-terv végleges aktualitásvesztését. Ellenkezőleg: az október 30-i szovjet kormánynyilatkozat, amely önkritikát gyakorol a Szovjetunió és a népi demokráciák viszonyában megnyilvánult egyenlőtlenség- és nagyhatalmi sovinizmusért, és kilátásba helyezi a szovjet csapatok kivonását a népi demokráciák területéről, arról győzi meg, hogy a Berija-terv aktuális, és a magyar és lengyel válság közvetlenül napirendre tűzte. Így került sor a Varsói Szerződésből való kilépésre és a semlegességi nyilatkozat kiadására. A semlegesség formája osztrák és nem jugoszláv (bandungi) mintát követett. Nagy Imre 1955-ben mindketten gondolkodott s a felkelés napjaiban a tömegek várakozásának jobban megfelelhethető, a tömegek által jobban átlátható és megérthető osztrák-formát választotta, amelyet - mint láttuk - szintén a Berija-terv egyik megvalósítási módjának tartott. Nem mellékes megjegyezni, hogy a másik megold-

dásnak is volt követője: az újra-induló, Petőfi Párttá átkeresztelt Parasztpárt lapjában Németh László a bandungi típusú semlegesség mellett szólalt fel.

III.

A továbbiakban magáról a felkelésről is. Kitöréskor a pártvezetésben a felkelés felszámolására két álláspont került szembe egymással. A Gerő-vezetés elvi kérdésnek tekintette, hogy a felkeléssel „ne álljon szóba”, a felkelés megszüntetésére a politikai megoldást, a kompromisszumot kapitulációnak, elvi engedménynek tartotta, s egyetlen lehetséges eljárásnak a konfrontációt, a fegyveres leverést tekintette. Vele szemben a pártellenzék, élén Nagy Imrével, úgy vélte, hogy a társadalom jelentős részének, sőt többségének szembefordulása esetén a szocialista kormányzatnak csupán fegyveres védekezésre, kulcsfontosságú objektumai, vezetési központjai fegyveres védelmére van joga, a felkelés fegyveres leverésére nem. Elvileg csupán a politikai megoldás, a kompromisszum a megengedhető eljárás a felkelés megszüntetésére. Gerő október 23-i beszédében konfrontált az akkor még nem fegyveres demonstrációval, a délutáni órákban alakult Katonai Bizottság a fegyveres leverést kívánta megszervezni. Erre a rendszer fegyveres erői nem álltak teljes egészükben rendelkezésükre. (...)

Október 23-án igen széles tömegekben konszenzus volt arról, hogy a márciusi határozat útjáról vissza akarnak térni a júniusi útra, annak személyi konzekvenciájával. Abban teljes egység volt, hogy a júniusi

út jobb, mint az A-szektor fölényének az útja. Hogy ki állt ezen a platformon csupán, ki akarta tovább fejleszteni, s ki tekintette csupán a másikkal szemben viszonylag inkább elfogadhatónak, nehezen látható át. A felkelés néhány viharos napja nem volt elég a tisztázó politikai differenciálódás kibontakozására. A pontokba szedett programnyilatkozatokban a négy igen különböző arculatú politikai erő álláspontja még meglehetősen egységes képet mutat. Különböző szóhasználattal nagyjából a júniusi út vegyes-gazdasági rendszerét vázolják fel. A gyárak állami tulajdonban: a vállalatok vezetése valamiféle munkahelyi öngazgatás kezében. A mezőgazdaság az egyéni parasztság kezében – ettől bizonyos mértékig a Petőfi Párt vezetőségében tömörült népi írók tértek el, akik hitet tettek a szövetségi rendszer mellett – a városi szolgáltatások, kisiparosok, kiskereskedők kezében. A politikai rendszer politikai pluralizmus, amely tartalmazza a többpártrendszeres parlamentarizmust és a termelői öngazgatást. Külpolitikai orientáció a semlegesség.

Az 1956. november 4-e utáni vezetés az A-szektor prioritása útjára tért vissza, s ezen belül végrehajtotta azokat a korrekciókat, amelyeket a Rákosi-Gerő-vezetés a XX. kongresszus után elmulasztott, a júliusi vezetésnek pedig már nem volt ideje. A döntést a szándékon túl a körülmények is meghatározták. A júniusi útnak már 1956 októberében is sokkal rosszabbak voltak az esélyei, mint 1953 júniusában, mivel az ipar, ha lassított ütemben is, de 1953-54-55-56-ban az A-szektor prioritását feltételező modellben

épült tovább, a növekedés mester-séges gyorsítását célzó, óriási beruházási javakat gyártó szektor tovább növekedett. (...)

Végezetül: mi volt tehát 56? A szovjet tapasztalatokra épülő szocialista fejlődés két, alternatív modellje politikai erőinek fegyveres összeütközésig elment össze-csapása, amely azután – Mao Ce-tung híres formulájával élve – „a népen belüli ellentmondásokat” antagónisztikussá változtatta.

Mik tanulságai a ma számára? 56 mai értékelése útjában áll, hogy teljes egészében megtagadjuk a kontinuitást az A-szektor prioritásának doktrínájával és ezen az elven alakult 1948–1953 közötti iparosítást „rosszul begombolt mellénynek” tekintsük, s egyértelműen vállaljuk a júniusi úttal a kontinuitást. Ez ma is, szellemi akadály a gazdasági reform koncepciója kidolgozásának. Tanulsága, hogy egy szocialista vezetésnek a társadalommal támadt konfliktusa esetén kommunista kötelessége, hogy a politikai megoldásban gondolkozzék és a konfliktust a lehetőségek legszélesebb határáig menve politikai eszközökkel oldja meg. 56 drámai példája annak, hogy a csak konfrontációban, csak hatalmi eszközökben gondolkodó politika útja a szakadékba vezet. 56 felvetette a magyar szocialista társadalom pluralizálódásának eszméjét. 1958-ban a gazdasági reform még revizionizmusnak ítéltetett, az élet azonban – úgy tűnik – napirendre tűzte a gazdasági reform után a politikai reformot is. Az első, ígéretes lépések az új választási rendszer és a termelői öngazgatás elvének megjelenése a vállalati irányításban. Ez jelzi,

hogy immár a politikai reform ügyét sem szabad 1958-as szemmel nézni.

Tito pulai beszédében azt mondotta – szabadon idézve –, hogy ellenzünk minden külföldi beavatkozást, de ha ez a beavatkozás lehetővé teszi a szocializmus felépítését Magyarországon, akkor a történelem igazolni fogja.⁷ Majd harminc év telt el, de – úgy vélem – a történelem még mindig nem döntötte el ezt a kérdést. Rajtunk is múlik, hogyan fogja eldönteni.

(Előadás a budapesti Rakpart Klubban, 1985 decemberében. Megjelent az *Új Látóhatár* 1987/4. számában.)

Csurka István

Magyar abszurditások

(...) A mai magyar életnek ez a csendesen pangó abszurditás a legjellemzőbb tulajdonsága. Van a történések mélyén valami csöndes, alig-alig sértő, bárgyú és ásíto abszurditás. Ennek az abszurditásnak nincs éle, fenyegetése, nincs benne sok felháborító elem, és nincs benne annyi agresszió, mint egyéb abszurditásokban. Ezt nem is nagyon lehet statisztikailag vagy politikailag kielégítően jellemezni. Ennek az abszurditásnak éppen az a jellemzője, hogy nem nagyon sérelmezhető. A viszonyok jobbak, mint másutt a környezet-

7 A Jugoszláv Kommunista Párt főtitkárának 1956. november 11-én elhangzott beszéde, amelyben állást foglalt a Kádár-kormány mellett. *Tito: A Kádár-kormány azt képviseli, ami Magyarországon a legbecsületesebb.* Népszabadság, 1956. november 17.

ben. Az életszínvonal elfogadható. Az embereket nem zaklatják feleslegesen. Semmi sem kötelező, semmi sincs megtiltva, ami nincs megtiltva. Ami viszont meg van tiltva, arról nem beszél senki. Az el is van felejtve. Az egészben van valami borzalmasan kedélyes. A kedély hagyományosan Bécs felől árad be az országba, az a bizonyos bécsi gemütlichkeit, a borzalom viszont, vagy jobb és pontosabb tán, ha bánatot és szomorúságot mondunk, az átellenbeni kapu felől, a meotiszi ingoványok felől, ahonnan jöttünk volt vagy ezer esztendővel ezelőtt. Furcsa keverék. Bécsi kedély és szláv bánat. Együtt lesz belőle a magyar pangás.

Illyés Gyula még szélárnyéknak mondta. Szélárnyékba kerültünk, jellemezte ötvenhat utáni állapotaikat, használjuk ki, építsünk magunknak olyan várakat, falakat, intézményeket, amelyek majd megvédnek bennünket, ha újra besüvit a szél. A költői kép túlságosan jóindulatúnak és optimistának bizonyult. Ma már a pangás megbízhatóságban jellemzi az életünket. (...)

Legalább négy-öt éve már, hogy egy szomorú vizsgálatot folytatok magamban. Arról van szó, hogy ki tudok-e menni Budapesten, az ország fővárosában az utcára úgy, hogy ne ütközzem bele akár egy eszméletlenségig részeg, akár egy megtévelytődöttnek látszó, földön fetregő, vagy önkívületi állapotban őrzöngő avagy csak csendesesen befelé forduló és magában motyogó szerencsétlen emberbe. Akármilyen napszakban, akármilyen napon, télen és nyáron, hétköznapi és ünnep.

Budán lakom, a hegyvidéknek is nevezett tizenkettedik kerületben, tehát az egyik legmagasabb életszínvonalú és elitlakosságú kerületben. A külvárosokban, Angyalföldön vagy az átépítésre és letarolásra érett régi pesti kerületekben, ahol a szegény emberek laknak, a munkásság, vagy ahol az új alvóvárosok vannak, a helyzet még rosszabb. Ott az elesettség, az őrzöngés, a delírium már tömegesebb.

A jelenség nem új keletű, az egykor oly tartalmasan és termékenyen színes életű város, amelyik arra a torz csodára is képes volt, hogy duhaj éjszakáiban forradalmas gondolatot, szellemi hatóerőt gerjesszen, ahol a bor és a szabadságeszmények vadházassága természetes frigynek, szinte Isten előtt kötöttek számított, ahol ebből a házasságból sok zseniális gyermek és majdani mártír származott, Budapest, a főváros, a hatvanas évek végére és a hetvenes évek elejére annyira elszürkült, mint egy Csehov megrajzolta dél-orosz kisváros, amelyikből elvezényelték a garnizont. (...)

A korhelység és az iszákosság többé már nem a dologtalansággal, a fellelettséggel, hanem az ember dolgozó ember mivoltával függött össze. A hagyományosan italos szakmák, mint a szobafestő, a szénlehordó, a kefekötő mellé felzárkózott minden rendű és rangú foglalkozás; ittak a hivatalokban, az üzletekben és a gyárakban éppen úgy, mint a tanteszületekben és szakszervezeti központokban. A jelszót: „félig berúgni kidobott pénz”, a profi ivók adták ki, de önfeledten követte őket a tömeg. A legelesettebbek, akiknek iszákosságához még testi

gyöngeség is társult, már akkor kifordult szemmel rogytak le a flassterre, s az éppen józanok minden megütközés nélkül kerülgették őket az utcán, vagy támasztották őket falhoz a műhelysarokban, próbálták lelket verni beléjük a hivatalok moszdóiban.

A kiskocsmák, a szelíd kvaterkázásra való kisvendéglők, amelyeknek megnyitására, üzemeltetésére most szinte buzdítja a hatalom a szunnyadó kistőkét, az egykori csaposok kései utódait, a kiskocsmák akkorra már mind bezárattak, nem kellett a közösségi jellegük, az otthonosságuk, a családiasságuk, s magát a bort és a fröccsöt is kiszorította lassanként a cseresznyepálinka meg a vodka, valamint a sörbe öntött rum, ami úgy hat, mint a lebunkózás.

Részeg handabandázás, állatias üvöltözés, téboly, őrjöngés, nyálcsorgás, bevizelés és kisszerű alvilágiasság jellemezte Budapest éjjel-nappal folyó éjszakai életét akkor, amikor még azok a nemzedékek mulattak benne imigyen, amely nemzedékek még a forradalom bukásának iszonyú fájdalmát és kilátástalanságát akarták belefojtani az italba.

Soha fájdalmasabb mámort! Soha kétségbeesettebb önpusztítást!

Mostanra ez a hullám elült. Az önpusztító nemzedék, már aki kibírta, akinek a szervezete nem mondta fel a szolgálatot, vagy aki nem választotta végül az öngyilkosságot, átlépte az ötödik ikszet, sőt a hatodik felé lépdél, s ha megkötötte végül a maga kis különalkuját a hatalommal, hát beleérkezett

a beérkezettségbe, fáradt, bánatos és rezervált, csak egy-egy mély barázda az arcon, egy-egy szétterült, megnagyobbodott máj, egy-egy váratlanul felszakadó sóhaj jelzi, hogy önpusztító volt az előélet.

Igen ám, csak hogy Magyarország ma is utcahosszal vezet Európában a harminc és negyven közötti férfiak halálozási statisztikájában. És ezek már nem ötvenhatos nagyivók! Ezeket nem az a bánat öldösi. Hiszen ezek akkor születtek. Ezek voltak éppen már nem is nagyivók, ezeket a túlmunka öli meg. Többnyire a legalsóbb néposztály fiai. Fiatal családapák, akik tizennégy-tizenhat órát dolgoznak naponta, hogy meglegyen a lakás, a kocs, hogy megőrződjék az elért színvonal. Ezek azok a kétkezi emberek – többek között –, akik ledolgozzák a napszámot az állami építőiparban, aztán péntek délutántól hétfő reggelig egy magánvállalkozás keretében építik sokkal intenzívebb munkával azokat a villákat, luxuslakásokat, úszómedencés, sokmilliós értékű házakat, amelyek lassan már teljesen elborítják a budai hegyoldalakat. Ehhez az életformához szervesen tartozik hozzá az ital, azt másként ki sem lehet bírni, hiszen ez a bődületes erőfeszítés volta képp értelmetlen és céltalan. S mi a két végén égetett gyertya eredménye? Korai infarktus. Bedilizés, válás, mindennek feladása, lezúrlás az utca kövére. (...)

A mulatság fénypontja a kirakodóvásár. A sok bővli, a sok kacat és a sok drága holmi között minden alkalommal ugyanaz az áruféleség nyeri el a vásári nagydíjat. Amelyikre az van rányomtatva a korrupció bélyegzőjével: „exportból vissza-

maradt". Ahol ezt árulják, legyen az cipő, ruha, konzerv vagy rádió, akármi, ott tolong a nép. Erről az áruról egyet tud mindenki, de azt teljes bizonyossággal: ez jobb minőségű, mint az, amelyik minden tekintetben hasonlít erre, de ez a védjegy hiányzik róla. A legtöbb üzem, gyár, vágóhíd, szövetkezet, akármi, kétféle árut gyárt, illetve ugyanabból az áruféleségből legalább két minőséget. Az egyik, ami nyugati exportra megy, az a nyugati igényeknek megfelelő minőségű, vagy legalábbis olyan akar lenni, a másik pedig a hazai fogyasztásra van szánva, ennek már a csomagolása sem hasonlít az előbbire, ez olyan, amilyen. Namár most, ha valami exportból visszamaradt, akármi oknál fogva, még akkor is, ha mindjárt a minőségi kifogás miatt is, holtbiztosan jobb, mint az, ami hazai eladásra készült. A jelenség gazdasági minősítése nem feladatom. Gazdaságilag talán nem is abszurd a dolog. Minden üzemnek joga van egy bizonyos árucikket többféle minőségben előállítani és piacra dobni. Az abszurditás a magyar vásárló lelkében fejlik ki, mégpedig éppen azzal, hogy már meg sem ütközik a jelenségen. Természetesnek tartja, hogy egész ipara és gazdasága kétféle minőséget gyárt: egyet, a jót, a kiváló minőséget egy bizonyos magasabb rendű, nagyobb igényű és emelkedettebb tartású emberfajta számára, és egyet, a silányabbat, a hibásat, a csúnyán csomagoltat pedig neki magának, a magyar állampolgárnak, annak az ezzel a vásárlási művelettel is leértékelte embernek, akinek ez is jó, és akinek óriási szerencséje, ha hozzájut egy ilyen exportból visszamaradt áruhoz. (...)

Mi történik ennek az embernek a lelkében, aki nemcsak megveszi, hanem szorgos vagy nem szorgos munkával elő is állítja ezt a kétféle minőséget? Vajon nem alakul ki benne egy bizonyos önleértékelés, egy bizonyos kisebbségi tudat? (...)

Él persze a világban ma több millió magyar ajkú ember, aki szívesen venne kenyeret forintért, de nem kap. Akinek hosszú órákat kell sorban állnia, hogy kenyérhez jusson, s miközben sorban áll, és szomorú gondolatait rakosgatja egymás mellé, ügyelnie kell arra, nehogy valami indulatos panaszszó hagyja el az ajkát, s főleg pedig ne magyarul. Elgondolni elgondolhatja magyarul sorsa különös tragikumát, szerencsétlenségét, hogy magyar anyja szülte magyarnak, de kifejezni, hangosan kimondani ezt ezen a nyelven nem tanácsos neki. Vagyis abban a pusztában tényben, hogy ma a világban valaki magyarnak születik, benne van valami súlyos hátrány is egy képtelen szerencsétlenség, amiről még beszélni sem lehet. Amit az ember nem is nagyon mer és nem is nagyon tud megfogalmazni, mert maga is elborzad tőle. Ez a hátrány, ez a szerencsétlenség természetesen annak is osztályrésze, aki nem áll sorba, és aki szabadon kifejezheti magát magyar anyanyelvén, aki a maga teremtette viszonylagos exportból visszamaradt jólétben él, a saját állami keretei között. Sőt reá talán még iszonyatosabb lélektorzító erővel hat az a tény, hogy a másíknak, a testvéreinek nem tanácsos a saját gondolatait az anyanyelvén kifejeznie, mert neki éppen ezt a tényt kell tudomásul venni, hogy ő nem tehet

semmit. Neki tétlenül kell néznie, hogy a testvére szenved.

mire vagyunk hivatva a Kárpát-medencében.

A segélynyújtás elmulasztását a magyar törvények szigorúan büntetik. Ha valaki elgázol valakit, és elmegy a helyszínről, nagyon súlyos büntetéssel kell számolnia. De még az is elítélhető természetesen, aki nem okozója, csak szemlélője a balesetnek, de elmulasztja a kötelező segítségnyújtást. A magyar abszurditás legszerencsétlenebbike, hogy sok millió magyarnak nincs meg a valós lehetősége, hogy segítséget nyújtson elgázolt, vérző magyaroknak. Ott áll hátratett kézzel a folyamatosan történő baleset színhegyén, és nézi, hogy vérzik el a testvére. Nem arról van szó természetesen, hogy ne nyilvánulna meg a segíteni akarás számtalan formában, hogy derék és önfeláldozó emberek ne tennének sokat a fájdalmak enyhítésére, de a lényeg mégis az, hogy a magyar mint magyar, mint állami és nemzeti szuverenitás, mint egység, nem tehet semmit. A szemét levenni nem tudja a szörnyű esetről, de nem tehet semmit. Cserbenhagyó.

S kit hagy cserben valójában? Kit tagad meg minden percben?

Önmagát. (...)

Istenáldotta költőnk szavai szerint: megbűnhődtük, amit meg kellett bűnhődnünk. A saját veszteségeink, megtöretéseink és gyönyörű szent forradalmunk bukása meg is tisztított bennünket. Most fáradtak vagyunk, bénultak, és kiürült tekintettel ladikázunk életünk pangó vizén, de még élünk, és még egyszer teli tudjuk szívni a tüdönket, és meg tudjuk mutatni a világnak, hogy

A pangó tó fenekén, lent az iszapba süllyedten ott csillog egy új magyar világ makettje. Egy szörnyű és halálos tapasztalatokkal rendelkező, a saját kárán is okult nép fiai és lányai rakták össze azt a kis építményt.

A magyar abszurditásnak csodája is van. Soha még ennyire tisztán látó és ennyire önzetlen szolgálatra kész kicsiny magja nem volt ennek a nemzetnek, mint amilyen éppen most kezdi felhívni magára a figyelmet mindenütt a világon, ahol magyarok élnek. A magyarság, miután hazája ilyen szomorúan összezsugorította területileg, és ilyen tragikus elvámoltatott tőle több millió lélek, most, ebben a szorított állapotban kezdi belakni és kezdi leverni szellemi lakhelyének sátorrúdjaikat szerte a világon. A pusztaság tény, amilyen abszurd, főleg ha egy régebbi magyar magatartás szemszögéből vizsgáljuk, olyannyira reményt keltő is. Egy magyar író íróolvasó találkozót tart több ezer kilométerre hazájától magyaroknak, és az új magyar magatartás kialakítására törő szavait ezek a távoli magyarok megértik.

A világban ma kezd ébredezni és terjedni az önmagukért való egyetemleges felelősség gondolata. Ezt a gondolatot legtisztább formában és világgraszoló érvénnyel 1956-os forradalmunk fejezte ki. Kétszer egymás után álltunk a vesztes oldalon. Szégyenpadra, kalodába ültettek bennünket, s nem mondhattuk ki, hogy igazságtalanul. Forradalmunk azonban igazi arcunkat mutatta fel. Most már bátran nézhetünk akárki

szemébe. Ahogy Albert Camus, a híres francia író írta: A leigázott, bilincsbe vert Magyarország többet tett a szabadságért és igazságért, mint bármelyik nép a világon.

Van tehát már jogunk és érdemünk, hogy részt kérjünk e világra sütő napsugárból. Nem vagyunk többé kol-dusok. Ahhoz azonban, hogy magyar kéréseinknek nyomatéka, magyar jogainknak érvénye legyen, új magyar magatartásra is szükség van. S ez az új magyar magatartás nem lehet más, mint az egyetemleges magyar felelősségvállalás. Meg kell értenünk, hogy ma, a szétszórtságnak ebben az állapotában éppen az összefogás a feladatunk. És az új és nagyszerű lehetőségünk is. Észre kell végre vennünk ennek a szétszórtságnak a gyümölcsöztethető lehetőségeit. Ha a magyarság még egy-két emberöltőt él, és el tudja hárítani az egyes részeit fenyegető halált, ha ráébred új helyzete grandiózus szépségére, akkor a jövő magyarja, miután megalkotta az öt kontinensre szóló új magyar életmodellt, újra valami olyannal állhat a világ elé, ami éppen úgy főhajításra készíti a világot, mint előző tetteink, forradalmaink. Ehhez azonban meg kell menteni a kipusztítástól hárommillió magyart. És fel kell rázni más-sik egymilliót, amelyik sértetten és zavaros fejjel vívja kilátástalan csatáját a beilleszkedéssel. Nekünk pedig, otthoniaknak, akikre a legtöbb felelősség nehezedik, meg kell gyógyítanunk megbetegedett lelkünket.

Lehetséges mindez? Nem abszurd ez?

A magyar élet és a magyar lélek mindig is színig volt töltve abszurditással. Legmélyebben érző

szellemeinkből soha nem hiányzott a bátorság és az elszántság: szembenézni ezzel a magyar abszurditással. Ady még eltévedt lovasnak látta a magyarságot. Vak ügetését hallani hajdani, eltéved lovasnak, volt erdők és ó-nádasok láncolt lelkei riadoznak.

Ez, ami most kezd kialakulni a világban, az összetartozás felismerése és a sorsközösség vállalása, azzal a reménnyel kecsegtet, hogy az „eltévedt lovas” rátalál a maga útjára.

De hát miért is ne? Hiszen mi az abszurdítás hősi népe vagyunk. Voltunk és leszünk.

Miért is ne éppen most kezdhethénk jó irányba ügetni, amikor már ló sincs alattunk?

(Előadás a szerző amerikai és európai magyar közösségekben tartott irodalmi estjein, 1986 tavaszán. Közli: *Új Látóhatár* 1986/3).

Glatz Ferenc

Kérdőjelek 1956-ról

A forradalom a társadalom egészét meghatározó viszonyrendszer megváltoztatása. A társadalom ember ember közötti érintkezés. S az érintkezést, a kapcsolatrendszert alapjában a tulajdonviszonyok határozzák meg. A marxi gondolkodás alaptézisei közé tartozó állítások. 1956. október 23. – november 4. között Magyarországon az uralmon lévő politikai erők nem kívántak beleavatkozni a társadalom alapjaiba. Nem kívánták az 1945-

48 között[i] forradalmi reformokkal szemben a földet, a gyárakat, a bankokat „visszaadni” tulajdonosainak. (Érvek 1981-ből, a Magyarország történeti kronológiája IV. kötetének belső vitájából.) Vagyis: nem volt „forradalom” 1956 októberére, mert nem nyúlt a társadalmi rendszer alapjaihoz. És ugyanígy nem volt „ellenforradalom” sem, mivel nem kívánta az 1945-48 közötti forradalmi viszonyokat megdönteni. (Nem is található a kronológia adott kötetében - melynek e sorok írója volt a szerkesztője s részben szerzője is - ilyen értékelő megállapítás.)

Napvilágra kell hozni azokat a politikai programokat, amelyek megfogalmazódtak azokban a hetekben. El kell őket olvasni, gondolkozni kell felettük. Nyugodtan, indulatok nélkül. Előttünk másolatok a hevenyészett programokról... (Ha egyáltalán programoknak nevezhetők a felszínre fakadó indulatok.) Bennük egy közös elem: a Szovjetunió és Magyarország közötti viszony újrarendezésének igénye. „Reálpolitikusok” ha a semlegességről olvasnak ma, könnyen legyintenek: naivitás. (Érveink, sárguló cédulákon 1981-ből: 1956 őszén az SZKP is felvette a szocialista országok és a Szovjetunió közötti viszony újrarendezésének szükségességét. Éppen a magyarországi felkelés idején, október 30-án hozott határozatot erről. Magyarországon e keveset idézett dokumentumra a História következetesen hivatkozott, teljes terjedelmében először közölte a Pravda „elfeledett” szövegét. A Kronológia IV. kötete annak idején ugyancsak utalt erre.) - A történettudomány nemcsak a levéltárban ülés, de a gondolkodás tudománya

is. Erről gyakran megfeledkezünk. Vajon hogyan álltak az alternatívák 1956 őszén? Ausztria 1955. évi semlegessége (a szovjet csapatok kivonulása) rendkívül közeli, mind térben, mind időben. Az akkor politikáról gondolkodó generáció még nem nyugodott bele a Pobeda-szintű technikai kultúrához tartozásba. (A mai generációk - mi történészek is - belenyugodni látszanak.) Ők még nyíltabban beszéltek és gondolkodtak a világháború utáni átrendezésekről. (Ne felejtsük: tollunk 1956 három évtizednél messzebb távolodott, az akkori cselekvőktől 1945 alig tíz évre.) Amerikaiak Nyugat-Európában, szovjetek Közép-Kelet-Európában. E „nagyhatalmi osztozkodás” egyféle szovjetellenesség alapja is lehetett. Mások úgy gondolkodtak: a fasiszmus évszázadunkat megrázó brutalitása alól e térséget a vörös hadsereg szabadította fel. Ez egyféle szovjetbarátság alapja is lehetett. És ma már az is feledésbe merülni látszik: a sztálinizmus-ellenesség is akkor természetesen szovjetellenességgént jelenhetett meg. A társadalmi mozgalmakban a résztvevőket nem lehet, mint fizikai kísérletben a reszelékeket mágnessel „negatív” és „pozitív” pólusokra szétválasztani. Vagy mint a vegyészi logika teszi: pontosan megállapítani az indulatok indikátorait. - Vagyis: 1956 október nem volt forradalom, s nem volt ellenforradalom, hanem népfelkelés a sztálini rendszer ellen, amely a térség népeire egy hagyomány nélküli politikai rendszert kívánt ráerőszakolni, s eközben nemcsak a konzervatív, de a helyi baloldali erők - mindenekelőtt a szervezett munkásság - hagyományaival is leszámolt. - Figyeljük a virágok

szaporítását. Nem tudható előre pontosan, melyik levágott gyökérdarabból nő a sarj erőssé és lesz az anyanövény folytatója. Gyakran jelenünk izmos gyökérdarabjai rothadnak el holnap, s ma csenevésznek látszó darabkák hajtanak erős utódokat. 1956. október 23. – november 4. között a vezető politikai pozíciókban nem ellenforradalmárok és forradalmárok között folyt a harc, hanem a baloldali kibontakozás két alternatívája között: a sztálini rendszert fenntartani akaró szárny és a reformot képviselők között. 1956. október végén egy táborban voltak a később elítélt (és kivégzett), valamint az elítélésekről (kivégzésekről 1957/58-ban) tudomást vevők, vagy éppen azokat elrendelők. A baloldal ismét felfalta saját tagjait. Történetietlen hamisítás, hogy a baloldal őszinte elhivatottságú harcosainak célja-it nevetséges módon összemossuk a valóban reakciós, ellenforradalmi elemek elszabadulásával. (Ne feledkezzünk el ismét: 1944, 1945 alig tíz évnnyire volt csak 1956-tól.)

A történelem mindenkié. Ösztönösen választanak a jelen politikai harcokai mintákat a múltból. 1848 mozgalmában 1789 francia forradalma, 1918-ban pedig 1848 kliséi munkáltak. 1956 októberében, a monolitikus politikai intézményrendszer felbontásának kezdetén a korabeli cselekvők természetességgel nyúl-
tak az 1949 előtti politikai intézményekhez. A többpártrendszerhez. Sőt, 1957 elejéig, amíg a táboron belüli inga nem lengett ki „bal”-ra, addig az MSZMP sem zárkózott el a többpártrendszer visszaállításától. Egészen más kérdés: a konkrét pártcsoportosulások kezdetiben elsősorban a régi pártok új-

jáélesztésének szándéka nyilvánult meg. A néhány rövid nap nem mutathatta meg: vajon a magyar társadalom 1956 végén ugyanazon pártokat igényelte-e, mint amelyeket felszámoltak 1949-ben? Egészen más kérdés: ma, ismét a többpártrendszer esetleges hasznát mérlegelve egy modern társadalom számára Magyarországon, „modellként” miért 1956-hoz, illetve 1949 előtti állapotokhoz nyúl vissza a politikai gondolkodás? Kifejez-e még valamit és mennyit a régi pártok újjászerveződése? – A politikai párt nem más, mint a társaséletben munkáló érdekek politikai rendszer-szintű megfogalmazása. A történelem, ha ismétlésekhez példatárként kívánjuk felhasználni, rossz tanácsadó lehet. 1988-ban a réteg- és csoportérdekek egészen mások, mint 1956-ban, vagy voltak 1948-ban. Lesz-e társadalmi méretekben értelme a régi pártkeretek (és programok) felújításának? Csak a politikai gyakorlat döntheti el...

De többről is szó van. A század végéhez közeledő Magyarország, a történész szemével nézve, egy új politikai világban keresi elhelyezkedését. Világméretekben változik a politika, a politizáló tevékenység tartalma. A modern ipari társadalom százesztendősi történelmében az egyes társadalmi osztályok érdekeit megfogalmazták azok a pártok (közép- és felső rétegek, munkások, parasztok pártjai), kik alkotói, létrehozói voltak e társadalomnak. A magyarországi pártrendszer 1948-ig ennek a politizálásnak volt része. Ma már azonban világméretekben megkezdődött e rendszer bomlása. Új tényezők kerültek előtérbe az emberiség sorának alakításában, új tényezők a

politikában. Gyermekeinket arra neveljük, számukra a politika tartalma, eltérően az elmúlt évszázad pártpolitikai tényezőitől: az államhatalmi erőszak viasszaszorítása a csoportérdekek (etnikai, vallási, szokásrendi, lokális) javára; a fegyverkezés kiűzése a politikából (nem a rendfenntartásé); az egzaltált technokraták és katonák lázálmainak megfékezése a természet tönkretételében. Vajon nem ezek köré, az immáron politikai célok köré kellene szerveződnie az új „többpártrendszer”-nek Magyarországon? És szerte a világon?

(*História*, 1988/6, 3.)

Recenzió

Elkésett recenzió

– avagy lábjegyzetek egy tranzitológiai könyvhöz

(RIPP ZOLTÁN: Eltékozolt esélyek? A rendszerváltás értelme és értelmezései. Budapest, Napvilág Kiadó, 2009.)

Magyarországon szeretjük az évfordulókat. Ripp Zoltánnak ez a munkája a húsz év jegyében született, azóta pedig már túl vagyunk a nagy politikai fordulathoz negyedszázados jubileumán is (akár 1989-et, akár 1990-et vesszük kiindulópontnak). Az úgynevezett rendszerváltásról szóló monográfiában (2006) kísérelte meg összefoglalni szerzőnk az átmenet politikai eseménytörténetét, három évvel később megjelent kötetében pedig az értelmezési lehetőségeket veszi sorra. „...a világgazdasági folyamatok adták az államszocializmusból a globalizálódó kapitalizmusba való átmenet fő tartalmát” – írja a kötet előszavában (8. o.), és ez a tétel jelöli ki vizsgálódásainak irányát. Két fő kérdést kíván megválaszolni. Az egyik, hogy miként nyílt meg térségünknek, „a kelet- és közép-európai félperifériának” (Wallerstein ismert kategóriája) az útja az euroatlanti integráció felé. A másik a „szovjet típusú államszocialista rendszer” fölbomlásának a mikéntjére irányul.

szempontjainak végiggondolására. Továbbá pedig választ keresni arra a kérdésre, hol húzódnak a jelenkori történetíró objektivitásának a határai, tudván természetesen, hogy még a klasszikus Ranke „ahogy valójában történt” szemlélete mögött is mindenkor ott volt az illető történész értékválasztása, személyisége, „valahol állása”. Ripp Zoltán sem független és pártatlan szemlélőként áll a közelmúlt eseményvilága fölött, világosan kitetszik, mik az értékválasztásai, hol is van az ő megfigyelő állása. Maga is elmondja: nem kívánja azzal áltatni olvasóját, hogy politikai beállítottsága ne befolyásolta volna ítéleteit. Említsük ezt azzal az elismeréssel, hogy történelmünk legújabb, nagy fordulatot hozó éveinek és az azokat követő időszaknak a vizsgálatában tiszteletreméltó teljesít-

Három nagy fejezetből áll a könyv. Az első a „rendszer” válságával és a világpolitikai kontextussal foglalkozik, a második a kádárizmus felbomlásával és a tárgyalásos átmenet magyar sajátosságaival, a harmadik pedig immár húsz év távlatából tekint vissza a nagy változás óta eltelt időszakra.

Ismertetésemnek az a célja, hogy ösztönözze a fiatal nemzedék kutatóit a vizsgálati módszerek elemzésére és a leírás

ményt tett le az asztalra. Legfontosabb volna alaposan elemezni tanulmányainak kulcsszavait.

Azok közé tartozik Ripp Zoltán, akik a történelmet univerzális folyamatokban zajló jelenségnek látják, szerzőnk világ-egészben gondolkodik, s e szemléletében nyilvánvalóan megerősítik a globalizáció korának jelenségei. Létezik számára a „világrendszer” fogalma, ha Immanuel Wallerstein nevét nem is említi. A rendszerváltást „a globalizáció folyamatába és az általa inspirált, az 1945 után kétpólusú hatalmi rendszert felszámoló világrendszerváltásba illeszkedő átalakulásként értelmezem” – írja (115. o.). A társadalmi rendszer vagy a marxi formációelmélet kategóriájával ugyan nem él, de az emberiségi keretbe helyezett történelemben mintha megbújna az általa amúgy némi kétkedéssel szemlélt haladás elve.

Nézzük először központi kategóriáját, a rendszert. Mintha különös refrénként szerepelne a kötetben a rendszer kifejezés, gyakran úgy is, mint jelző. Olvasunk például rendszermódosító hatásról, rendszerformáló törekvésekről, sőt rendszervisszaváltásról is. Ismeretes, hogy a „politikai átmenet”, a „fordulat”, „a kommunizmus bukása” terminusok helyett magyarul általában rendszerváltást vagy -változást mondanak. Érdemes fölidézni, honnan származik ez a kifejezés. Rainer M. János világosan megmagyarázta egyik tanulmányában, hogy a hazai átmenet idején keletkezett.¹ A *rendszerváltozás programja* volt a Szabad Demokraták Szövetségének pártprogramja 1990-ben. „A terminológiából embléma lett, anélkül, hogy a kérdést [...] különösebben megvitatták

volna” – summázza tanulmánya végén. A kommunista kor közbeszédében a „rendszer” jelentette az egészet, ami akkor volt: az uralmi rendszert, a közéletet, az előírt életformát; ahogy a korabeli hivatalos propaganda mondta: ez a szocialista rendszer. Társadalmi-gazdasági rendszer, amely gyökeresen különbözik a kapitalista, tőkés rendszertől. Nem közömbös kérdés, hogy a szabad demokráciának ez a szemantikai diadala miként járul hozzá az egész folyamat értelmezéséhez. (Ezt a szemüveget kaptuk, és minden szemüvegnek megvannak a maga sajátos fénytörései...) Ugyanis, ha csak úgy átmegyünk egyik rendszerből a másikba, kevésbé érezhető, mennyire alapvető a különbség a két berendezési struktúra, a diktatúra és a demokrácia között.

Jellemző, hogy a kádári diktatúra kapcsán Ripp rendre „államszocializmusról” beszél – a neomarxista történetírás (itt hon például Krausz Tamás, Bartha Eszter) kedvelt kategóriáját alkalmazva. A leváltott „rendszer” természetéről azonban vajmi keveset tudunk meg. Szovjet típusú államszocialista rendszernek mondja szerzőnk. Eszerint létezhetnek tehát más államszocialista rendszerek is. Vajon milyenek? Érdemes volna tudni, mit jelent a szerző számára a „szocializmus” kategóriája. Tudjuk jól, hogy ama rendszer magát szocialistának nevezte. Innen volna talán az államszocializmus. Szocializmus, melyet az állam hoz létre? Erre nincs pontos magyarázat. Esetleg az államkapitalizmus ellentéte volna? Mintha a békésen kimúlt rendszer gondolkodásmódja köszönne itt-ott vissza – jellegzetes manicheista dichotóm szerkezetek. A totalitarizmus kategóriája viszont teljességgel hiányzik elemzéséből. Valószínűleg nem fogadja el a szerző ezt a megközelítést, s ehhez ugyan joga van, ám el kellene mondania, hogy miért nem. Hiszen a kádárizmust

1 Rainer M. János: A „rendszerváltás” szó keletkezése és alakulása. In: Uő: *Bevezetés a kádárizmusba*. Budapest, L'Harmattan, 2011, 234–235.

még fölpuhult állapotában is jellemezte a fegyveres erők monopóliuma, a rendőri terror (gondoljunk csak a március 15-ére), a tömegkommunikáció ellenőrzése (ha csupán Zbigniew Brzezinski totalitarizmus kritériumaiból indulnánk ki). Kardinális kérdés, hogy a totalitarizmus kommunista vagy szovjet változatát indokolt-e egyáltalán baloldalinak nevezni. A náciizmus ezek szerint szélsőjobb-oldali, miként a sztálini ideológia oly' hatásosan rögzítette. Emlékezhetünk, attól fogva nem volt szabad nemzeti szocializmusról beszélni, csak fasizmusról. A szovjet szóhasználatnak sikerült diadalmaskodnia a második világháború idején, a baloldali beszédmóddal élők többsége máig így használja.

Másik hiányossága Ripp elemzéseinek a magyar kommunista diktatúra és a moszkvai uralmi központ viszonyának a tisztázása. Mintha mellékes, vagy mindenki által tudott volna.

Halvány a kádárizmusról nyújtott kép. Ismeretes, hogy válságának elmélyülésétől (a 70-es évek vége) társadalomszerkezete is számottevően változott. A gyilaszí „új osztály” (politikai nomenklátúra) mellett egyre jelentősebb lett a politikai lojalitás által meghatározott menedzser réteg, ugyanakkor rohamosan nőtt Magyarországon a szegénység. A kádári felső középosztály előnyös helyzetben volt a politikai átmenet során, és további előnyökhöz is jutott. Az 1990 után gyorsan növekvő társadalmi különbségek egyik magyarázata itt található. Kulcskérdés volt, amire Ripp is többször utal, hogy kikből lesz az új elit. Nyilvánvalóan félrevezető volna csak az előtérben jól látható politikai elitet számba venni, legalább ennyire tanulságos lehet a gazdasági, államigazgatási, jogszolgáltató (ügyészek, bírók) elit vizsgálata. A legitimitáció biztosításában mindvégig jelentős szerepe volt az 50-es évek végétől (a rá-

diós *Szabó család* sorozat és sok egyéb) a médiának. Nem véletlen, hogy az első demokratikusan választott kormánynak oly' sok nehézséget okozott a kádári gazdasági oligarchia és az SZDSZ-hez függően átpártolt kádári média-elit.

Sokat meg lehet tudni Ripp elemzéséből az egykori állampárt átalakulásáról. További kérdés lehet még – és itt mindeképpen fontos az összehasonlítás a térség országaival (beszédes lehet a párhuzam a lengyel átalakulással) –, hogy miként fogadta el az utódpartot a nemzetközi szociáldemokrata pártcsalád, valamint mit lehet tudni a Szociáldemokrata Pártként újraalakuló szervezet módszeres kisiklásáról, ennek hátteréről. Egyáltalán: törvényszerű volt-e, megfelelt-e az itteni társadalmi-politikai valóság természetének a nyugat-európai pártszerkezethez történő gyors igazodás. Jogosnak mondhatjuk az első szabadon választott kormány gazdaságpolitikájának a bírálatát (129–130. o.), ám fölvetődik a kérdés: miért nem szembesítette a Németh- vagy az Antall-kormány a magyar társadalmat a keserű valósággal, azaz a ténnyel, hogy az elért viszonylagos (a többi csatlós országhoz képest!) jólét és nagyobb kulturális szabadságmező alapját a kádári korszak utolsó évtizedeiben külföldi kölcsönökből finanszírozták? Hiányzik az MDF–SZDSZ-paktum következményeinek alapos elemzése is, hiszen ismeretes, hogy elsősorban ez a megállapodás garantálta a média-elit helyén maradását. Előbukkan Rippnél is az első Orbán-kormány bírálatában az 1990-ben Tamás Gáspár Miklós által fölvetett Horthy-korszak eszméihez való visszatérés címkéje (171–172. o.). Mintha nem változott volna meg gyökeresen az 1960-as évektől Magyarország társadalma, hiszen az átmenet idején Magyarország lakosságának többségét már a Kádár-korszak szocializálta.

Való igaz, elmaradt a „rendszerátalakítás” morális megtisztulást ígérő folyamata. Ennek a történetnek az elemzésével adós marad Ripp könyve. Maig igen keveset lehet tudni arról, mi volt nálunk a hazai titkosszolgálatok szerepe az átalakulás során. Nagyon hosszú idő telt el a szabad választások és az egykori „akták” egy részének főlészabadítása között. Magyarországon nemcsak hogy számonkérés nem volt, de még számadás sem készült a kommunista diktatúra koráról. Csehszlovákiában és Szlovákiában például 1993-ban törvény mondta ki, hogy bűnös volt a kommunista diktatúra egésze. Maig különös magyar adósság az ügynökhálózat és működtető szervezetének, személyeinek nyilvánosságra hozása. Enyhén szólva furcsa Medgyessy Péter esetének említése, megtudhatjuk, hogy „egykori kémelhárító”, de „igyekezett Magyarország republikánus koncepciójának keretei között vonzóvá tenni a kormány törekvéseit” (184. o.). Máshol is beszél szerzőnk republikánus értékekről, ám nem tudni, mit ért rajta valójában. A „rendszerátalakítás” értelmezésében ismét dichotóm sémát használ. Egyrészt ott van az „alkotmányos forradalom” köztársasági eszméje, vele szemben pedig a „nemzetépítő”, „nemzet-újratelepítő” folyamatként szemlélt rendszerátalakítás. (173. o.). Ilyenformán választani lehet tehát: demokrácia vagy nemzet.

Gyurcsány Ferenc kapcsán említi, hogy „példátlan gyűlöletkampány céltáblájává vált a miniszterelnök” (198. o.). Ketts mércéjét jellemzi, hogy az Antall-kormány elleni szélsőséges sajtókampányt viszont szóvá sem teszi. A 2006. őszi eseményeket (beleértve az őszi beszéd kiszivárogtatását) egyértelműen a FIDESZ

rovására írja, „gerjesztett lázadásról” és az „arra épülő kormánybuktató kísérletről” beszél (203. o.), ehhez kapcsolja a szélsőjobboldal felemelkedését. Általánosítva mond véleményt: náci-nyilas eszmék hívei nagy számban vonzó pártot szerveztek (219. o.). Elmaradt viszont a Jobbik társadalmi hátterének bemutatása, továbbá annak a szavazóbázisnak elemzése, amely nem kis részben (különösen Észak-Magyarországon) fedi a korábban az MSZP-re szavazó rétegeket.

Amennyire szép és harmonikus a Demokratikus Chartáról rajzolt kép (132. o.), annyira türelmetlen, amikor a klaszszikus baloldali progresszió nyelvi formuláival ostromozza a FIDESZ „keresztény-nemzeti eszmeiségét” (158., 164. o.). Gyakran kinyilatkoztat – alaposabb magyarázat, elemzés nélkül. Mintha elsősorban azokhoz kívánna szólni, akik ugyanazt a beszédmódot használják, mint ő. Mintha elvárná az olvasótól, hogy elfogadja kategóriáit, szempontjait.

Befejezésül Ripp Zoltánnak egy megjegyzéséhez kívánok még egy lábjegyzetet fűzni. A Zárszóban olvashatjuk: „...gyenge lábakon áll a hosszú átmenet során létrejött új rendszer társadalmi elfogadottsága” (211. o.). Tehát olyan rendszer született, amelyhez szükséges a társadalmi elfogadottság. Ezt a kritériumot valahogy nem érvényesítette az előző „rendszerrel” kapcsolatban. Való igaz, biztosabb lábakon állt elfogadottsága. Megszálló hadsereg vezette be, a brutális terror, később az erőszakszervezetek nem mindig látszó hálójá, a közmondásos gulyás és nem utolsó sorban a tömegtájékoztatás sikeres manipulációja garantálta.

KISS GY. CSABA

Művészet

Tisztelgő búcsúzás Csoóri Sándortól

2016. szeptember 12-én elhunyt Csoóri Sándor író a rendszerváltás egyik megkerülhetetlen szellemi előkészítője, a Magyar Demokrata Fórum alapítója, a Magyarok Világszövetségének korábbi elnöke. Emléke előtt Bakos István művelődéskutató emlékezésével, a költő két versével és 1956-tal kapcsolatos személyes gondolataival tisztelgünk.

Életének 87. évében, hosszan tartó, súlyos betegség után, vasárnap éjszaka végleg eltávozott közülünk a szellemi honvédelem költő-parancsnoka, Csoóri Sándor. Megrendített, hogy Illyés Gyula és Németh Lászlóné után meghalt a Bethlen Gábor Alapítvány legifjabb alapítója is. Aki a Magyar Írószövetség lázadó tagja, a *Tiszatáj* szerkesztőinek, Duray Miklósnak, Tökés Lászlónak, a Charta 77-nek pártfogója, a *Hitel* folyóirat létrehozója, főszerkesztője; a magyar irodalom és a kulturális közélet kiválósága, a határon túli magyarok patrónusa volt. Értékmentő öreghajdú a Nagy Népi Hurálból, ahonnan kihaltak mellőle a társak: Illyés Gyula, Nagy László, Kiss Feri, Czine Miska, Sütő András, Fekete Gyula, Vekerdi László, Csurka Pista, Für Lajos, Dobos László... s ifjabb barátait Nagy Gáspárt, Görömbei Andrást is temethette. A nemzetépítő MVSZ-kísérletről nemrég megjelent könyvem fő szereplője, hajdani bajtársam, főnököm és hosszú évekig a barátom volt. A közeljövőben megjelenő MVSZ Kislexikonban róla összeállított szócikkemmel búcsúzom tőle, tisztelgek emléke előtt:

Csoóri Sándor:

1930. február 3-án született Zámolyon. Elemi iskoláit szülőfalujában végezte. 1942-ben a népi írók által kezdemé-

nyezett Országos Falusi Tehetségkutató Intézet segítségével Pápára került középiskolába. Itt érettségizett 1950-ben, a Református Kollégiumban. 1950-ben munkatársa lett a *Pápai Néplap* című újságnak, majd a Veszprém megyei *Népújságnak*. 1951-52-ben Budapesten az Egyetemi Orosz Intézetben orosz-történelem-marxizmus és műfordítás szakon tanult. Tanulmányait háromnegyed év múlva betegsége miatt kellett félbehagynia, tudószanatóriumba került. 1953 augusztusában 14 verse jelent meg egyszerre. Ekkor figyelt föl költészetére a kritika. 1953-54-ben az *Irodalmi Újság*, 1954-ben a *Szabad Ifjúság* munkatársa. 1955-56-ban az *Új Hang* versrovatának szerkesztője. 1968-88-ig a MAFILM dramaturgia – Kósa Ferencsel és Sára Sándorral együtt – számos kitűnő, dínyertes film alkotója, mindhárman a magyar filmművészet megújítói körébe tartoztak. A hatvanas évek közepétől a népi-nemzeti ellenzék vezető egyénisége, a hetvenes évek végétől – Kiss Ferencsel és „Nagy Népi Hurál”-beli társaival együtt –, a Bethlen Gábor Alapítvány és a HITEL zászlóvivője. Több alkalommal sújtották szilenciummal, több ezer oldalnyi ügynöki jelentést írtak róla, népszerűsége azonban 1990-ig rendkívül nagy volt, előadásain rendszerint zsúfolt termek fogadták. 1985-ben részt vett a monori találkozón, 1987-ben pedig a

A szerző Csóóri Sándorral 1995-ben.

A fényképet Bakos István bocsájtotta a RETÖRKI rendelkezésére.

Lakiteleki Találkozó előkészítésében. Az MDF alapító tagja, később elnökségi tagja. Esszéket, szociográfiát, kisregényt, forgatókönyvet is írt, verseit számos idegen nyelvre lefordították. Több civil szervezetben vállalt elnöki tisztséget: Illyés Gyula Alapítvány, Nemzetközi Transsylvania Alapítvány, Hungária TV Alapítvány, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Emberi Jogok Magyar Ligája budapesti tagozata stb. A magyar közélet meghatározó személyisége, a rendszerváltó népiek egyik legmarkánsabb képviselője, a *Hitel* folyóirat vezetője, akit 1991-től az ezredfordulóig háromszor megválasztottak a Magyarok Világszövetsége elnökévé, 2000-ben a Küldöttközgyűlés az MVSZ örökös tiszteletbeli elnökévé választotta. 1990-től a balliberális erők által antiszemitanak minősített cikke miatt, több író társa és számos tisztelője szembefordult vele. A

hisztérikus hangulatkeltés nyomán a Magyar Írószövetség – amelynek elnökségi és választmányi tagja volt – nyilvánosan elhatárolódott tőle. Folytonos támadások közepette, ebben az időszakban, tisztségviselő társaival folytatta a magyar világszervezet megújítását, amely 1992 nyarán megtartotta a Magyarok III. Világkongresszusát. Ekkor kezdeményezték a Duna TV létrehozását. 1995-ben az MVSZ szervezte az utódállamok magyarellenességre ellen tiltakozó Debreceni Nagygyűlést. 1996-ban, az általa vezetett Szövetség közreműködésével, az egész világon méltó módon ünnepelték meg a magyar milécentenáriumot. Ennek keretében az MVSZ megtartotta a Magyarok IV. Világtalálkozóját, világkongresszusát, küldöttközgyűlését, amelyen újraválasztották. 1998-ban eredményekkel ünnepelték a Magyarok Világszövetsége meg-

alakulásának 60. évfordulóját. Ekkorra már 54 ország közel ezer egyesületét és több, mint egymillió tagját igyekezett összefogni működésével, programjaival a magyarok világszervezete... Csoóri Sándor munkásságát számtalan díjjal és kitüntetéssel ismerték el: 1981-ben Herder-díjat, 2000-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje a csillaggal kitüntetés, 2004-ben Magyar Művészetért Díjat, 2006-ban Balassi-emlékkardot, 2008-ban Prima

Primissima-díjat, 2013-ban a Magyar Művészeti Akadémia Nagydíját, 2014-ben a Nemzet Művésze-díjat kapta. Háromszor kapta meg az Év Könyve Díjat (1985, 1995, 2004), kétszer a József Attila-díjat (1954, 1970), kétszer a Magyar Örökség díjat (1997, 2005), és kétszer a Kossuth-díjat (1990, 2012). 1998-ban a Digitális Irodalmi Akadémia alapító tagja lett. (MVSZ Kislexikon, kézirat).

Béke legyen vele. Isten nyugosztalja!

BAKOS ISTVÁN

Csoóri Sándor gondolatai 1956-ról

„1956 után ott álltunk minden remény, mindenféle elképzelés nélkül, nem jelentethettük meg írásainkat. Én 1962-ben jelenhettem meg először 1956 után, a többiek ugyanúgy. De már 1958-ban, sőt, 1957 végén is kialakítottunk egy kis baráti társaságot, amelybe beletartozott Konrád Gyuri, Jancsó Miklós, Tornai József, jómagam és sokan mások, mind a két fél részéről elég szép számmal. [...] Csupa barát volt együtt. Sőt emlékszem is, hogy tudatosan fogalmaztam meg magamban: végre itt az alkalom, hogy azt a feszültséget, amit az előttünk járók, Németh László, Illyés és a többiek teremtettek egymás számára (például amilyen Zsolt Béla és Illyés viszonya volt), mi megszüntetjük.

sek lettünk, fizikailag leverték a forradalmat, de morálisan mi győztünk. És a morális győzelem tudata akkor minden olyanféle ellentétet eltüntetett, ami később, sajnos, újra fölébredt.

De akkor eszünkbe sem jutottak azok a kérdések, amelyek a két háború között elmérgezték a magyar szellemi életben, főként az irodalomban az úgynevezett urbánusok és népiek közötti viszonyt. A társadalom megbénulása ellenére mi a Belvárosi kávéházban olyan szabadságot teremtettünk magunknak – hétköznapi, jó szabadságot –, hogy mindenről beszélünk.”

(Az interjút a Demokratikus Átalakulásért Intézet készítette 2009-ben. Idézi az *mno.hu*: „Elhunyt Csoóri Sándor”, 2016. szeptember 12. <http://mno.hu/grund/elhunyt-csoori-sandor-1361236>)

Éreztük, milyen óriási dolog volt, hogy 1956 megtörtént a magyarokkal, és ebben mindenkinek része volt. Mi veszte-

Csoóri Sándor:

Emlékezés 1956 novemberére

Ősz volt, ősz, napok, hetek,
 vagy talán évek óta: karhatalmista ősz.
 Szél igazoltatott minden hazátlanul
 kószáló falevelet az utcasarkon,
 minden rohamsisakos gesztenyét.
 És szél igazoltatott engemet is.
 Vékony, tavaszi felöltőben
 dideregtem a Boráros tér közelében,
 mint dércsípte,
 pokrócos menekülők a határsávban.
 Fegyver nem volt nálam,
 zászló se,
 kés se,
 árulkodó szobor-töredék se,
 de a Mária Terézia laktanya előtt
 kivégzett forradalmárok
 nevét és arcát
 ott rejtegettem a bőröm alatt.
 Csak rám kellett volna valakinek
 ordítani a magasból: állj! ki vagy?
 s miféle gyászos röpcédulákkal
 járkálsz a romos városban ide-oda?
 Talán még egy rám szegezett
 mesterlövész-ujj is elég lett volna.
 Elég, elég s én rögtön bevallom,
 hogy a vértanú-ország
 minden körözött halottjára
 hasonlítok,
 s hiába indulok el
 észak felé vagy dél felé:
 nincs kiút magamból.
 Nincs, nincs semerre,
 hisz még a versekben is
 maszatos tankok és szétzüllesztett,
 rühes rózsakertek állják el utamat.

A szélben mintha celofán-szárnyak
 recsegték volna
 s bakancsok alatt szétropanó
 zsilettpengék.

Ki felejtett el akkor
 rám kiáltani ott az őszen?

Ki mulasztotta el közelebb hozni hozzám
 megjósolt halálomat?

Csoportkép

Egy XX. századi fotó hátlapjára

A páncélkocsik szemrése mögött
 megaszalódott fejek –
 ki szülte oda őket?
 ki eteti ott őket?
 ki beszélteti ott őket?
 a levél-álcás madárnak ki mutatja be
 őket?
 halálos írást ki olvastat
 föl velük?
 bálba,
 harmatba,
 gyopáros hegyekbe
 ki ereszti el őket?

Hó, hó a kaszárnyák körül: tízezer fehér
 alsószoknya –
 hajnali tüdővel ki fújt rá
 fodraikra?

Hurkás sapkában fejek
 fekete pólyakötésben fejek,
 dróthinárral körülfont fejek –

lánctalpakon gördül a vér a
 koponyákba –

az idő szemrése mögött visszafordítha-
 tatlan fejek –

Ki szülte oda őket?
 ki beszélteti ott őket?
 a föl-alá sétáló halálfűrészt ki löki félre?
 kanalat ki küld nekik
 a vacsorához?

Megjelenés helye:

Emlékezés 1956 novemberére: *Hitel*, 1994/11.
 Csoportkép: Várakozás a tavaszban. Budapest,
 Magvető, 1983.

RENDELLETLENÜL

VERREL ÉS VASSAL

FORRADALOM

Óda nekem ifjúság! Óda! Egy magyar nép,
ki lángban és verben született meg újra
harom nagy évszázad volt ágyadozgatva!
Melyek népe írták fel magunkban nevet!
Így, hogy orvost adott kenneb lőten újra!
S mely népe lecsúszott így az óceánra nyelven,
mint angol, mikor a harcosait fűzte!
... hisz jónak látna így napot!
s mint anyósor a magángépi éterében
verrel és vassal kenneb zarándok!

SINKA ISTVÁN

MAGYAR FOHÁSZ

Az idők gyógyító lázában él a magyar. Történelmünk
ezer éven átlobog az emberi Géniusz üzenete, mely nemzeti
hőseink példáit emeli elénk és költőink fénylő szavait idézi.

Nincs másunk kitérni a hűség elől.
Tizenegy éve élünk örökhelyünkön: ezen a földön,
szomjazva az emberi és a nemzeti lét igaz voltára. Élünk
vágyakozásban az enyhület után, de szomjúságunkban
itthon a hazugság italát nyújtották nekünk, a világ pedig
főztekkel kábított minket. Ebben a zavaros vesztélyben,
a hosszú sódvargás után, ember és nemzeti létünknek
mást, mint amit tettünk!

Magunk fűztünk szelvedő és éltető italt magunknak.
A kor, melyben élünk s amelynek alakján a jövőünk
vagy csúszott elbe az útunk. Ők jöttek, és, mely egy-
formán szől nekünk magunknak és a világnak. Minket arra
int, hogy a kor forradalmát magunknak kellet volna végbe-
vinni. Mivel nem ezt tettük, hanem ajándékba fogadtuk
el, olyan ostorral, rikáccsal, történelmi csúszással,
hagyományokat elfeledtetni tisztelettel, természetünket gá-
rba kényszerítve a jövőnk felé költözni kényszerítve.

A hűség, amelyben magunkat vértességgel szenteltük
meg az éltető italt, a világot arra inti, hogy nagyobb gondnal
és tisztább lélekkel éljünk az ember létét méltóan élve.
A hatalmak, melyek a magunk rendszerében élnek és
bolyongnak rajtuk, adják meg nekünk a lehetőséget, hogy
a magunk emberét és nemzeti formáinkat elhagyjuk. Ez a
forma nem más és nem is lesz más, mint a társadalmi
formákban és a nemzeti függetlenség, teremtés. A formák
kormanyozás dögölnek, egy nemzeti kormány tudat a nép
akaratát megfoglaltatja a népielődés szellemével pedig a magyar
léleknek az a mestere, akik az éltető italt a nép
lélektől elvették.

Szenvedő lélekkel áhítjuk, hogy a rontó harcok meg-
szűnjön, s legyűjtsék az emberi bölcsesség szellemét, hogy a
harcok kénytelen igazságtalanság nélkül ne érjék.
Mély éltetőnk szellem és cselekedetében a történelem-
hez fűződésünk. Fohászkodunk mindnyájan, munkások, pa-
rasztok, és ifjúság, munkáinak próbáit elvégezve, akik
mind, és mindig rendeltetésül hívtak magunknak.

Budapest, 1956. október 26.

Tamási Áron

Balogh van a világ sorsa!
Mely népe írták fel magunkban nevet!
Így, hogy orvost adott kenneb lőten újra!
S mely népe lecsúszott így az óceánra nyelven,
mint angol, mikor a harcosait fűzte!
... hisz jónak látna így napot!
s mint anyósor a magángépi éterében
verrel és vassal kenneb zarándok!

Mi lenn vagyunk! ... nekünk a sok
nemzeti népe, a fűzött
ak, és, mint a fűzött népe,
kik nem a népe fűzött, csak nemzeti!
De mi lenn vagyunk, mi lenn, csak nemzeti!
Balogh van a világ sorsa!
Mely népe írták fel magunkban nevet!
Így, hogy orvost adott kenneb lőten újra!
S mely népe lecsúszott így az óceánra nyelven,
mint angol, mikor a harcosait fűzte!
... hisz jónak látna így napot!
s mint anyósor a magángépi éterében
verrel és vassal kenneb zarándok!

Forradalom!
Balogh van a világ sorsa!
Mely népe írták fel magunkban nevet!
Így, hogy orvost adott kenneb lőten újra!
S mely népe lecsúszott így az óceánra nyelven,
mint angol, mikor a harcosait fűzte!
... hisz jónak látna így napot!
s mint anyósor a magángépi éterében
verrel és vassal kenneb zarándok!

Vannak kénytelen igazságtalanságok a föld-
béli léleknek, akik és, mi lennünk
Balogh van a világ sorsa!
Mely népe írták fel magunkban nevet!
Így, hogy orvost adott kenneb lőten újra!
S mely népe lecsúszott így az óceánra nyelven,
mint angol, mikor a harcosait fűzte!
... hisz jónak látna így napot!
s mint anyósor a magángépi éterében
verrel és vassal kenneb zarándok!

Ne álljunk meg! ... mi lennünk
Balogh van a világ sorsa!
Mely népe írták fel magunkban nevet!
Így, hogy orvost adott kenneb lőten újra!
S mely népe lecsúszott így az óceánra nyelven,
mint angol, mikor a harcosait fűzte!
... hisz jónak látna így napot!
s mint anyósor a magángépi éterében
verrel és vassal kenneb zarándok!

Éltető italt! ... mi lennünk
Balogh van a világ sorsa!
Mely népe írták fel magunkban nevet!
Így, hogy orvost adott kenneb lőten újra!
S mely népe lecsúszott így az óceánra nyelven,
mint angol, mikor a harcosait fűzte!
... hisz jónak látna így napot!
s mint anyósor a magángépi éterében
verrel és vassal kenneb zarándok!

Éltető italt! ... mi lennünk
Balogh van a világ sorsa!
Mely népe írták fel magunkban nevet!
Így, hogy orvost adott kenneb lőten újra!
S mely népe lecsúszott így az óceánra nyelven,
mint angol, mikor a harcosait fűzte!
... hisz jónak látna így napot!
s mint anyósor a magángépi éterében
verrel és vassal kenneb zarándok!

Éltető italt! ... mi lennünk
Balogh van a világ sorsa!
Mely népe írták fel magunkban nevet!
Így, hogy orvost adott kenneb lőten újra!
S mely népe lecsúszott így az óceánra nyelven,
mint angol, mikor a harcosait fűzte!
... hisz jónak látna így napot!
s mint anyósor a magángépi éterében
verrel és vassal kenneb zarándok!

Éltető italt! ... mi lennünk
Balogh van a világ sorsa!
Mely népe írták fel magunkban nevet!
Így, hogy orvost adott kenneb lőten újra!
S mely népe lecsúszott így az óceánra nyelven,
mint angol, mikor a harcosait fűzte!
... hisz jónak látna így napot!
s mint anyósor a magángépi éterében
verrel és vassal kenneb zarándok!

JANKOVICH PÉTER

Az idők gyógyító lázában él a magyar. Történelmünk
ezer éven átlobog az emberi Géniusz üzenete, mely nemzeti
hőseink példáit emeli elénk és költőink fénylő szavait idézi.

vért csordított ebbe az italba. Örök in-
telem ez, mely egyformán szól nekünk
magunknak és a világnak. Minket arra
int, hogy a kor forradalmát magunknak
kellett volna végbevinnünk. Mivel nem
ezt tettük, hanem ajándékba fogadtuk
el, olyan esztendőket rakódtak történel-
münkre, amelyek hagyományainkat
elferdíteni törekedtek, természetünket
gúzsba kötötték és jövőnk felől két-
ségekkel kínoztak. Ebben a hamis és
igaztalan állapotban a nép nem talál-
hatta meg nyugodalmát és alkotóerejét
bénaság fenyegette.

Ezért kellett megtörténnie annak, ami
történik.

A kehely, amelyben magyarok vércsepp-
jei szentelik meg az éltető italt, a vilá-
got arra inti, hogy nagyobb gondnal és
tisztább lélekkel örködjék az emberi lét
méltósága fölött. A hatalmak, melyek a
maguk rendszerében élni jónak és he-
lyesnek látják, adják meg nekünk a le-
hetőséget, hogy mi is a magunk emberi
és nemzeti formánkban élhessünk. Ez
a forma nem más és nem is lesz más,
mint a társadalmi demokrácia és a nem-
zeti függetlenség formája. Ezt a formát,
kormányzás dolgában, egy nemzeti kor-
mány tudná a nép akaratával megtölte-
ni; a művelődés szellemével pedig a ma-
gyar léleknek azok a mesterei, akik az
elmúlt évtized alatt is a nép hűségében
éltek.

Szenvedő lélekkel áhítjuk, hogy a rontó
harcok megszűnjön; s kérjük az em-
beri bölcsesség szellemét, hogy a harcok
küzdőit igazságtalan ítélet ne érje.

Méltó életünkért szóban és cselekedet-
ekben a történelemhez fohászkodunk.
Fohászkodunk mindnyájan, munkások,
parasztok és ifjúság, nemkülönben jövőt
álmodó költők, akik mind és mindig ren-
delletlenül hívei vagyunk hazánknak.

Kép: RETÖRKI Archívum, Püski-hagyaték.

Tamási Áron

Magyar fohász

Az idők gyógyító lázában él a magyar. Történelmünk ezer éven átlobog az em-
beri Géniusz üzenete, mely nemzeti
hőseink példáit emeli elénk és költőink
fénylő szavait idézi.

Nincs módunkban kitérni a hűség elől.

Tizenegy éve élünk örökhelyünkön: ezen a földön,
szomjazva az emberi és a nemze-
ti lét igaz voltára. Élünk vágyakozásban
az enyhület után, de szomjúságunkban
itthon a hazugság italát nyújtották ne-
künk, a világ pedig kotyvasztott főze-
tekkal kábított minket. Ebben a zava-
ros vesztélyben, a hosszú sódvargás után,
emberi és nemzeti létünkben tehetünk-
e mást, mint amit tettünk?

Magunk főztünk enyhítő és éltető italt
magunknak. A kor, melyben élünk s
amelynek ablakán a jövőbe nézünk,

Hol zsarnokság van,
ott zsarnokság van,
nemcsak a puszkacsőben,
nemcsak a börtönökben,

nemcsak a vallató szobákban,
nemcsak az éjszakában
kiáltó ór szavában,
ott zsarnokság van

nemcsak a füst-sötéten
lobogó vádbeszédben,
beismerésben,
rabok fal-morse-jében,

nemcsak a bíró hívős
ítéletében: bűnös!
ott zsarnokság van,
nemcsak a katonásan

patogatott »vigyázz!«-ban,
»tűz!«-ben, a dobolásban,
s abban, ahogy a hullát
gödörbe húzzák,

nemcsak a titkon
félignyílt ajtón
ijedten
besuttogott hírekben,

a száj elé hulltan
piszt jelző újjban,
ott zsarnokság van
nemcsak a rács-szilárdan

fülrakott arcvonásban
s e rácsban már szóltan
vergődő jajsíkokban,
a esünet

növelő néma könnyek
zuhatagában,
kimeredt szembogarban,

ott zsarnokság van
nemcsak a talpraálltan
harsogott éljénekben,
hurrahokban, énekekben,

Ilyés Gyula EGY MONDAT A ZSARNOKSÁGRÓL

hol zsarnokság van,
szerezmed arca meglágy,
nemcsak az ernyedetlen
tapsoló tenyereken,

kürtben, az operában,
épp oly hazug-harsányan
zengő szoborkövekben,
színekben, képteremben,

külön minden keretben,
már az esetben;
nemcsak az éjben halkán
síklo gépkocsizajban

s abban,
megállt a kapualjban;
hol zsarnokság van, ott van
jelennvalón

mindenekben,
ahogy rég istened sem;
ott zsarnokság van
az óvodákban,

az apai tanácsban,
az anya mosolyában,

abban, ahogy a gyermek
idegennek felelget;

nemcsak a szügedrőthán,
nemcsak a könyvsorokban
szügedrőtnél jobban
butító szólamokban;

az ott van
a büntetésokban,
ahogy így szól a hívés,
mikor jössz haza, kedves;

az után oly szokottan
ismételi hogy-vagy-okban
a hirtelen puhában
szorított köztűzokban,

ahogy egyszercsak
szerezmed arca meglágy,
mert ott van
a légútokban,

nemcsak a vallatásban,
ott van a vallomásban,
az édes szó-mámorban,
mint légy a borbán,

mert álmaidban
sem vagy magadban,
ott van a nársi ágyban,
előtte már a vágyban,

mert szépek csak azt véled
mi egyszer már övé lett;
vele hevertél,
ha azt hitted, szeretélt,

tányérban és pohárban,
az van az orrban, szájban,
hídegben és homályban,
szabadban és szobádban,

mintha nyitva az ablak
s bedől a dögszag,
mintha a házban
valahol gázfolyás van,

ha magadban beszélgetsz,
ő, a zsarnokság kérdez,
képezeletben
se vagy független,

fűnt a tejút is már más:
határsáv, hol fény pásztáz,
aknamező; a csillag:
kémlelő ablak,

a nyüzsgő égi sátor:
egyetlen munkatábor;
mert zsarnokság szól
lázról, harangozásból,

a papból, kinek gyónól,
a prédikációból,
templom, parlament, kánpad:
megannyi színpad;

hunyd-nyitód a pillád,
mind az tekint rád;
mint a betegség,
veled megy, mint az emlék;

vonat kereké, halloed,
rab vagy, rab, erre katog;
hegyen és tenger mellett
be ezt lehelléd;

cikáz a villám, az van
minden váratlan
zörejen, fényben,
a szív-hökkenésben;

a nyugalomban,
a bilincs-umalomban,
a zápor zuhogásában,
az égigerő rácsban;

a cellafal-fehéren
bezáró hőcsésben;
az néz rád
kutyád szemén át,

s mert minden célban ott van,
ott van a holnapodban,
gondolatodban,
minden mozdulatodban;

mint víz a medret
követed és teremted;
kémlelődsz ki e körből?
ő néz rád a tükröböl,

ő les, hiába futnál,
fogoly vagy s egyben foglár;
dohányod zamataiba,
ruháid anyagába,

beivódik, evődik
velődik;
eszmélnél, de eszme
csak övé jut eszedbe,

néznél, de csak azt látod,
mit ő eléd varázolt,
s már körbe lánogl
erdőtűz gyufaszálból,

mert amikor ledobtatd,
el nem tiportad;
s így rád is ő vigyáz már,
gyárban, mezőn, a házánál;

s nem érzed már, mi élni,
hús és kenyér mi,
mi szeretni, kívánni,
karod kitárni,

bilincseit a szolga
maga így gyártja s hordja;
ha eszel, őt növeszted,
gyermeked neki nemzed,

hol zsarnokság van,
mindenki szem a láncban;
belőled búzlik, árad,
magad is zsarnokság vagy;

vakondként napfűtésben,
így járunk vakondként,
s leszengünk kamarában,
akár a Szaharában;

mert ahol zsarnokság van,
minden hiában,
a dal is, az ilyen hű,
akármilyen mű,

mert ott áll
eleve sírodnál,
ő mondja meg, ki voltál,
porod is neki szolgál.

(1950)

Ilyés Gyula Egy mondat a zsarnokságról című verse az Irodalmi Újság 1956. november 2-i számában (RETÖRKI Archívum, Püski-hagyaték), valamint a Memento Park kapuján (Fotó: Házi Balázs).

Szabó Lőrinc

Ima a jövőért

Magyar szabadságunk visszavívása (melyhez hasonló fordulat talán csak az a régi felszabadulás lehetett, a török hódoltság alóli), szülővárosomban, Miskolcon ért, egy irodalmi est után. Délelőtt itt, Budapesten, még láttam szobrát a nagy bálványnak – akivel szemben tárgylagos ítélezésre bizonyára csak hosszú-hosszú évtizedek múltán lesz képes a háborgó szív és a tiltakozó értelem – és tizenkét órával később, vacsora közben, már ledöntésének hírért hozták az izzó telefondrótok.

Két napig ott, Miskolcon, mint egy óriási ciklon központi szélcsendjében – akkor még zavartalan szélcsöndjében – éltünk, onnan nézve az örvény köröttünk forgó, fenyegető és omló falait, onnan sóvárogva, majd sietve vissza, mihelyt lehetett Budapestre. Nem akarom elhallgatni, hogy ezt a relatív akkori nyugalmat s a feltámadásnak ott is elemi erővel kitörő jeleit és tetteit a bányavidék magyar munkásságának és három egyesített – politikailag tölem idegen, de – idejekorán felocsúdott magyar vezetésének köszönhetette szülővárosom.

Azóta naponkint, óránként haladt felettünk a történelem. Többnyire ingó árnyékát sejtettük csupán. Komor képei és hangjai még a lelkünkben. De Magyarország elérte a hihetlent: felszabadult! Fel a föld és a nép, melynek erejét csak apáink vérét és véres zászlait idézve emlegettük nemzeti imánkban! Azt a vért most a fiainkéval együtt kell izlelnünk szabadságszomjú inyünkön; azoknak a zászlóknak a csattogását lelkünkben ezentúl együtt kell hallanunk az elmúlt nyolc nap piros-fehér-zöld repesésével.

Szabó Lőrinc

IMA A JÖVŐÉRT

Magyar szabadságunk visszavívása (melyhez hasonló fordulat talán csak az a régi felszabadulás lehetett, a török hódoltság alóli), szülővárosomban, Miskolcon ért, egy irodalmi est után. Délelőtt itt, Budapesten, még láttam szobrát a nagy bálványnak – akivel szemben tárgylagos ítélezésre bizonyára csak hosszú-hosszú évtizedek múltán lesz képes a háborgó szív és a tiltakozó értelem – és tizenkét órával később, vacsora közben, már ledöntésének hírért hozták az izzó telefondrótok.

Két napig ott, Miskolcon, mint egy óriási ciklon központi szélcsendjében – akkor még zavartalan szélcsöndjében – éltünk, onnan nézve az örvény köröttünk forgó, fenyegető és omló falait, onnan sóvárogva, majd sietve vissza, mihelyt lehetett Budapestre. Nem akarom elhallgatni, hogy ezt a relatív akkori nyugalmat s a feltámadásnak ott is elemi erővel kitörő jeleit és tetteit a bányavidék magyar munkásságának és három egyesített – politikailag tölem idegen, de – idejekorán felocsúdott magyar vezetésének köszönhetette szülővárosom.

Azóta naponkint, óránként haladt felettünk a történelem. Többnyire ingó árnyékát sejtettük csupán. Komor képei és hangjai még a lelkünkben. De Magyarország elérte a hihetlent: felszabadult! Fel a föld és a nép, melynek erejét csak apáink vérét és véres zászlait idézve emlegettük nemzeti imánkban! Azt a vért most a fiainkéval együtt kell izlelnünk szabadságszomjú inyünkön; azoknak a zászlóknak a csattogását lelkünkben ezentúl együtt kell hallanunk az elmúlt nyolc nap piros-fehér-zöld repesésével.

Magyarország felszabadult. Hadd kérdezzem azonban, magamtól és mindenkitől: igazán felszabadult-e?!

Felszabadult-e a további lidércnyomás lehetőségétől, felszabadult-e a megismétlődés veszélyétől?! És még valamitől! Amit a magyarság most művelt, azt nyolc napon át lángoló glóriaként csavarta maga körül a földgolyó, glóriaként, melyben soha ki nem húl a visszanyert tisztelet, a szeretet és a csodálat. Sehol a szabad világban. Sőt talán még másutt sem. Nem szabad csökkentenünk ezt a fényt, nem szabad ezt a ragyogást. Ész, erő, készenlét és minden szent akarat fogjon most össze és őrizze és emelje végső diadalra benne céljainkat, az igazság, az okosság, az emberiség, a nemes hagyományok és az életképes haladás munkálását

Nem minden rossz, amit az elmúlt szerencsétlen tizenkét év akart: Nem csirájában minden –, ezt ne felejtjük. De még százszorta, még ezerszerre kevésbé felejtjük a rosszat, amit csinált és amit tervezett. A konok kegyetlenséget, a jog, igazság és a szellem bíztang tiprását, az egész pöclöt, melyet halálos betegségként próbált az eleven élet gazdaságába beleépíteni az életképtelen teoretizmus. Tanulmányok, sőt felejtjük a fájálmát, a fájdalom növelését, mint kormányzati eszközt! Akként is fel kell szabadulnunk, hogy megmentjük magunkat és jövőnköt az elmúlt tizenkét év bűneinek ismétlődésétől és ismétlődésétől.

Sok jóváteendő vár még ránk, sok becsületes igazságtétel, aminek szüksége csak ezután fog kiderülni. S ami nélkül nem nyugodhatunk meg igazán a lelkek. Magyarország, a fiak, a szenvedés és későbbes szabadföld fel. Váltás meg most a szent munka és valami hasonlata a mennyi igazságnak a földön.

Budapest, 1956 október 31.

Az Irodalmi Újság 1956. november 2-i számából.

Fotó: RETÖRKI Archívum, Püski-hagyaték

Magyarország felszabadult. Hadd kérdezzem azonban, magamtól és mindenkitől: igazán felszabadult-e? Felszabadult-e a további lidércnyomás lehetőségétől, felszabadult-e a megismétlődés veszélyétől?! És még valamitől! Amit a magyarság most művelt, azt nyolc napon át lángoló glóriaként csavarta maga körül a földgolyó, glóriaként, melyben soha ki nem húl a vissza nyert tisztelet, a szeretet és a csodálat. Sehol a szabad világban. Sőt talán még másutt sem. Nem szabad csökkentenünk ezt a fényt, nem szabad ezt a ragyogást. Ész, erő, készenlét és minden szent akarat fogjon most össze és őrizze és emelje végső diadalra benne céljainkat, az igazság, az okosság, az emberiség, a nemes hagyományok és az életképes haladás munkálását

abban a – semmi harcnál nem kisebb – másik feladatban, ami most következik, az új, az igaz országépítésben.

Nem minden rossz, amit az elmúlt szerencsétlen tizenkét év akart. Nem csírájában minden – ezt ne felejtsük. De még százszorta, még ezerszerre kevésbé felejtsük a rosszat, amit csinált és amit tervezett. A konok kegyetlenséget, a jog, igazság és a szellem bitang tiprását, az egész poklot, melyet halálos betegségként próbált az eleven élet gazdagságába beleépíteni az életképtelen teoretizmus. Tanulásképpen se felejtsük a

fájdalmat, a fájdalom növelését, mint kormányzati eszközt! Akként is fel kell szabadulnunk, hogy megmentjük magunkat és jövőnket az elmúlt tizenkét év bűneinek ismétlődésétől és ismétlésétől.

Sok jóvátenni való vár még ránk, sok becsületes igazságtétel, aminek szüksége csak ezután fog kiderülni. S ami nélkül nem nyugodhatnak meg igazán a lelkek.

Magyarországot a fiai, a szenvedése és kétségbeesése szabadították fel. Váltsa meg most a szent munka és valami hasonlata a mennyei igazságnak a földön.

Budapest, 1956. október 31.

Tamási Lajos

Piros a vér a pesti utcán

Tamási Lajos

Piros a vér a pesti utcán

Megyünk, valami láthatatlan
áramlás szívünket befutja,
akadozva száll még az ének,
de már mienk a pesti utca.

Nincs más teendő: ez maradt,
csak ez maradt már menedékül,
valami szálló ragyogás kél,
valami szent lobogás készül.

Zászlóink föl, újjongva csapnak,
kiborulnak a széles útra,
selyem-színei kidagadnak:
ismét mienk a pesti utca!

Ismét mienk a bátor ének,
parancsolatlan tiszta szívvel,
s a fegyverek szemünkbe néznek:
kire lövetsz, belügyminiszter?

Piros a vér a pesti utcán,
munkások, ifjak vére ez,
piros a vér a pesti utcán,
belügyminiszter, kit lövetsz?

Kire lövettek összebújva
ti, megbukott miniszterek?
Sem az ÁVH, sem a tankok
titeket meg nem mentenek.

S a nép nevében, aki fegyvert
vertél szívünkre, merre futsz,
véres volt a kezed már régen
Gerő Ernő, csak ölni tudsz?

... Piros a vér a pesti utcán.
Eső esik és elveri,
mossa a vért, de megmaradnak
a pesti utca kövein.

Piros a vér a pesti utcán,
munkások — ifjak vére folyt,
— a háromszín-lobogók mellé
tegyetek ki gyászlobogót.

A háromszín-lobogók mellé
tegyetek három esküvést:
sírásból egynek tiszta könnyet,
s a zsarnokság gyűlöletét,

s fogadalmat: te kicsi ország,
el ne felejtse, aki él,
hogy úgy született a szabadság,
hogy pesti utcán hullt a vér.

Az Irodalmi Újság 1956. november 2-i számából.
Fotó: RETÖRKI Archívum, Püski-hagyaték

Faludy György

1956, te csillag

A terrible beauty is born.
(Yeats)

Másnap, szerdán reggel: por, ágyúszó
és szenvedés; mégis, mikor átvágtam
a Hősök terén, mosolyognom kellett,
mert nem állt szobor többé a csizmában; –

csütörtök: lázrózsák mindenki arcán.
Földváry már kedd este elesett
a Rókus előtt. Szemközt, az iskola
padlásán felfegyverzett gyerekek; –

péntek: még több vér, tankok a Ligetnél.
Az ütegek torkolatúzeit
nézem éjjel és borzongok: a szörnyű
szépség most nálunk is megszületik; –

hat nap: a kénezett arcú halottak
apró csokorral mellükön, a járdán
(Köztársaság tér), röplapok, szorongás,
szemem előtt kis, tétova szivárvány; –

ölelkezés az Írószövetségben:
csomagolnak és indulnak haza;
feltépett sínek, utcák és fölöttünk
a szabadság lilium-illata; –

ezerhét-száz-három, nyolcszáz-negyvennyolc,
és ötvenhat: egyszer minden száz évben
talpra állunk kínzóink ellen. Bármilyen
következik, boldogság, hogy megérttem; –

és újra péntek: a Dunánál állunk,
a nap áttör ködön, füstön. Talán
sikerül minden s az alkonyat bíbor
brokátja Zsuzska lenszőke haján; –

és szombat: hajnalban csupa reménység,
de estefelé: nyakunkon a kés.
A keleti szemhatár mögött mocskos
felhők, nyugatról álszent rőfögés; –

mentünk a kétszáz-ezerrel: nem bírok
újabb börtönt, s ha nem is jött velem:
Árpád óta bennem lakik az ország,
minden völgyét meg dombját ösmerem; –

a Bach-huszárok tankban tértek vissza:
eddig sem ápolt, s ha más föld takar,
mit számít az? és mit, hogy fiam majd
Dad-nek szólít és nem lesz már magyar?

Mit elvesztek, ötven vagy száz év múltán
az ifjúságtól mind visszakapom,
és otthon, a sötét előszobákban
kabátom még ott lóg a fogason –

ezerkilencszázötvenhat, nem emlék,
nem múlt vagy nékem, nem történelem,
de húsom-vérem, lényem egy darabja,
szívem, gerincem – kijöttél velem

az irgalmatlan mindenségbe, hol a
Semmi vize zubog a híd alatt
és korlát nincs sehol sem – életemnek
te adtál értelmet, vad álmokat

éjjelre és kedvet a szenvedéshez
s az örömhöz; te fogtál mindig kézen,
ha botladoztam; hányszor ihlettél meg,
s nem engedted, hogy kifulladás vénen; –

ezerkilencszázötvenhat, te csillag,
oly könnyű volt a nehéz út veled!
Nagyon soká süttöttél ősz hajamra,
ragyogj, ragyogj, ragyogj sírom felett.

Toronto, 1986

Örkény István

Noteszlapok, 1956 /részlet/

Az első lövés

1956. október 23-án, este 11-kor indulunk a Rádió elfoglalására. Odáig csak tüntettünk, énekeltünk, néhány éljent és vesszent kiáltottunk: eszünkbe sem jutott, hogy elfoglaljunk valamit. Csak amikor az ávósok orvul rálöttek arra a küldöttségre, mely az ifjúság kiáltványát akarta felolvasni, indultunk el a Sándor utcában a Rádió felé.

Még akkor nem voltak fegyvereink. Még akkor igazi dühünk sem volt. Olyanok voltunk, mint a fiatal kígyó, melynek még nem nőtt méregfoga. Ilyenféle verseket kiabáltunk:

*„Miniszternek buta,
mondjon le a Bata.”*

És:

*„Menjünk tovább előre,
ne hallgassunk Gerőre.”*

Mentünk is előre. Az első halott – egy alvezredes teste – ott feküdt a Puskin utca kövein. Mint a vasat a vas, úgy vonzotta ez a nem élő test a sok tízezernyi élőt. Mentünk, mentünk, míg el nem dördültek az első sortűzek. Mondják, hogy a jó katonaló nem lép holttestekre. Mi rosszabbak voltunk a lovaknál: futtunkban rátapostunk saját halottainkra. De ugyanakkor egy ismeretlen, aki majdnem föllökött a rohanásban, visszaszólt: „Pardon, bocsánat”. A múzeum-kertben a menekülők kikerülték a virágágyakat, de az utcára érve egyikünk sem tudta, hogy már felkelők vagyunk.

Talán még nem is voltunk azok. A tetőről géppuskák néztek le ránk, a mi kezünkben semmi, a zsebünkben töltőtoll, notesz, benne egy leány képe, fürdőruhában. „Fegyvert kéne szerezni” – mondta egy leleményes ember. „Az ám” – bólogtunk, de nem is sejtettük, hogy ilyen esetben mi a teendő.

Csüggedten álltunk. Azt hittük, vége, mehetünk haza, tovább álmodni a szabadságról... És egyszerre – épp éjfélkor – feldübörgött a föld.

Az égő benzin vörös fényében felvonultak az Astoria felől a magyar páncélosok. Befordultak a Sándor utcába és nekiszögezték pózna formájú lövegeiket a Rádiónak. Aztán eldördült az első lövés.

Azóta sok-sok lövés dördült. De mi, tíz- vagy húszezren, ebből az első lövésből tanultuk meg, hogy mit jelent ez a szó: Néphadsereg.

1956. október-december

Oláh János*

A budai hegyek alatt

A budai hegyek alatt
elfogták a pajtásomat,
kiverték a két fogamat.
Nincs, ki szóba álljon vélem,
zsenge fűvön alvad vérem.

Nincsen ház, amely befogad
élő-haló kóborokat,
nyugalmat az úti por ad.
Nincs, aki sebem kimossa,
kakukkfűvel borogassa.

Silbakolok csak egyedül,
kiver a láz, befed az űr,
az izzadt ing vállamra hűl.
Nem így volt ez, pajtás, régen,
vívtunk fegyverrel a kézben,

vívtunk, ha kellett, és ha nem,
én Istenem, Jóistenem,
nem ismert ránk a félelem.
Vívtunk csak a szabadságért,
lyukas zászlónk igazáért.

A Corvin köz, a Juta-domb,
Széna téren a gyér falomb
soha többé semmit se mond,
mintha mi sem történt volna,
hallgatás a szánk levarrta.

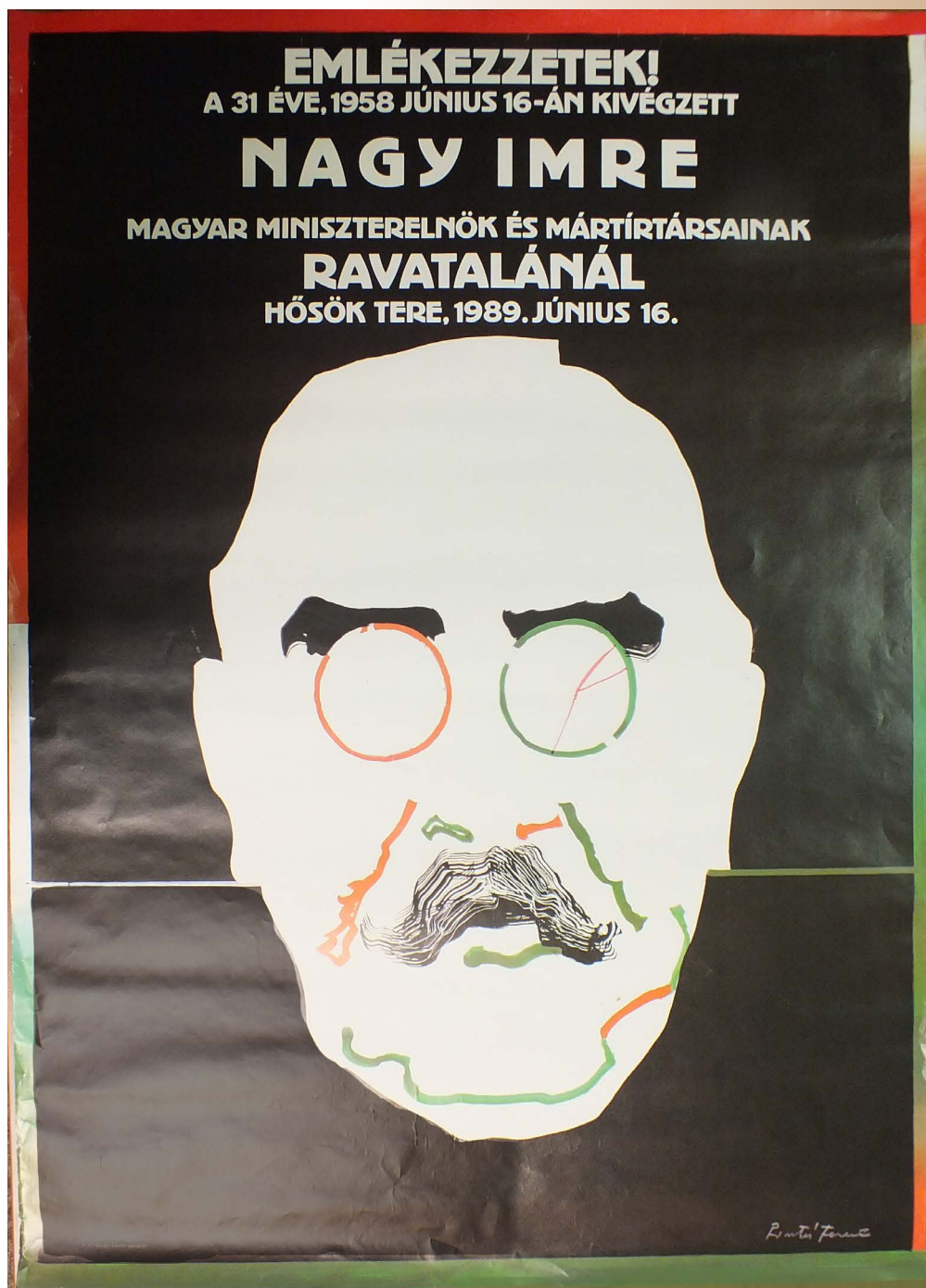
Száműzötten, hajléktalan
meghúzhatom itt-ott magam,
de nem érti senki szavam,
kiröhögnek, ha emlitem,
bízvást miben egykor hittem.

Szédelgek a tág ég alatt,
s irigyelem pajtásomat,
kinek a föld nyugalmat ad.
Prédájaként pénznek, gőgnek
engem naponta leköpnék.

Elfordulok, mint a barom,
kérődzöm a bánatomon,
megismerni sem akarom,
ki a kötelet hurkolta,
pajtásom bitóra vonta.

Alkut most a lelkünkre köt,
Júdás-pénze bőven csörög,
igaza van, ha kiröhög.
Éltesse hát őt az Isten,
engem meghalni segítsen!

* A vers közlésével az idén július 25-én elhunyt költő, író, a Kilencek költőcsoport tagja, a *Magyar Napló* főszerkesztője előtt tisztelgünk.

Pintér Ferenc grafikus művész plakátja Nagy Imre 1989. június 16-i újratemetésére. A művész az eredeti változatot az egy évvel korábbi jelképes párizsi temetésre készítette el. (Bővebben: Sümegi György: *1956 plakátjai, 1956-2006*. Budapest, Corvina, 2015. 114-116.)
Fotó: Rendszerváltó Archívum, Lakitelek

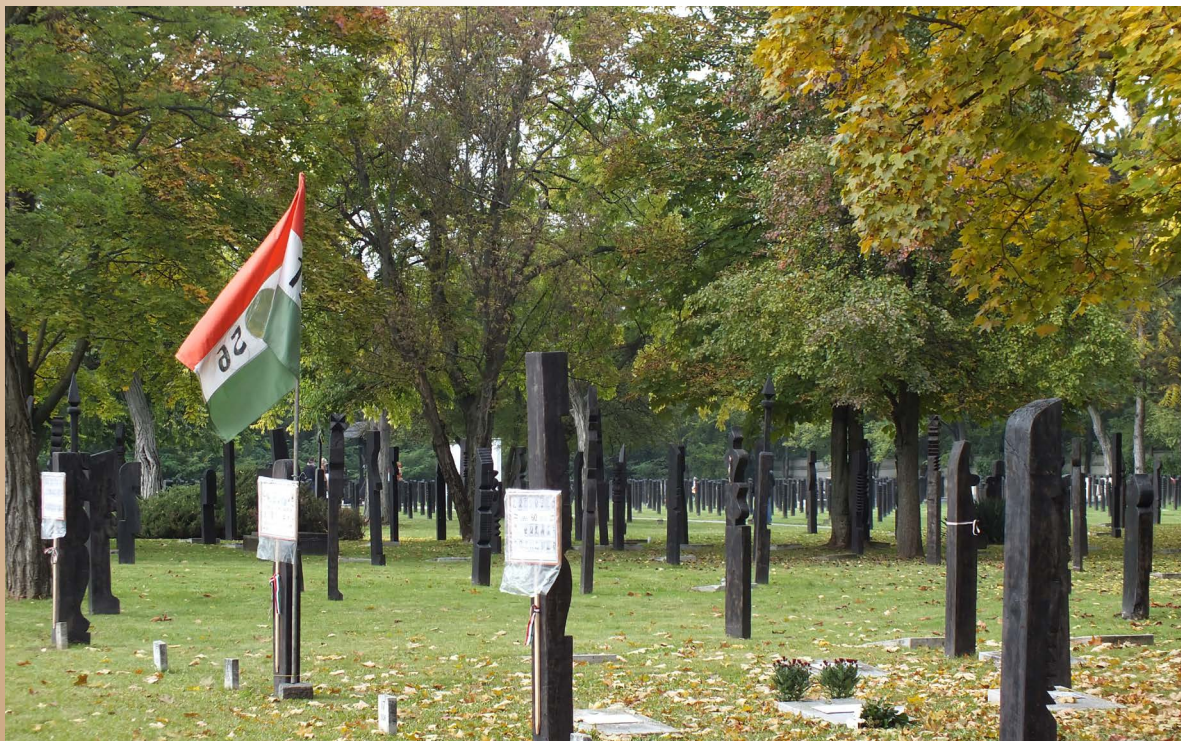

A 301-es parcellát jelölő emlékkő.

Fotó: Házi Balázs

Kopjafa-erdő a 301-es parcellában. A kopjafákat az Inconnu csoport tagjai faragták 1989-ben.

Fotó: Házi Balázs

Részletek az 1957. dec. 31-én kivégzett Tihanyi Árpád búcsúleveléből

Édes Máriám
és drága Gyermkeim, Árpika és Lacika!

Utolsó soraim, melyeket Hozzátok intézek. A haláltól nem félek, hat hónap alatt a halálos cellában és a sok-sok kivégzett az itt létem alatt kb. 40-45 személy kivégzése megismertetett és hozzászoktatott a halálhoz és annak gondolatához. Hiszen közvetlen a cellámból 2-t végeztek ki, körülöttem pedig aratott a halál. Az írásmról is láthatjátok nem félek a haláltól. Nem izgulok, nem remegek. És még eddig senki sem félt. Mindenki hőiesen halt meg. Az édes Jézus nekem is adott erős és bőséges kegyelmet a sors elviseléséhez. Tudjátok az igazságért meghalni dicsőség. Krisztusnak is azért kellett meghalni, mert az igazságot hirdette a zsarnokság, a gatszág felett.

Nem a földi élet az ember célja, hanem a túlvilág, az Istenhez eljutás. Aki pedig az igazságért hal mártírhalt, az eljut Istenhez. ... „Mit ér az embernek, ha az egész világot is elnyeri, de lelkének kárát vallja.” A világot nem nyertem el, mert szerényen éltem, de megtaláltam az Istent. Legyetek nyugodtak, a jó Istennel kibékültem, Mindszenti péri plébánossal egy cellában voltam, nála még szeptemberben meggyóntam. ...

Utolsó üzenetem és kérésem, hogy gyermekeimet Ignác bátyám, Pici és a bencések neveljék, rajtuk kívül természetesen, mert csak az ő kezükben látom biztosítva katolikus és magyar nevelésüket. Olyan Istenben hívő és magyar embereket neveljenek belőlük, mint én voltam. ...

A magyar pedagógusoknak pedig üzenem, olyan ifjúságot neveljenek ennek a szegény, szerencsétlen hazának, amilyeneket én. Jellemes, egyenes, gerinces, Istenben hívő és izzó hazaszeretettel átfűtött ifjúságot, melyben él ezeréves történelmünk. ...

Legyetek büszkék rám, mert a mi vérünknek és áldozatunknak gyümölcsét Ti fogjátok learatni és élvezni. De mindennekfelett imádjátok és szeressétek az Istent. Minden cselekedetnek a központja Ő legyen, mert Ő az út, az igazság és az élet. Ez az utolsó szavam hozzáatok és ezt vigyétek magatokkal útravalóul. ...

Mindenkitől bocsánatot kérek, mindenkinek megbocsátok, kik hamis vallomással idejuttattak. ... Bátran felemelt fejjel és büszkén halok meg. Ezzel az utolsó szóval Éljen Krisztus király és a haza!

Isten veletek, imádkozom értetek, utoljára ölel, csókol Benneteket a Ti forrón szerető

Aputok

Ezt a levelet a család a kivégzés után visszakapott ruhába varrva találta meg.

Emléktábla a budapesti Rezső téri Magyarok Nagyasszonya templom külső falán, amely Tihanyi Árpád – 1956 egyik győri mártírja – családjához írott búcsúlevelének részletét tartalmazza.

Tervezte: Vargha Miklós Péter (2008)

Fotó: Házi Balázs

Mansfeld Pétert ábrázoló szobor a budapesti Szabó Ilonka utcában.
Melocco Miklós szobrászművész alkotása (2007).
Fotó: Házi Balázs

Nagy Gáspár

A Fiú naplójából

... és a csillagos estben ott susog immár harminc
 évgyűrűjével a drága júdásfa: ezüstnyár rezeg
 susog a homály követeinek útján s kitünteti őket
 lehulló ezüst-tallérokka! érdemeik szerint illón...
 ...és ha jön a nyüszítve támadó gyávaság
 a rémület hókuszpókusza? – akkor eljönnek ablakod
 alá a szegényes alkuvások vénei-ifjai mint mindenre
 elszánt hittérítők s beárad a dögszag: a teletömött
 gyomor békessége meg az ígéretekkel megtelt szemek
 tócsafénye és fénytelen homálya...
 ...csupán el kéne hinned... de nem hiszed hogy éppen
 ők jöttek-szöktek el a maszkabálból hogy éppen ők
 azok a független kutya! kik ideológiamentes csontokon
 tökéletesítik a fölösleges morgást-harapást...
 ...nem tudom még hogyan viselem tartósan a szégyent
 hogy együtt néztük ugyanazt az eget folyót hangyafészket
 és másképp vert a szívem másért pirultam el
 másért szorult ökö!be a kezem és másképp láttam
 ugyanazt a fát ezüstlő éveinkkel sújtva súlyos emlékek
 alatt recsegni-ropogni-hajladozni büszkén –
 de ha több szégyen is társul velem akkor is csak így
 mondhatom: míg a szem él látni kell fele-Barátaim!...

A vers a *Tiszatáj* folyóirat 1986. júniusi számában jelent meg. Az 1956-ra való utalás miatt a lap vezetőségét felmentették. Újra – más összetételű szerkesztőséggel – csak 1987 januárjában indulhatott.

A Rendszerváltó Archívum 2016/1. számának szerzői

Bakos István (Bánfa, 1943)

Művelődésszervező. Szentlőrincen végezte a mezőgazdasági technikumot. Pályáját agronómusként kezdte, majd az ELTE Bölcsészettudományi Karán magyar-népművelés szakán tanult. 1970-ig az Eötvös Collégium diákja volt, azóta a hazai civil társadalom építésének aktív résztvevője. Pályája során tudományos kutatóként, kutatásszervezőként és köztisztviselőként dolgozott: a Magyar Tudományos Akadémia Tudományszervezési Intézetében (1970-73), a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsában (1973-1975), a kormány Tudománypolitikai Bizottságában (1975-1978), az MM Tudományszervezési Intézetében, majd a Művelődési Minisztériumban (1979-1994). 1994-től 1999-ig a Magyarok Világszövetsége választott főtítkára, 1999-2004 között a Nemzeti Tankönyvkiadóban főosztályvezető, a határon túli magyar oktatás és tankönyvellátás menedzsere nyugdíjazásáig.

Dippold Pál (Székesfehérvár, 1954)

Író, újságíró. Magyar-történelem szakos tanárként végzett, ezen a pályán 1986-ig dolgozott. Ettől kezdve a magyar sajtó különböző orgánumaiban kapott és vállalt munkát. Vezető szerkesztőként, újságíróként dolgozott a Mozgó Világban (1983-ig), a Hitelben, az Új Magyarországbán, az Élet és Irodalomban, a Magyar Nemzetben, a Szabad Földben, a Magyar Hírlapnál és az Új Embernél. 4 évig a Lyukasóra című irodalmi folyóirat főszerkesztője. Irodalmi pályafutásának eredménye néhány művészeti díj, egy avantgárd nagyregény és egy mozaikregény.

Domonkos László (Szeged, 1951)

Író, újságíró, televíziós szerkesztő. Rendszeresen publikál a Magyar Hírlapban, a Magyar Időkben, továbbá a Hitelben és a délvidéki Aracs című folyóiratokban. A Trianoni Szemle c. folyóirat szerkesztőségének tagja. Kutatásai a magyar média történeti szempontú elemzésére, illetve a határon túli politikai szervezetek történetének feltárására irányulnak.

Kiss Gy. Csaba (Budapest, 1945)

Irodalomtörténész, művelődéstörténész. 1995-2010 között az ELTE Bölcsészettudományi Karán a Művelődéstörténeti Tanszék docense. Több külföldi egyetemen is oktatott vendégtanárként, így a berlini Humboldt Egyetemen, a Zágrábi Egyetemen, a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen, a prágai Károly Egyetemen és a Varsói Egyetem Hungarológiai Tanszékén is. A Magyar Tudományos Akadémia doktora. Fő kutatási területei a közép-európai nacionalizmusok, a nemzet reprezentációja,

magyar-szomszédnépi kapcsolatok és az irodalom szerepe a demokratikus átalakulásban. 1987-ben a Magyar Demokrata Fórum alapító tagja.

Lezsák Sándor (Kispest, 1949)

Költő, politikus. 1968-ban a budapesti Madách Imre Gimnáziumban érettségizett. 1969 és 1974 között képesítés nélküli tanító volt Lakiteleken, a szikrai tanyasi iskolában, 1974-től általános iskolai tanár Lakiteleken. 1975-ben a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán szerzett magyar-történelem szakos tanári diplomát. 1969 és 1985 között a lakiteleki Művelődési Ház népművelője. 1979-ben a fiatal írók lakiteleki találkozójának egyik szervezője. 1985-től a Bethlen Gábor Alapítvány vidéki titkára, 2009 óta Kuratóriumának elnöke. 1987. szeptember 27-én az ő kertjében tartották meg az első lakiteleki találkozót, ahol az MDF alapító tagja lett. 1988-tól a párt elnökségi tagja, alelnöke, 1996 és 1999 között országos elnöke. 2004-ben kizárták az MDF-ből, 2006-tól a Nemzeti Fórum elnöke. 1991-től a Lakiteleki Alapítvány és Népfőiskola alapítója, kuratóriumi elnöke. 1994 óta országgyűlési képviselő, az MDF, majd 2006 óta a Fidesz frakciójában. Az Országgyűlés alelnöke.

Riba András László (Böhönye, 1987)

Történész. A kaposvári Táncsics Mihály Gimnáziumban érettségizett 2006-ban, 2012-ben a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem mesterszakos diplomát a Társadalmi krízisek és uralmi technikák szakirányon. Ösztöndíjas tanulmányokat folytatott Németországban és Albániában. 2014-től a RETÖRKI kutatója, 2016-tól helyettes archívumvezető. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza. Fő kutatási területe a Kádár-rendszer politikatörténete.

Szekér Nóra (Budapest, 1976)

Történész. Tanulmányait a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán történelem, német és esztétika szakon végezte. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájában szerzett PhD fokozatot, disszertációja a Magyar Testvéri Közösség történetét dolgozza fel. Az egyetemi diploma megszerzése óta folyamatosan végez felsőoktatásban oktatási tevékenységet. 2003-tól 2005 szeptemberéig a Kodolányi János Főiskolán tudományos munkatársként, 2014-ig az Óbudai Egyetemen, mint adjunktus állt alkalmazásban. 2014-től a RETÖRKI kutatója.

Az egyéb íráások szerzőinek életrajzai

Csoóri Sándor (Zámoly, 1930–Üröm, 2016)

Író, költő. Elemi iskoláit szülőfalujában végezte. 1942-ben került Páára a Református Kollégiumba, itt érettségizett 1950-ben. Ezután munkatársa lett a Pápai Néplapnak, és a Veszprém megyei Népújságnak. Majd az Egyetemi Orosz Intézetben orosz–történelem–marxizmus és műfordítás szakon tanult. 1953–54-ben az Irodalmi Újság, 1954-ben a Szabad Ifjúság munkatársa. 1955–56-ban az Új Hang versrovatának szerkesztője, 1962–63-ban a Jövő Mérnöke című lap munkatársa. 1968-tól 1988-ig a MAFILM dramaturgia. Az 1980-as évektől a szellemi és politikai ellenzék egyik vezetője, a monori és a lakiteleki tanácskozás előkészítője, a Magyar Demokrata Fórum alapító tagja. 1988-tól 1992-ig a Hitel szerkesztő bizottságának elnöke, majd a lap főszerkesztője. 1991-től 2000-ig a Magyarok Világszövetségének elnöke. Utolsó éveiben visszavonult életet élt, 2016. szeptember 12-én hunyt el.

Csurka István (Budapest, 1934-Budapest, 2012)

Író, dramaturg, politikus. Békésen érettségizett 1952-ben, majd 1957-ben a Színház- és Filmművészeti Főiskola dramaturgia szakán diplomázott. Az 1956-os forradalom alatt a főiskolai nemzetőrség vezetője volt, ami miatt fél évre Kistarcsára internálták. Szabadfoglalkozású íróként dolgozott, eleinte prózai műveket alkotott, s csak később fordult a drámaírás felé. 1973-tól 1986-ig a Magyar Nemzetbe írt tárcákat. A rendszerváltás idején aktívan részt vett a monori, illetve a lakiteleki találkozó munkájában, a Magyar Demokrata Fórum egyik alapítója volt. 1988-tól a párt elnökségi tagja, 1991-1992 között alelnöke. 1993-ban kizárták az MDF-ből, ekkor megalapította a Magyar Igazság és Élet Pártját, amelynek haláláig elnöke volt. 1990–1994 között az MDF, majd 1998–2002 között a MIÉP színeiben országgyűlési képviselő. 1988-89-ben tagja volt a Hitel című folyóirat szerkesztőbizottságának, 1989-90-ben a Magyar Fórum főszerkesztője.

Faludy György (Budapest, 1910-Budapest, 2006)

Költő. 1928-ban érettségizett az Evangélikus Főgimnáziumban. 1928 és 1933 között Bécsben, Berlinben, Párizsban és Grazban tanult. 1937-ben jelentette meg Villon-fordításait és átköltéseit. 1938-ban Párizsba utazott, ahonnan a német megszállás után Marokkóba, majd az Egyesült Államokba költözött. Részt vett a németellenes harcban: a Szabad Magyar Mozgalom titkára, a Harc című lap szerkesztője lett, majd három évig szolgált az amerikai hadseregben. 1946-ban tért haza Magyarországra, a Népszava szerkesztőségében dolgozott. 1950-ben letartóztatták, három évet raboskodott a recski kényszermunkatáborban. Az 1956-os forradalom idején az Írószövetségben és a Népszavánál tevékenykedett, majd a bukás után nyugatra menekült. Párizsban, majd Londonban élt. 1957 és 1961 között az emigráns Irodalmi Újság szerkesztője volt. 1968-ban Torontóban telepedett le, több

amerikai és kanadai egyetemen tartott előadásokat. 1986 és 1989 között a chicagói Szivárvány szerkesztőségének tagja volt. 1989 márciusában tért haza.

Glatz Ferenc (Csepel, 1941)

Történész, egyetemi tanár, politikus. Iskoláit Csepelen, Szigetszentmiklóson, a Ferencvárosban, illetve az ELTE-n végezte. 1967-től az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, osztályvezetője, igazgató-helyettese, majd igazgatója. 1976-tól az ELTE oktatója, a történeti muzeológia szak alapítója, egyetemi tanár. 1979 óta alapító-szerkesztője a História c. történetpolitikai folyóiratnak. 1989–90-ben a második Németh-kormány művelődési minisztere, 1990 után ismét az MTA Történettudományi Intézet igazgatója. 1993-ban akadémikus, 1996–2002 között a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. 1991 óta tagja az Európai Unió keleti kiterjesztését előkészítő nemzetközi bizottságoknak. 1994–98 között részt vett az EU-bővítés jelölt országainak uniós monitorozásában.

Illyés Gyula (Felsőrácegrespuszta, 1902-Budapest, 1983)

Író. Tanulmányait szülőfalujában, Simontornyán, Dombóváron, Bonyhádön és Budapesten végezte. 1918-19-ben került kapcsolatba baloldali diákmozgalmakkal, 1921 végén a letartóztatástól tartva emigrált. 1922-től 1926-ig Párizsban könyvkötőként dolgozott, és a Sorbonne-ra járt. 1933-tól a népi írók egyik vezéregyénisége, 1937-ben a Márciusi Front egyik alapítója. 1937-től a Nyugat társszerkesztője, majd 1941 és 1944 között a Magyar Csillag szerkesztője. A Nemzeti Parasztpártban politizált, 1945 és 1948 között országgyűlési képviselő volt. 1946 és 1949 között a Válasz szerkesztője, 1946 és 1948 között a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A Rákosi-korszak borzalmait ábrázoló Egy mondat a zsarnokságról című verse 1956 októberében jelenhetett meg. A Kádár-korszak kezdetben ellenségesen kezelte, ám a hatvanas években enyhült a légkör körülötte. Élete utolsó évtizedeiben a nemzeti sorskérdések (köztük a határon túli magyarok kérdésének) egyik legfőbb szószólója.

Kőszeg Ferenc (Budapest, 1939)

1956. november-decemberben röpcédulákat terjesztett, ezért 1957. októberben letartóztatták, két hónapot vizsgálati fogságban töltött. Szabadulása után folytathatta tanulmányait az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. 1962-ben latin-magyar nyelv és irodalom szakos középiskolai tanári diplomát szerzett. 1963-tól 1975-ig a Szépirodalmi, 1975-től 1980-ig az Európa Könyvkiadó szerkesztője. Főként az 1960-as években írt irodalmi kritikákat a Tiszatájba, a Kortársba és az Új Írásba. Miután aláírta a Charta '77 bebörtönzött tagjaival солидаритást vállaló nyilatkozatot, elveszítette állását. A Beszélő 1981. évi megindításától kezdve a lap munkatársa. Részt vett a Szegényeket Támogató Alap (SZETA) munkájában. 1988-ban egyik alapítója volt a Független Jogvédő Szolgálatnak, 1989-ben a

Magyar Helsinki Bizottságnak. 1988-ban a Szabad Kezdeményezések Hálózatának, majd a Szabad Demokraták Szövetségének is alapító tagja lett. 1988. novemberétől 1990. decemberig a párt országos ügyvivői testületének, 1991-1992-ben az országos tanács elnökségének a tagja, azóta az országos tanács tagja. 1990-től 1994-ig a legális hetilappá vált Beszélő főszerkesztője. 1990 és 1998 között országgyűlési képviselő.

Krassó György (Budapest, 1932 – Budapest, 1991)

Politikus. 1946–1952 között a kommunista párt tagja volt, majd a csepeli vasgyárban 1951-ben horizontál-esztergályos oklevelet szerzett. 1951-től a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen munkásfiataalként érettségi nélkül tanulhatott tovább. 1955-ben, az államvizsgái előtt kizárták az egyetemről, ahol csak 1976-ban szerezhette diplomát. 1977-ben doktorált közgazdaság-tudományból. Az 1956-os forradalomban részt vett a Rádió ostromában, majd a fegyveres és az illegális ellenállásban, ezért 1957-ben tízévi börtönbüntetésre ítélték, de 1963-ban amnesztiával szabadult. Előadója volt az 1980 körül működő Hétfői Szabadegyetemnek. 1982-ben „Magyar Október” névvel saját szamizdat kiadót hozott létre. 1985-ben Londonban meglátogatta haldokló bátyját – ekkor kért és kapott menedékjogot Nagy-Britanniában. 1986-tól a Szabad Európa Rádiónak és a BBC-nek dolgozott. Csak 1989-ben, Nagy Imre és mártírtársainak újratemetésére tért vissza Magyarországra. Megalapította a Magyar Október Pártot, amelynek a választáson való indulását a hatóságok adminisztratív úton megakadályozták. 1991-ben szívinfarktuszban halt meg.

Mikes (Micsinay) Tamás (1940-1999)

Tűzoltókészülék-ellenőr, író, politikus. Részt vett a forradalomban. 1962-ben államellenes szervezkedés vádjával 3 év 6 hónap börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után nem folytathatta tanulmányait az ELTE Jogi Karán, így a Tűzoltó Készülékeket Javító Ktsz.-ben helyezkedett el. 1964 és 1969 között kilenc filmet készített a Cinema 64 Stúdióban. A '80-as években részt vett a Hiány és a Demokrata című szamizdat, valamint ellenzéki szervezetek (Magyar Október Párt, Republikánus Kör) munkájában. Halála után derült ki, hogy 1966-ban „Mészáros Tibor” fedőnéven szervezte be ügynökké az állambiztonság.

Nagy Gáspár (Bérbaltavár, 1949-Budapest, 2007)

Költő. Az általános iskola elvégzése után a Pannonhalmi Bencés Gimnázium diákja lett, itt érettségizett 1967-ben. 1968-1971-ig Szombathelyen népművelő-könyvtár szakos főiskolai hallgató, ekkor jelentek meg első versei. 1971-től Budapesten könyvtárosként dolgozott, előbb a Zrínyi Katonai Műszaki Főiskolán, majd a Szabó Ervin Könyvtár fiókkönyvtáraiban, 1974-75-ben pedig a Magyar Írók Szövetsége könyvtárában. 1976-ban Kormos István hívta meg szerkesztőnek a Móra Kiadóhoz, ahol 1980-ig dolgozott. 1981-től 1985-ig a Magyar Írók Szövetségének titkára.

Rendszerváltó versei és folyamatos ellenzéki magatartása miatt az 1989 előtti politikai hatalom az egyik főellenségének tekintette. 1985-től két évtizeden keresztül a Bethlen Alapítvány titkára, az 1988-ban engedélyezett Hitel szerkesztője, majd a Magyar Katolikus Rádió kulturális szerkesztőségének vezetője.

Oláh János (Nagyberki, 1942-Budapest, 2016)

Költő, író, szerkesztő. 1961–1966 között az ELTE BTK magyar-népművelés szakán tanult. 1966–1968 között könyvkereskedő, ezután művelődési házban propagandista. 1968–1970 között szabadfoglalkozású, ekkor indult irodalmi pályája az Elérhetetlen föld című versantológiában való részvétellel. A Kilencek költőcsoport tagja. 1970–1971 között kultúrházban dolgozott, majd 1973–1975 között cselgáncsedző volt. A Remetei Kéziratok című irodalmi és művészeti periodika kiadója, a Kézirat Kiadó vezetője. 1994 óta a Magyar Napló főszerkesztőjeként dolgozott. 1995–2008 között a FOKUSZ Egyesület elnöke volt.

Örkény István (Budapest, 1912-1979)

Író. A Piarista Gimnáziumban végzett, majd gyógyszerészeti és vegyészmérnöki diplomát is szerzett. 1942-ben munkaszolgálatra hívták be, a második magyar hadsereg tragédiáját és a szovjet hadifogságot is át- és túlélte. 1946 karácsonyán érhetett haza. Kezdetben támogatta a kommunistákat, ám 1953-ban elismerte a rendszer tarthatatlanságát. 1956. október 30-án ő fogalmazta meg a Szabad Kossuth Rádió köszöntőjét. November 2-án az Igazság című lapban jelent meg Fohász Budapestért című írása. A forradalom leverése után szilenciumot kapott, csak 1962-ben jelenthettek meg újra elbeszéléskötetei. 1968-ban jelent meg az Egyperces novellák első kiadása.

Szabó Lőrinc (Miskolc, 1900-Budapest, 1957)

Költő. Gimnáziumi tanulmányait a Debreceni Református Főgimnáziumban folytatta. A Tanácsköztársaság alatt Babits Mihály tanársegédje a budapesti egyetemen, majd augusztustól szeptember végéig a Magyar Írók Szövetségének titkára. 1921 és 1926 között Az Est, 1928 és 1945 között a Magyarország munkatársa (1934-től segédszerkesztője). 1931 novemberében részt vett a debreceni Ady Társaság irodalmi estjén, amely a népi írók egyik első megmozdulása volt. Részt vett a Zilahy Lajos által megszervezett Új Szellemi Frontban. 1937-ben részt vett a Márciusi Front megalakulásán. A '30-as években több Németországba tartó sajtódelegáció tagja volt Horthy Miklós és Teleki Pál kíséretében. 1942 novemberében részt vett a lillafüredi írótalálkozón, előadásának szövegét azonban a cenzúra nem engedte közölni. 1944 decembere és 1945 májusa között három alkalommal állt rendőri felügyelet alatt, két alkalommal állt igazoló bizottság elé. 1946 és 1949 között a Válasz költői rovatát szerkesztette. 1947 decemberében felvették az Írószövetségbe, amely elleni tiltakozásul hárman lemondtak vezetőségi tagságukról. 1956. október 23-án miskolci írói esten vett részt, amelyet Illyés Gyula vezetett be. 1956 októbere és decembere

között készítette el Meglepetések című, a forradalom eseményeit taglaló költeményét. 1957 januárjában tagja lett a megalakult Magyar Írás Szövetkezetnek.

Szabó Miklós (Budapest, 1935-Budapest, 2000)

Történész, politikus. 1954-ben érettségizett az óbudai Árpád Gimnáziumban, majd az ELTE Bölcsészettudományi Karán, magyar nyelv és irodalom, illetve történelem szakon tanult. Részt vett a Petőfi Kör vitáiban, majd az 1956-os forradalom leverése után az ELTE BTK MEFESZ-szervezetének egyik alapítója. 1959-ben az MTA Történettudományi Intézetében kapott könyvtárosi állást, majd 1967-től tudományos kutatói beosztásba került. Nyílt ellenzéki politikai tevékenysége akkor kezdődött, amikor aláírta a csehszlovákiai Charta '77 mozgalom nyilatkozatát. 1979-től 1986-ig publikációs tilalom alatt állt. A Repülő egyetem rendszeres előadója, 1985. júniusban a monori értelmiségi találkozó egyik korreferátumát tartotta. 1985. novemberében a Rakpart Klubban ő tartott először előadást 1956-ról. A Szabad Kezdeményezések Hálózatának alapítója, szóvivője, a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) alapító tagja, 1990 és 1998 között országgyűlési képviselő.

Szilágyi Sándor (Nyíregyháza, 1954)

Fotográfus, fotótörténész, irodalmár, történész és lapszerkesztő. Szegeden a JATE bölcsészkarának magyar-történelem szakára járt, végül az ELTE bölcsészkarán diplomázott 1979-ben. 1978-tól 1985-ig fő szervezője volt a Hétfői Szabadegyetemnek, 1981-től pedig az induló szamizdat Beszélő alapító szerkesztője egészen a rendszerváltásig. Irodalmárként elsősorban Mészöly Miklóssal foglalkozott, 1976-tól pedig Bibó munkásságát kutatta. 1985–86-ban a New York-i New School for Social Research ösztöndíjasa volt, ez idő alatt kezdett a fotózással foglalkozni. A '90-es években főlhagyott a politizálással, épületfotózással, fotótörténettel és kiállítások szervezésével foglalkozott.

Tamási Áron (Farkaslaka, 1897-Budapest, 1966)

Író. Székelyudvarhelyen és Kolozsváron tanult. 1926-ban az Erdélyi Helikon alapító tagja. 1933-34-ben született meg legnépszerűbb regénye, az Ábel-trilógia. Ekkor kezdte meg az erdélyi kisebbségi helyzet szociográfiai leírását. Felfogása a népiekhez állt legközelebb. Fontos szerepet vállalt az 1937-es vásárhelyi találkozó szervezésében. A II. világháború után Budapesten élt. 1945 és 1947 között országgyűlési képviselő volt. 1948 után kiszorult az irodalmi életből, az enyhülés jeleként 1954-ben Kossuth-díjat kapott. A forradalom napjaiban elhangzott a rádióban Magyar fohász című írása, az Írószövetség decemberi taggyűlésén pedig Gond és hitvallás című művét olvasta fel. 1957-58-ban többször tanúként idézték be.

Tamási Lajos (Nagykónyi, 1923-Budapest, 1992)

Költő. Polgári iskoláját és a gimnáziumot Budapesten végezte. A háború alatt lépett be a Kommunista Ifjómunkások Magyarországi Szövetségébe. 1945 után a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) Külváros című lapját szerkesztette. 1948 és 1950 között a Belügyminisztériumban, majd az Írószövetség pártszervezeténél dolgozott. 1956 márciusában leváltották párttitkári tisztségéről. Október 23-án tagja volt az Írószövetség reformkommunista részét képviselő küldöttségének, amely a tüntetés engedélyezését kérte a KB-tól. A fegyveres harcok kezdetekor írta *Piros a vér a pesti utcán* című híressé vált versét. A forradalom napjaiban a Magyar Rádió kormánybiztos-helyettese. November 4-e után írta az elesettekre emlékező *Egy körüti sírkeresztre* című versét.

A szerkesztők

Házi Balázs (Budapest, 1987)

Levéltáros. A budapesti Toldy Ferenc Gimnáziumban érettségizett 2006-ban, 2013-ban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem mesterszakos diplomát. A Magyar Országos Levéltár több projektjében is részt vett segédlevéltárosként. Az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa volt 2013-2014-ben, majd 2014 októberétől a RETÖRKI alkalmazásában áll.

Nagymihály Zoltán (Budapest, 1988)

Történész. 2012-ben szerzett diplomát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelem szakán, ahol elsősorban a 20. századi magyar történelem és az emigráció kérdéseit kutatta. Szakdolgozata a *Látóhatár* c. müncheni lap történetét, a benne lezajló vitákat, azok következményeit elemezte az 1956-os forradalom hatásának tükrében. 2013-ban és 2014-ben a nemzetpolitikai államtitkárság Körösi Csoma Sándor-programjának ösztöndíjasaként kétszer fél évet töltött a németországi magyar diaszpóra közösségeiben. 2014-től a RETÖRKI munkatársa.

Kiadó:

Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum

Felelős kiadó:

Bíró Zoltán

Kiadó székhelye:

1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 1-3.

Szerkesztők:

Házi Balázs, Nagymihály Zoltán

Szerkesztőség tagjai:

Marschal Adrienn, Riba András, Szekér Nóra, Szilcz Eszter

Nyelvi lektor:

Budai-Szántó Daniella

Borító és lapterv:

RETÖRKI

Szerkesztőség elérhetősége: 1062 Budapest, Andrássy út 100, 1. emelet
szerkesztoseg@retorki.hu

A borítón látható fényképek forrása: www.fortepan.hu (képszám: 05854, TM adományozó;
26884, Pesti Srác adományozó)

Megjelenik negyedévenként.

HU ISSN 2498-9193

A RETÖRKI Rendszerváltó Archívum című műve *Creative Commons*
Nevezd meg! - Ne add el! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi Licenc alatt van.

„Megeselekedtük, amit megkövetelt a haza”

Nagy Imre
és vádlott-társai,
Gimes Miklós
Losonczy Géza
Maléter Pál
Szilágyi József

temetése és az
1956-os
forradalom

többi

kivégzett áldozatának
ünnepélyes gyászszertartása
1989. június 16-án 12 óra 30 perckor
lesz a rákoskeresztúri temetőben.

Az együttérzők
délután 10 órától róhatják le
kegyeletüket

A kivégzettek
hozzátartozói

A Történelmi Igazságtétel
Bizottsága

Nagy Imre és társai újratemetésére hívó plakát, 1989.
Lakitelek, Rendszerváltó Archívum